

УНИВЕРЗИТЕТ СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ - СКОПЈЕ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Институт за историја на уметност и археологија

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

УНИВЕРЗИТЕТ
СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА НА УМЕТНОСТ
И АРХЕОЛОГИЈА

ГЕНЕЗА И РАЗВОЈ НА АНЗАБЕГОВО -
ВРШНИЧКАТА КУЛТУРНА ГРУПА

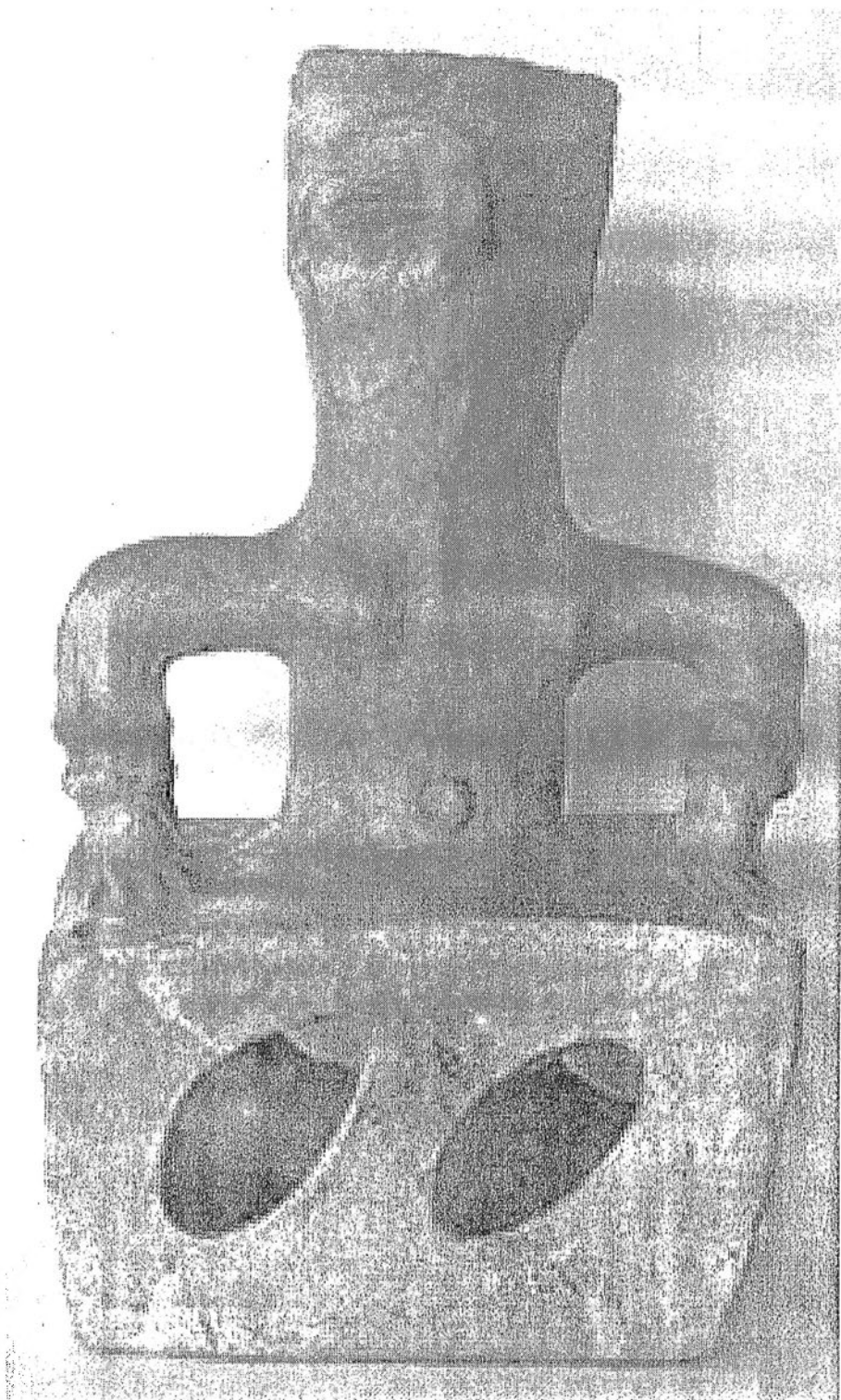
Кандидат:
Мр Драгиша Здравковски

Ментор:
Проф. Д-р Драги Митревски

Скопје

MMVI година

СВ.
УНИВЕРЗИТЕТ



ГЕНЕЗА И РАЗВОЈ НА АНЗАБЕГОВО-ВРШНИЧКАТА
КУЛТУРНА ГРУПА

Содржина:

Предговор	 4
I-Вовед	 5 - 7 стр.
II - Географски рамки и природни услови	 8 - 12
III-Историја на истражувањата и степен на истраженост	...13-19
IV - Сознанија за процесот на неолитизација	
1. Неолитизација на Европа	 20 - 24
2. Неолитизација на Македонија	... 25- 31
V- Територијалните и хронолошките карактеристики на Анзабегово-вршничката група	
1. Граници на групата	 32
2. Стратиграфија и периодизација на групата	 39
а.Ран неолит	 41
б.Среден неолит	 43
в.Доцен неолит	 50
г. Датирање	... 51
VI. Културни карактеристики на Анзабегово-вршничката група	
1.Одредени специфики во керамографијата	 53
а. Флорален стил во сликаната керамика	... 53
б.Покарактеристични форми на садови	... 57
2. Култна пластика	... 61
а. Култот на Големата Мајка	... 61
б. Антропоморфна пластика	... 69
в. Зооморфна пластика	... 73
г. Култни предмети - жртвеници	... 76
VII- Погребување и антрополошки карактеристики	... 79
VIII - Врските меѓу Анзабегово-вршничката и Велушко-породинската група	 80
1. Релации во материјалната и духовната култура	 82
2. Осврт на хронологијата на двете групи	 94
IX - Дефинирањето на културниот профил на Анзабегово-вршничката група	 109
X-Завршни разгледувања	 118
XI- Summary	 129
XII - Каталог	 143 -196
XIII - Библиографија	 197 - 202

Предговор

Интересот за проучување на младото камено време во Македонија го носам од 1969 година, од мојата прва посета за време на истражувањата на неолитската населба “Барутница” во Анзабегово. Потоа тој продолжи за време на студиите на Философскиот факултет во Скопје кога учествував на неколку истражувања на неолитски населби. По завршувањето на студиите се вработив во Музејот на Македонија на збирката за неолит. Така веќе над 25 години овие и научни и музеолошки проблеми се мојата професионална преокупација.

Од тука произлезе детерминирањето и прифаќањето на темата со овој наслов, за што поддршка добив од менторот проф. Др Драги Митревски. Нему сум му благодарен за постојаната поддршка, искажаниот такт и корисни мериторни сугестии во сите фази на работата. Особено ми значеше поддршката и сугестиите од мојата професорка Др. Вера Битракова-Грозданова. Со неа, уважен професор и драг пријател, соработуваме од 1975 година. Особено беше драгоцена соработката во редакцијата на *Macedoniae acta archaeologica*. Од неа научив при работата да имам ладна глава, но истовремено силен истражувачки жар и детска љубопитност неопходни за секој истражувач. Таа укажа на врските и континуитетот на култот на Големата мајка во Македонија од неолит до античките божества. Исто така се заблагодарувам на моите ценети професори и колеги Др. Елица Манева и Др. Виктор Лилчиќ кои постојано се интересираа за текот на изработката на тезата. Финалниот техничко – ликовен изглед на трудот во ваква форма, го должам на моите драги колеги од Музејот на Македонија Елена Стојанова-Канзурова и Михаил Стојаноски.

Се надевам дека мојот труд ќе биде скроман допринос во проучувањето на младото камено време на Македонија и едно каменче во сликата од тој мозаик и воедно афирмација на овој далечен археолошки период од преисторијата на Македонија.

Скопје,
Јануари MMVI



"ГЕНЕЗА И РАЗВОЈ НА АНЗАБЕГОВО-ВРШНИЧКАТА КУЛТУРНА ГРУПА "

I – В О В Е Д

Неолитската култура во Македонија зазема истакнато место во рамките на преисторијата на Балканскиот полуостров. Во неколку децениските рекогносцирања и теренска перспекција регистрирани се околу 200 археолошки локалитети. Од овој број познати населби, истражувани се само мал дел¹. Од резултатите пак сосема малку се публикувани, а со тоа и научно верификувани. На археолошката наука сеуште и останува да ги користи каталозите од изложбите организирани и издадени во седумдесеттите години на XX век. Резултатите од истражувањата во седумдесеттите и раните осумдесетти години на XX век, овозможиле преисториската археологија да формира првична и основна слика за младото камено време во Македонија².

Неолитската култура во Македонија е дефинирана и детерминирана генерално како Анзабегово-вршничка и Велушко-породинска културна група³. Дефинирањето е базирано врз археолошките и основните уметнички и естетски карактеристики на керамиката и кулtnата пластиката. Нивното познавање овозможува формирање археолошка слика за неолитскиот период на преисториската култура на Македонија. Во последно време Воислав Санев според своите истражувања дефинира и воведе во науката и некои други групи и фази, кои науката допрва треба да ги потврди или отфрли.⁴

Врз основа на резултатите од истражувањата на локалитетите Вршник-с.Таринци, Барутница-с. Анзабегово, Руг Баир-с.Горобинци и некои случајни наоди од долината на Брегалница, детерминирана е Анзабегово-Вршничката културна група во Источна Македонија, како дел од Балканско -Анадолскиот културен комплекс на постариот неолит.Истовремено во Пелагонија егзистирала Велушко-

¹ Археолошка карта на Република Македонија, 1996, Скопје

² Гарашанин М,Симоска Д,Санев В.1971,Предисториски култури во Македонија,Штип;Гарашанин М. 1975,Некои проблеми на македонската праисторија,Maced.asa archaeol.1,Прилеп...Garašanin M.1979,Grupa Anzabegovo-Vršnik, PJJZ II Sarajevo,84-106

³ Ibid.84-114;Санев В.1976,Младото камено доба на Македонија во досегашните археолошки истражувања,Materijali XIV Prilep,67-89

⁴ Санев В. 1995 Неолит и неолитски култури во Македонија,Цивилизациите на почвата на Македонија(МАНУ),21-46



породинската културна група. Двете групи никогаш не биле доведени во заемен стратиграфско културен однос. Исклучок е размислата на М.Гарашанин за грубата и барботин керамиката од двете групи⁵. Исто така и констатацијата на В.Санев за антропоморфните цилиндри од Пелагонија дека "...доста се слични" со оние од Големата Мајка од скопско⁶. Во 1961 година М.Гарашанин ја дефинира и детерминира Вршничката група, само врз основа на резултатите од истражувањето на населбата Вршник во с.Таринци, Штип. Тој сметаше дека таа е резултат на неолитизацијата што се одвивала по долините на реките Струма-Струмешница и Лакавица на север кон Овче Поле⁷. Истата теза ја прифаќа и В.Санев кога во 1976, врз основа на резултатите од истражувањата на населбите од Овче Поле Барутница кај с.Анзабегово и Руг Баир кај с.Горубинци, ја допрецизира групата како Анзабегово - Вршник, со една забелешка дека "...во последно време се повеќе е присутно мислењето дека постариот неолит, односно Анзабегово-вршничката група е таа која учествувала во развитокот на старчевачката група и тоа со миграции што се одвивале преку Јужна Морава (Гривац, Дивостин) и Струма, што е многу поприфатливо и логично".⁸

Ваквата детерминација во науката важеше до истражувањата на неколку локалитети во Горновардарскиот регион. Истражувањата на Тумба Маџари, Церје с.Говрлево, Слатина с. Зелениково, Тумба с. Мршевци, Тумба Д.Палчиште, Тумба с. Стенче, На Брег- с. Мл. Нагоричино, Мрамори с.Чашка и други, дадоа многу нови податоци за типот на населбите, архитектурата, внатрешниот распоред, керамиката за секојдневна употреба, луксузната керамика и културните предмети. Најголемо археолошко откритие по своето значење претставува откривањето на култот на Големата Мајка на неколку локалитети во Горновардарскиот регион.

Резултатите од овие истражувања и по обемот и по научните информации се неспоредливо поголеми од истражувањата и резултатите на епонимните локалитети Анзабегово и Вршник. Одамна е анахронизам неолитот во Северо-источна Македонија се уште да се нарекува вака и затоа е неопходно рedefинирање на групата, или одредување на неговата генеза и целосен развиток. Но без објавување на комплетните резултати тоа е неможно.

Понатаму е неопходно да се прецизираат нејзините граници кои веќе одамна е јасно дека на запад одат до Шар Планина, но кон

⁵ Garašanin M.1979, Veluško-porodinska grupa, PJZ II, Sarajevo, 110

⁶ Санев В.1995 Неолитот и неолитските култури во Македонија, Цивилизациите на почвата на Македонија (МАНУ), 31

⁷ Гарашанин М.Гарашанин Д. 1961, Неолитска населба Вршник кај с.Таринци, Зборник на штипскиот народен музеј II, Штип, 7-39

⁸ Санев В.1995 о.с.31



Пелагонија и југ не постојат, бидејќи генезата на групата треба да се бара таму, на југ кон Тесалија.

Научно е оправдано и целисходно, сите резултати и информации одново да се разгледаат и да се прецизираат заедничките карактеристики со Велушко-породинската културна група од Пелагонија. Особено место и внимание заслужуваат предметите (жртвениците) сврзани со култот на Големата Мајка која е доминантниот култ и верување на неолитскиот човек во Македонија и се нишката што ги поврзува двете културни групи.⁹

Најрепрезентативен дел од многубројниот археолошки материјал е култната пластика - разни типови жртвеници, антропоморфни и зооморфни фигурини, модели на куќи и засега сеуште непознати предмети изработени од керамика. Втората компонента се сликаната керамика-паници, пехари и амфори. Се разбира, секој дел од целиот корпус на керамиката заслужува посебно внимание и студиозна анализа. На овие прашања се уште не им е посветено соодветно внимание. Така македонската преисториска наука денес сеуште се служи само со прелиминарни извештаи. Од тука и синтезите често пати се поставени без фундирана научна основа, или пак без соодветна поткрепа со адекватни артефакти. Покрај тоа особен проблем е воведувањето и користењето на најновите методи со кои се анализираат "У"-ишсilon хромозомите и ДНК анализи. Во поглед на останатите современи физичко-хемиски анализи исто така стоиме многу лошо. Од тука, во нашата работа се служевме со податоците од радиојаглеродните, C-14, анализи што се направени на неколкуте примероци од Вршник, Анзабегово, Говрлево и Пилаво Бурилчево. Во исто време ќе бидат користени и C-14 анализите на бројни примероци од повеќе локалитети во Бугарија и Грција, со цел одредена синхронизација на неолитските појави на поширокиот Балкански простор.

Тезата има за цел да ги претстави главните карактеристики на материјалната и духовната култура (уметноста и култот) на неолитот во Северна Македонија и да предложи редифиниција на неолитските групи во Македонија, покажувајќи ги евентуалните заеднички карактеристики на Анзабегово-вршничката и Велушко-породинската културна група.

Со тоа ќе се добие целосна слика за неолитот во овој дел на Балканот базирана како сумирање на старите археолошки наоди и уште повеќе на најновите податоци од истражувањата во последните три децении. Со тоа очекуваме да се создаде неопходна научна основа за натамошни подетални проучувања и научи вреднувања на општо балканските неолитски појави и процеси.

⁹ Санев В.1995 о.с.31



II – ГЕОГРАФСКИ РАМКИ И ПРИРОДНИ УСЛОВИ

Територијата на која егзистирала Анзабегово-вршничката културна група генерално се наоѓа на централниот дел на Балканскиот полуостров и Северна Македонија. Тоа е просторот од западните падини на Огражден и Малешевските планини на исток, Шар Планина на запад, прешевската вододелница на север и на југ условно до Демир Капија.



Карта 1- Македонија



Морфологијата на теренот во Северна Македонија ја карактеризираат неколку котлини, долини и полиња формирани околу реката Вардар со своите притоки Лепенец, Пчиња, Брегалница, Треска, Бабуна, Тополка и други помали. Само Лакавица и Струмичка река не се влеваат во Вардар, но преку Струма припаѓаат на Егејскиот слив. Во морфологијата на теренот денес се издвојуваат неколку затворени полиња и реони: Полог¹⁰, Скопската котлина¹¹, Кумановско, Жеглиговско и Славишко поле, Пијанец, Кочанско поле и Овче Поле, Азот, долината на реката Вардар-Повардарје, Радовишко и Струмичко поле. Во периодот на холоценот делови од овие полиња биле покриени со вода. Таков е случајот со Скопската и Кочанската котлина и Струмичко поле. Станува збор за мали слатководни езера или мочуришта како што се Шамак, Блатија и Кучевишка бара во Скопско, исušени во раните пеесетти години на XX век. Облешевското (Кочанското) блато е исušено во Втората светска војна. Сеуште активно постои Моноспитовското блато во Струмичко поле. Тоа е современ пример што овозможува да ја реконструираме сликата на пејсажот во времето на холоцен, во периодот на бореалот и атлантската клима. Денешната морфологија на теренот е резултат на флувијалните наноси и седиментација во време на постоење на езерата/мочуриштата и еолските активности. Така сите планински врвови и ридови се заоблени, а симнатиот материјал водите го таложеле по дното на овие езера. Нивната улога во обезбедувањето храна на неолитскиот човек била несомнено голема. За ова зборува и неодамна пронајдената јадица од рог во Тумба Маџари, многу тегови за мрежи од Маџари и Стенче, коски од крап, птици, диви животни и др.

Комуникацијата меѓу овие полиња и долини е лесна. Без проблеми луѓето и животните можеле да се движат во сите правци¹². Врз основа на поленовите дијаграми се смета дека ниските ридови и планини до 500 метри надморска височина не биле обрастени со шума¹³. Токму до ова ниво се воглавном сите досега познати локалитети (меѓу 200 и 500 метри). На овие полиња во периодот на неолитот се одвивал интензивен живот на најстарите земјоделски заедници.

Населбите редовно се подигани покрај реки, потоци, со еден збор до вода. По полињата доминираат населбите од типот тумби. На висорамнините тие се повеќе со хоризонтална стратиграфија. Она на што денес мора да се укаже е видоизменетиот пејсаж и хоризонт во однос на периодот на егзистирањето на населбите. Имено, заради интензивните повеќедецениски орања денес се зарамнети многу делови од почвата. Само како пример ќе ја наведеме населбата на западниот

¹⁰ Trifunović J. 1976, Polog, Beograd, 8-33

¹¹ Караман С. 1931, Зоолошке прилике скопске котлине, ГСНД X/4, Скопље, 214-239

¹² Корошец П. Корошец Ј. 1973 Барутница, Прилеп, 61

¹³ Benac A. Garašanin M. Srejšević D. 1979, Uvod, PJZ II, Sarajevo, 19



раб на Овче Поле јужно од селото Мамутчево. Таа денес се наоѓа среде голема нива, изгубена во рамнината. Внимателната перспекција на теренот и неговата реконструкција покажува дека во периодот на егзистирање на населбата, таа се наоѓала околу едно мало поточе. Со него таа била поделена на два дела. Истовремено тоа претставувало извор на животот. Денес теренот е разоран и зарамнет. Поточето е изгубено од површината, но тоа и понатаму тече во подземните слоеви. Длабоките артериски бунари во близина на населбата ги собираат сите води и обезбедуваат вода за селото што е неколку стотини метри северно. Во колективната меморија, денес никој не се сеќава за точното име на месноста, па така некои го нарекуваат сосема неадекватно Писта? За жал во Македонија никој не се занимава со пејсажна археологија. Затоа некои состојби и процеси само со стандардните методи не може да се воочат.

Истражувањата на кварталната вегетација¹⁴, особено во холоцен, добиена од поленовите дијаграми на бигорите на Матка и особено анализите на Анзабегово¹⁵ и други региони на Македонија, зборува за високо повлекување на ледот. Тоа овозможило растење на врби-*Salix caprea*, *Hedera felix*, бреза-*Betula pendula*, јавор-*Acer pseudoplatanus*, *Acer platanoides*, *Acer tataricum*, неколку врсти на даб, особено-*Quercus ceris*, бор-*Pinus*, ела-*Abies*, леска-*Corylus*, липа-*Tilia* и други дрвја што и денес растат во шумите во регионот. Сите овие дрвја растат во т.н. мешовити дабови шуми, познати во ботаниката како јужнобалкански тип, односно македонски поттип.

Сосема е сигурно дека мочуриштата биле обрастени со густе грмушки, трска и шавар. Од последното растение во Пелагонија, Велушка тумба II, се наоѓани украси врз грубата керамика.¹⁶ Речните тераси и ниските делови на ледините биле обрастени со трева и ниска вегетација.

Веројатно уште тогаш антропогениот фактор имал голема улога во големината и квалитетот на шумите. Човекот секогаш имал голема потреба од дрво како градежен и огревен материјал. Најверојатно дека само сечел дрвја но не садел. Во тој природен амбиент паралелно со човекот живееле и многу диви животни: мечка-*Ursus*, козорог-*Capra ibex*, дива свиња, лисица, волк, зајак, дабар-*Castor fiber*, многу птици особено гуски, шатки, еребици, чавки, страчки, врапци, сокол, орел, јастреб, сите преселни птици¹⁷.

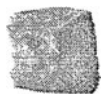
Во водите на реките и мочуриштата каде се мрестел се ловело крап, сом, попадика, клен и др. Со риба се хранеле глупци, желки, видри, дабар и други. Во таа средина пред се имало изобилство храна за

¹⁴ Beug Jürgen-Hans, 1976 Botanical Investigations, Neolithic Macedonia, o.c. 287-293

¹⁵ Grüger E. 1976 Pollen Analysis, Neolithic Macedonia, o.c. 294-299

¹⁶ Симоска Д., Санев В. 1975 Неолитска населба Велушка тумба кај Битола, *Maced. acta archaeol* 1, Прилеп, 25-88, Т. III, 1-2

¹⁷ Караман С. 1931, o.c. 2 30



човекот. Во најлошите години, кога поделството давало скромна жетва, мочуриштето било во близина и било постојан резервоар за храна. При тоа мора да се има во предвид фактот дека сепак само 6% од животинските коски во Анзабегово се од диви, ловени животни, иако околу 15-17 видови животни се регистрирани во остеолошкиот материјал. Тоа значи дека сепак неолитскиот човек првенствено се потпираше на сопственото производство. Анализата на многубројниот остеолошки материјал од Тумба Маџари¹⁸ и пред сè Анзабегово¹⁹ покажа дека биле одгледувани одамна доместицирани животни и тоа: коза, овца, свиња, говедо, магаре, куче и кокошки.²⁰ Исто така ихтиолошки остеолошки остатоци се најдени многу малку. Тоа пак укажува и на фактот дека, акватичната исхрана е сосема занемарлива, покрај тоа што многу населби се лоцирани околу мочуришта и езера. Ова зборува за многу долго врзување за одредена територија, односно развиен седентаризам. Планините и речните долини биле богати со камен потребен за изработка на орудија и оружја. Кремените ножиња најверојатно ги произведувале од блиските ресурси. Таков е примерот со локалитетот "Кремењача" кај Волково на левиот брег на реката Лепенец. Тоа е населба од доцен неолит со доминантна камена и кремена индустрија²¹ или ги добивале по пат на размена со населбите од Овче Поле каде изобилува овој материјал, бидејќи се наоѓа непосредно до Злетовско-кратовската еруптивна зона. Проучувањата на Анзабегово покажале дека мазнетите орудија најповеќе се изработувани од зелен камен композиран од повеќе минерали главно серпентин и жадеит со интрузии на азбест што го добивале од планината Богословец, јужно од населбата²². Познато е дека постоела и примитивна трговија со минерали и особено со опсидијан. Тој бил наоѓан во Мерсин, Мелос, Кос и други места и разменуван до Панонија. Впрочем неолитските кремни од с/и Бугарија се најдени во Пелопонез.²³

Плодното земјиште и нивите на неолитскиот човек се наоѓале на старите почви. Тие денес се под нивото на подземните води на населбите тумби, а на речните тераси одамна се покриени со нови ерозивни наноси. Затоа практично никаде на Балканот не се најдени обработливите неолитски површини, дури ни во Панонија.

Благопријатните природни услови и развиеното земјоделство и сточарство овозможувале и постојан раст на популацијата на

¹⁸ Lasota Moskalewska A., Sanev V. 1989 Preliminary analysis of bone remnants of animals from the neolithic archaeological site tumba Madzari near Skopje, Maced. acta archaeol. 10, Скопје, 55-75

¹⁹ Bökönyi S. 1976 V. Vertebrate fauna, Neolithic Macedonia, LA 313-374

²⁰ Lasota Moskalewska A., Sanev V. 1989 o.c 62

²¹ Локалитетот не е регистриран во Археолошката карта на Македонија. Информацијата ја добив од Д. Митревски, за што срдечно му благодарам.

²² Smoor J. Bert, 1976 6. polished Stone Tools, Neolithic Macedonia, o.c. 177-183

²³ Kaczanowski J. Kozłowski K. 1998 Najdawniejsze..., Krakow, 103



населбите. Само како илустрација да споменеме дека во Анзабегово I живееле меѓу 1000 и 1500 луѓе во околу 300 куќи. Во последната фаза, Анзабегово IV, живееле околу 4000 луѓе во околу 710 куќи²⁴.



Сл. 1- Сад на четири нозе, Вршник, с.Таринци

²⁴ Gimbutas M.1976 o.c.37



III- ИСТОРИЈАТ НА ИСТРАЖУВАЊАТА И СТЕПЕН НА ИСТРАЖЕНОСТ

Во археолошката наука досега се направени неколку прегледи на истражувањата на неолитот во Македонија. Нивната цел е само набројување на истите, без критички осврт. Во рамките на темата, за да се изведат правилни заклучоци сметаме дека треба да се направи критички осврт на сите истражувања со посебен акцент на најголемите. Ова е нужно од повеќе причини, а основната е што и самите истражувачи во текот на својата работа некои свои постари тези и датации ги заменуваат со нови. При тоа не ја објаснуваат мотивираноста. Такви примери има повеќе, само ќе го наведеме датирањето на садот на четири високи нозе од Вршник. Најпрво е датиран во ран неолит, потоа во среден²⁵. Денес е сосема јасно дека тој припаѓа на доцниот неолит. (Сл.1) Во стратиграфски точно фиксирани слоеви ова не смее да се случи.

Истражувањата во Северна Македонија може условно да се поделат во две фази:

Првата фаза го опфаќа периодот од пееесеттите, шеесеттите седумдесеттите години на XX век. Во најголем дел истражувачи и раководители се странски (во тоа време југословенски) археолози. После првите рекогносцирања,²⁶ организирани се истражувања во Овче Поле, Скопско и Пелагонија. Првите археолошки истражувања на неолитски локалитет ги врши Миодраг Грбиќ и Петра Гоцкова во 1950 на локалитетот Слатина кај Зелениково. Подоцна во 1953 и 1964 година и Ристо Галовиќ ќе работи на овој локалитет. Резултатите ќе ги објави во 1971 година²⁷. Во нив тој ќе ги презентира основните наоди и согледувања, а населбата ќе ја доведе во врска со Старчевачката и Винчанската култура. Во 1974 и 1975 година на овој локалитет под раководство на Милутин Гарашанин истражува стручна екипа во чиј член била и Гордана Спасовска. Резултатите ќе ги презентираат во Maced.acta archaeol. 4²⁸. Тогаш се отворени 2 блока со димензии 5x5

²⁵ Во Каталогот Предисториски култури во Македонија (Гарашанин М.Санев В.Симоска Д.Китаноски Б.1971,Штип,кат.бр.47),и Праисторија во Македонија (Санев В.Симоска Д. Китаноски Б. Саржоски С. 1976 Скопје, кат.бр. 85) е датиран во ран неолит.Во каталогот Од археолошкото богатство на СРМакедонија,1980 Скопје,кат.бр.72, В.Санев го датира во среден неолит!

²⁶ Грбиќ М. 1954, Археолошки наоѓалишта во Македонија, Гласник МКД I-9,Скопје

²⁷ Галовиќ Р. 1971, Зелениково-неолитско насеље код Скопља,Зборник Народног музеја V,Београд,127-252

²⁸ Гарашанин М.Спасовска Г.1976,Нови ископувања во Зелениково,Maced.acta archaeol.2, Прилеп,87-117



метри, што е скромно во однос на истражувањата на Галовиќ, кој само во 1953 отворил сонда со 40 метри квадратни. Обемот на истражувања од 1964 останале непознати. Во 1981 година М.Гарашанин на Зелениково работи во соработка со Милош Билбија. Нивните согледувања парцијално се презентирани во 1988 во *Maced. acta archaeol.* 9. Тие генерално се сведуваат на тоа дека постариот слој Зелениково I, припаѓа на Анзабегово-вршничката културна група, а помладиот, доцнеонеолитски дефиниран од Гарашанин како културна група Зелениково II.²⁹

Во 1958 година Милутин и Драга Гарашанин вршат истражување на неолитската населба на локалитетот Вршник во с.Таринци³⁰. Овие истражувања по обем се најголеми. Применети се најсовремените методи во археологијата и извршени се мултидисциплинарни истражувања од соодветни стручњаци со егзактни методи. За прв пат се направени C-14 анализи на пронајденото жито, со добиена дата 4.915 плус/минус 150 години. Во тоа време М.Гарашанин оваа бројка не ја прифаќал сметајќи ја за нереална и многу висока и "...затоа сметаме дека овој датум не може да се прифати како точен, особено кога се има во предвид полемиката за сигурноста на методот C-14..."³¹ Оваа дата треба да се сфати условно, како прва анализа. Таа е направена на дел од житото најдено во амбарот од хоризонтот II, односно Вршник III фазата. Тоа е доцна фаза од животот на населбата. Разгледувајќи ја во контекст со досега познатите анализи од други локалитети, од денешен аспект, напротив, таа се чини како многу прифатлива.

Покрај ова особено значајни се извршените анализи и на семињата. Тогаш е заклучено дека пченицата *triticum monocosum* расте природно на територијата од Пелопонез до Македонија. Така собрана била складирана и најдена во истражувањата. Се смета дека во процесот на неолитизацијата од Блискиот исток била донесена *Triticum dicosum* и *triticum vulgare*³². Со еден збор тоа биле најдобро организирани истражувања дотогаш во Македонија. Забелешката за раното датирање може да се сфати како недостаток од соодветен материјал за компаративни анализи. Тој материјал ќе биде добиен со двегодишните, 1969/70 год., истражувања на Анзабегово. Се што подоцна е кажано при тоа без да се води сметка за научната издржаност, треба сериозно да се анализира и критикува. Денес е сосема јасно дека неолитската населба Вршник со своите фази припаѓа на крајот на средниот и доцниот неолит. Значи сосема е оправдано, , за

²⁹ Гарашанин М. Билбија М. 1988, Куќа 1 во Зелениково, *Maced. acta archaeol.* 9 Skorje, 31-41. Доцнеонеолитската група Зелениково II тој ја воведува во науката...

³⁰ Гарашанин М. Гарашанин Д. Вршник, 1961, Неолитска населба Вршник кај Таринци, Зборник на штипскиот народен музеј II, Штип ...

³¹ Гарашанин М. Гарашанин Д. 1961, о.с. 33

³² Garašanin M. 1979, о.с. PJZ II, 98



една фаза да се подигне хронологијата на Вршник. Поточно Вршник I е синхрон со Анзабегово II, Вршник II со Анзабегово III, Вршник III со Анзабегово IV, Зелениково II и Ангелци II. Анализата на керамичкиот материјал, во кој доминира сивата и црната сјајна во однос на црвено печената керамика сосема го оправдуваат тоа. Ако во една јама истражувачите нашле три црвени керамички фрагменти со бело сликање, при тоа ранонеолитскиот слој не е констатиран, а доминира сивата и црната керамика со сите свои карактеристики за доцен неолит, сосема е некоректно повеќе да се смета дека Вршник е ранонеолитска населба. Се разбира, сосема е можно постоење на рано неолитски слој со бело сликање (впрочем најдени се неколку фрагменти), но тој слој не е пронајден. Така првичното датирање можело да се прифати, но до истражувањата во Анзабегово. После тоа не. На денешен степен од развојот на археологијата хронологијата на населбата Вршник мора да се коригира.³³ Тоа значи дека на Вршник постои најстара фаза со бело сликање, но не е истражувана, потоа среднеолитска со кафеаво сликање и најмоќна е доцнеолитската фаза од која потекнуваат најголемиот дел артефакти. Поточно, во истражувањата сондите биле на делот од последната фаза од животот на населбата.

Во 1960 година Јосип и Паола Корошец во соработка со С. Јанко Саржоски прв пат во две кампањи ја истражуваат населбата Барутница кај Анзабегово. Тогаш направиле и сонди на Руг Баир кај с. Горубинци. Овие истражувања ќе бидат објавени во 1973 година во посебна монографија³⁴. Во неа може да се најдат сите неопходни информации, ставови и мислења поткрепени со соодветни материјални докази. Овие автори истражиле еден поголем простор со површина околу 160 метри квадратни. Покрај сите проблеми што ги наведуваат произлезени од седиментацијата на слоевите и несреќно избраниот простор за истражување, тие констатирале 3 културни хоризонти на живеење.

Најстариот, првиот, го карактеризира бело сликаната керамика на црвена основа. Тоа се развлечени триаголници, капки поставени по меридијани на тиквести садови и мали садчиња. Генезата на триаголниците и капките авторите сосема исправно ја доведуваат во корелација со соодветните од Неа Никомедиа и кругот околу Сескло во Тесалија, припишувајќи ги на протосескло фазата. Во прилог на ова оди и монохромната црвена керамика, која воопшто доминира во овој најстар хоризонт. Така сметаат истражувачите, „овде дошло до ист културен развој како и на грчката територија.“³⁵ Но она што го издвојува Анзабегово од тесалскиот круг се апстрактните флорални мотиви, или композиции во сликањето на оваа керамика, како ги

³³ Гарашанин М. Гарашанин Д. 1961, о.с.33

³⁴ Корошец П. Корошец Ј. 1973, Барутница, Прилеп

³⁵ Корошец П. Корошец Ј. 1973 Барутница, Прилеп, 62-63



нарекуваат авторите³⁶. Тоа е според нив автохтониот елемент во формирањето на домашниот културен хабитус на раниот неолит³⁷. Истото во своите истражувања го заклучила и Марија Гимбутас³⁸, што е особено важно и заслужува посебно внимание и подоцна детално ќе го разгледаме. Интересна е забелешката на П.иЈ.Корошец за столбовидните статуетки кои се сметаат за континентален тип и нивната поврзаност со Протосескло и Сескло на југ но и со Протостарчево на север. За импресо керамиката како медитерански елемент тие сметаат дека немаат доволно старатиграфски податоци да ја разгледуваат. Сепак прават споредба со Вршник, констатирајќи дека таму е многу позастапена и добро фиксирана во фазата Вршник I. Керамиката со барботин декорација според нив, се јавува во II фаза како и во Вршник II, што одговара на Старчево II а и в.

Вториот хоризонт го карактеризира доминирањето на барботин керамиката над сите предходни. Исто така, особено е маркантна и црвено печената која била со многу нијанси и валери, масната црна и др. Во сликаната керамика тие го потенцираат кафеаво/браон сликањето со орнаменти исполнети со мрежа. Воопшто, хронолошки овој хоризонт го сместуваат "...меѓу групата што паѓа во периодот на II В фаза Старчево и керамиката украсена со плитки канелури и ленти исполнети со убоди"³⁹.

Над овој културен хоризонт .."следува винчанската културна група"⁴⁰ Движниот материјал од овој хоризонт е особено добро презентираан во повеќе табли. Тоа е керамика претежно со сива површина, мазнета до висок сјај, при тоа со видливи потези. Држалките се разновидни, со рогче, со јадец, задебелени ободи, високи дна, нагласена биконусност и сл. Она што ја прави оваа монографија употреблива, е можноста да се компарираат одредени типови на керамика и форми и да се види на која длабочина се најдени во Анзабегово. Оваа димензија ја прави многу корисна, бидејќи под секој пртеж се наоѓа податок на која длабочина е најден предметот.

Што се однесува до генезата на групата, авторите сметаат дека таа треба да се бара во влијанијата од југ по долината на реката Вардар. Но при тоа дозволуваат постоење на некои автохтони постари елементи кои имаат секундарно значење во формирањето на населбата. Тоа се според нив тиквестите садови кои ги нема во протосескло фазата⁴¹ и флоралните орнаменти-композиции. Оваа забелешка е особено значајна и за денешните и идните анализи на керамиката од раните етапи на неолитот во Македонија.

³⁶ Ibid 63

³⁷ Ibid 63

³⁸ Gimbutas M. 1976, o.c. 37

³⁹ Ibid 66

⁴⁰ Корошец П. Корошец J. 1973 Барутница 66

⁴¹ Ibid. 62



Следната голема кампања во Анзабегово се заедничките Американско-југословенски експедиции во 1969 и 1970 година под раководство на Милутин Гарашанин и Марија Гимбутас. Дел од таа екипа во 1970 година под раководство на Војислав Санев работи на Руг Баир кај с.Горубинци. За жал, само американската страна ги презентира резултатите од истражувањата. М.Гарашанин никогаш не ги објави сите релевантни информации и артефакти. Во научната литература се појавуваа само неговите размислувања и заклучоци. Она што дополнително ја искомплицира работата е неговото отфрлање на резултатите од американската екипа презентирани во монографијата *Neolithic Macedonia*⁴². Исто така изненадува и зачудува фактот што во своите трудови на оваа тема воопшто не ја консулира монографијата Барутница од П.и Ј.Корошец. Бидејќи денес немаме никаков увид во тие истражувања и соодветната документацијата, сметаме дека археолошката наука е неповратно хендикепирана. Исто така тој факт на извесен начин ги става под сомнеж сите ставови и мислења на М.Гарашанин, бидејќи не може да се проверат, односно нема повторливост на нучниот метод. Од тие причини, неопходно е да се разгледаат сите стратиграфски и други проблеми поврзани со истражувањата на Анзабегово.

Денес на науката и стојат на располагање двете споменати монографии и објавените стратиграфски системи од некои локалитети од овој круг. Со помош на компаративниот метод ќе ја споредиме стратиграфијата на Анзабегово и Вршник со Говрлево, Тумба Долно Палчиште и некои други локалитети чии резултати се објавени.

Треба да се истакне дека овие автори, во формирањето на генералните заклучоци, донесени врз основа на резултатите, посебно кога станува збор за најстарата фаза, наведуваат три многу важни моменти:

"1. непосредната близина на грчките области,

2. одличните комуникации, кои скоро органски ги поврзуваат нашите области со грчките подрачја и

3. аналогниот гео-биофизиолошки карактер на обете области што им дал иста економска, а со тоа веројатно и многу слична општествена структура во времето кога овие примарни фактори служеа како база за формирање одредена културна физиономија."⁴³

Денес имајќи ги во предвид сите истражувања и резултати со кои располага современата археолошка наука, сосема се согласуваме со овие констатации по сите основи.

Втората фаза се истражувањата вршени од македонски археолози во последните две децении на XX век до денес. Тие се

⁴² Gimbutas M. 1975: *Neolithic Macedonia*, UCLA LA

⁴³ Ibid. 61



вршени, во Скопско, Полог, Кумановско, Радовишко, Струмичко и други региони на Македонија.

Во 1978 година Воислав Санев врши истражувања на населбата Амам во с.Лопате⁴⁴. Истата година тој ги прави првите истражувања и на Тумба Маџари. Потоа, почнувајќи од 1981 година во континуитет, со мали исклучоци, ќе го истражува овој локалитет до 2001 година⁴⁵. Во 1985 година тој врши сондажни истражувања на населбата на локалитетот Страната во с.Ангелци⁴⁶. Во 1982 година започнуваат систематските истражувања на локалитетот Церје во с.Говрлево под раководство на Милош Билбија⁴⁷, кои со прекини траат до денес.

Во 1986 година се вршени истражувања на локалитетот На Брег во Младо Нагоричане од Драгиша Здравковски⁴⁸. Истата година Војислав Санев работи на населбата Чаковец кај с.Ресава⁴⁹. Во 1987 и 1988 година Воислав Санев работи на истражување на населбата на локалитетот Канли Чаир-Бојковци⁵⁰. Во 1987⁵¹ и 1988 направени се првите сонди на Тумба с.Долно Палчиште под раководство на Саржо Саржовски и Драгиша Здравковски. Во 1987 севршени заштитните истражувања на Тумба Мршевци од Воислав Санев⁵². Во 1988 година Трајанка Јовчевска од Народниот музеј во Велес, врши сондажни истражувања на населбата Мрамор во с.Чашка⁵³. Истата година Драгиша Здравковски со неколку сонди го истражува локалитетот Атици кај с.Црничани⁵⁴. Во 1989 година Д.Здравковски и С.Саржоски вршат сондажно истражување на населбата на локалитетот Чубук Чешма во с.Никуштак⁵⁵. Во 2000 година се вршени сондажни истражувања на Тумба во с.Стенче,Тетовско.⁵⁶

⁴⁴ Резултатите не се објавени,материјалот депониран во Музејот на Македонија.Познати се еден жртвеник од доцен неолит-кат.бр.106 и статуетка кат.бр.105,објавени во каталогот Од археолошкото богатство на СР Македонија,Скопје 1980

⁴⁵ Санев В. 1988 Светилиштето од Тумба Маџари,Maced.acta archaeol.9,Скопје9-

⁴⁶ Санев В.1986 Страната, AP 26,Ljubljana,44-45

⁴⁷ Bilbija M.1986,Cerje,AP 26,Ljubljana ,35-36

⁴⁸ Здравковски Д.1987 На Брег,AP 27,Ljubljana,44-45;

1988 Истражување на локалитетот "На Брег",с.Младо Нагоричане, Maced.acta archaeol.9,Скопје,43-

⁴⁹ Санев В. 1987 Чаковец,населба од раниот и средниот неолит,AP 27,Ljubljana,39-40

⁵⁰ Санев В. 1989 Бојковци/Канли Чаир,AP 28, Ljubljana,36-37

⁵¹ Здравковски Д.Саржоски С.1989Тумба Палчиште,AP 28, Ljubljana,43

⁵² Санев В. 1989 Средсело/Мршевци,AP 28, Ljubljana,41-42

⁵³ Јовчевска Т,1990 Мрамор /Чашка,AP 29,Ljubljana ,56-58

⁵⁴ Здравковски Д.1990Атици /Црничани,AP 29,Ljubljana,44-45

⁵⁵ Здравковски Д.1993 Неолитска населба Чубук чешма,с.Никуштак,Кумановско, Maced.acta archaeol.13,Скопје,17-30

⁵⁶ Здравковски Д.2005,Тумба Стенче,Зборник на Музеј на Македонија -археологија 2,Скопје,(во печат); Среден неолит во Горнобардарскиот регион,2004 (магистерски труд на потпишаниот)



Во сите споменати истражувања и другите за кои немаме информации, откриени се нови наоди и добиени се нови научни информации. Наведените истражувања по обем и по постигнатите резултати се многу поголеми од истражувањата од првата фаза. За жал многу малку резултати се публикувани и достапни на верификација на научната јавност. Но сосема е сигурно дека тие овозможија формирање на една реконструирана слика на младото камено време многу побогата, поцелосна и поточна од предходната. Често пати овие резултати ќе ни користат во уточнувањето и коригирањето на некои постари ставови, мислења, датирања и научни заблуди.

Од денешен аспект е интересно, имајќи го во предвид фактот што Милутин Гарашанин со соработниците никогаш не ги објави резултатите од своите истражувања на Анзабегово, што Јосип и Паола Корошец сметаат за овие подоцнежни истражувања. Имено, на крајот од својата монографија тие ги коментираат првичните соопштенија што ги добиле за Анзабегово од изложбата Предисториски култури во Македонија, каталогот од истата и од автопсијата на материјалот што бил изложен.⁵⁷ Позитивно ги оценуваат резултатите од истражувањата за архитектурата, погребувањата, наслојувањата на три хоризонти и др. Навраќајки се на керамичкиот материјал, тие генерално му забележуваат на М.Гарашанин на три моменти. Прво, што не ги наведува и не ги објаснува протосеското елементите. Ова најповеќе се однесува за флоралните елементи -композиции кои се застапени во најстарата фаза на Анзабегово I. Дали тоа значи дека постои можност протосеското елементите- развлечените бело сликани триаголници да се секундарни. Понатаму авторите втората забелешка ја ставаат за браон/кафеаво сликаната керамика која кај М.Гарашанин се среќава и во Анзабегово IV заедно со керамиката со плитки канелури со сива - црна боја, рожести држалки и честата барботин керамика, значи доцнеолитската. Тие наведуваат дека канелираната керамика, карактеристична за Винча во истражувањата во 1960 год. се појавувала исклучително од 1,50м па нагоре. Значи во "...еден хоризонт, кој е во секој случај помлад од хоризонтот од споменатото сликање и барботинирање на керамиката."⁵⁸

Во нашиот труд ќе бидат анализирани резултатите од истражувањата на епонимните локалитети Анзабегово и Вршник и сите подоцнежни погоре наведени што се публикувани. Исто така дел од резултатите од непубликуваните материјали што ми беа достапни ќе бидат разгледувани во контекст на темата.⁵⁹

⁵⁷ Истата била организирана во 1971 год. по повод VIII Конгрес за пра и прото историја одржан во Белград.

⁵⁸ Корошец П.Корошец Ј, 1973, 69

⁵⁹ Овде пред се резултатите од истражувањата на Тумба Маџари во кои учествував, а материјалите се во фондусот на Музејот на Македонија.



IV- СОЗНАНИЈА ЗА ПРОЦЕСОТ НА НЕОЛИТИЗАЦИЈА

1- Неолитизација на Европа

Генерално, во науката сеуште се водат дискусии околу потеклото на неолитот на европското копно, односно на Балканскиот полуостров. Најстара теорија дефинирана во XIX век, *Eh oriente lux*, дополнувана во меѓувреме, сеуште има многу застапници. (Карта 2, 3))

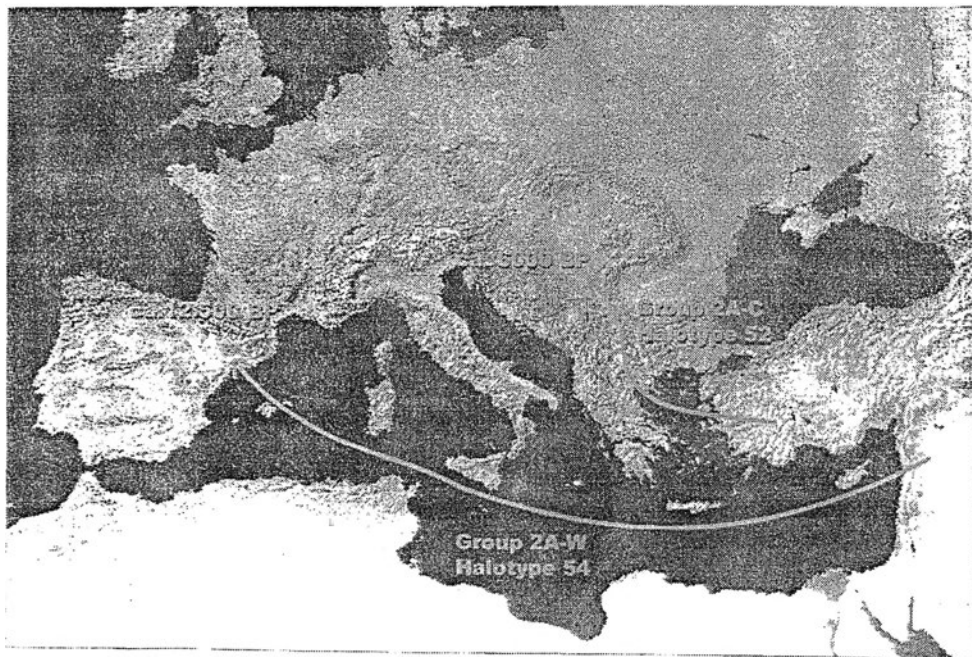


Fig. 2. Two currents of movement characterise the colonisation routes of Middle Eastern agriculture into the Central Europe (halotype 52 cluster) and Iberian Peninsula (halotype 54 cluster). Source: Richards et al. 1996. 185-203.

Карта.2: Правци на неолитизацијата на Европа (Превземено од М.Будја)

Така во склад со неа, и истражувачите на Анзабегово-вршничката културна група, почнувајќи од првите, сметаат дека таа е дојдена од исток. Застапник на оваа теорија е особено М.Гарашанин.

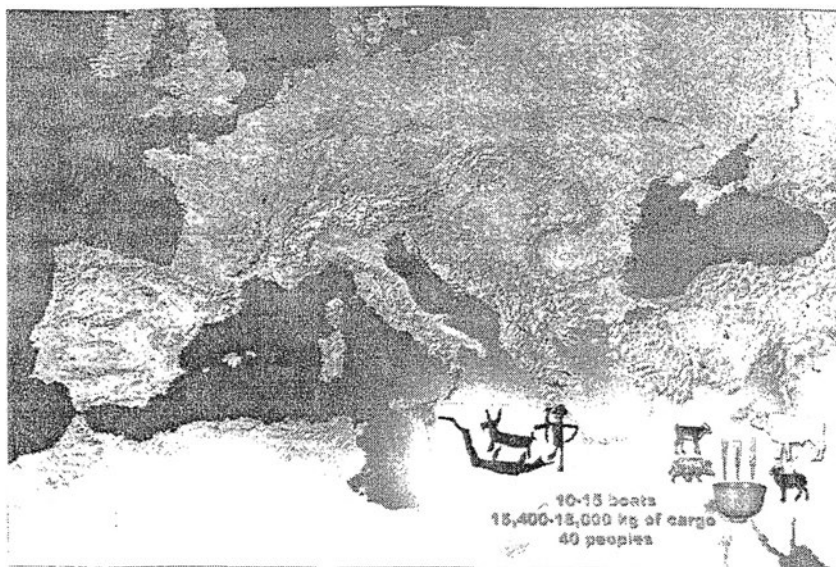


Fig. 4. Mediterranean Sea Voyages and accompanying cargo (after Broodbank & Strasser 1991:240). Including colonists and "Neolithic package".

Карта 3: Неолитизацијата на Европа (преземено од М.Будја)

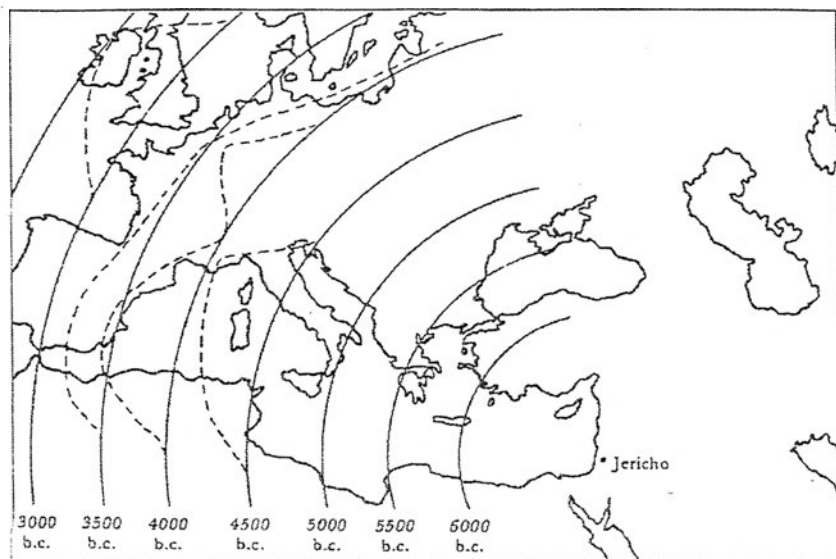


Fig. 30. The Wave of advance model. (from Ammerman and Cavalli-Sforza 1984).

Карта.4: Модел на неолитизацијата на Европа (Превземено од М.Будја)

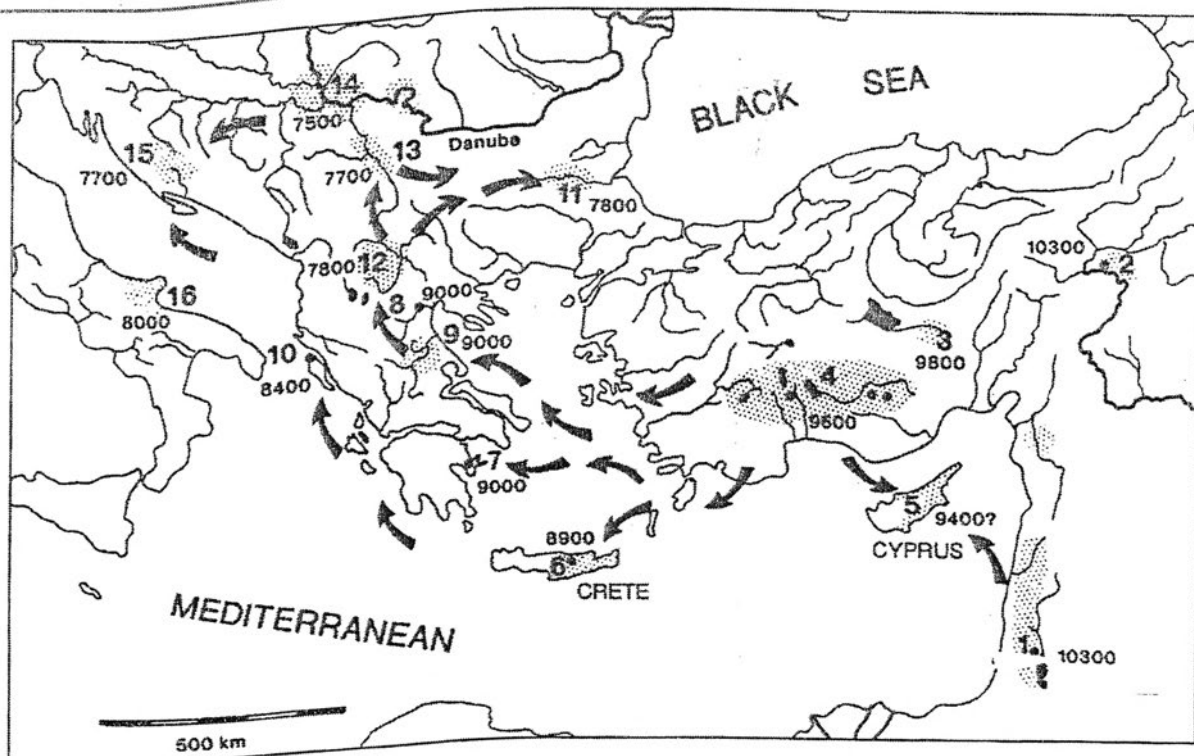


Fig. 32. Van Andel and Runnels' multi-phase colonisation model (Van Andel & Runnels 1995).

Карта 5: Модел на неолитизацијата-повеќе фазна колонизација на Европа
(Превземено од М.Будја)

Втората теорија, за автохтоното потекло на неолитот, ја дефинира К.Ренфреј после истражувањата на Неа Никомедија во Егејска Македонија. Нејзин најголем застапник секако е Д.Срејовиќ после откривањето на Лепенски вир. Оваа теорија во својата основа ја содржи тезата за повеќе епипалеолитски и неолитски центри. Тоа во суштина значи генетска проекција на неолитизацијата на Балканскиот Полуостров. Во тој контекст тој во с/и Бугарија го дефинира Полјаница-Овчарово културниот комплекс на стариот неолит.⁶⁰ Во науката се повеќе се прифаќа оваа теза дека тука најпрво се извршила неолитизацијата на Бугарија. Неилитизација на Тракија и понајаму Караново, се резултат на неолитизацијата иницирана од долината на Струма.

Исто така треба да се спомене дека и во последно време на оваа теорија и се посветува внимание и некои истражувачи дозволуваат

⁶⁰ Srejović D. 1992 Balkan und Anatolien in der mittleren und jungeren Steinzeit, Anatolica 19, Istanbul 269-282



постоење на епиграветиенски ниши во кои процесот од ловечко-собирачко, во земјоделско-сточарско стопанство се одвивал на повеќе места.⁶¹ Најблиска населба, во која е констатиран културен и хронолошки континуитет од мезолит до неолит, до нашата група е населбата Теопетра во Егејска Македонија. (Карта 7)



Fig. 33. A multi-stage model for the spread of farming across Europe.

Карта 6: Повеќе степен модел неолитизација на Европа (според М.Будја)

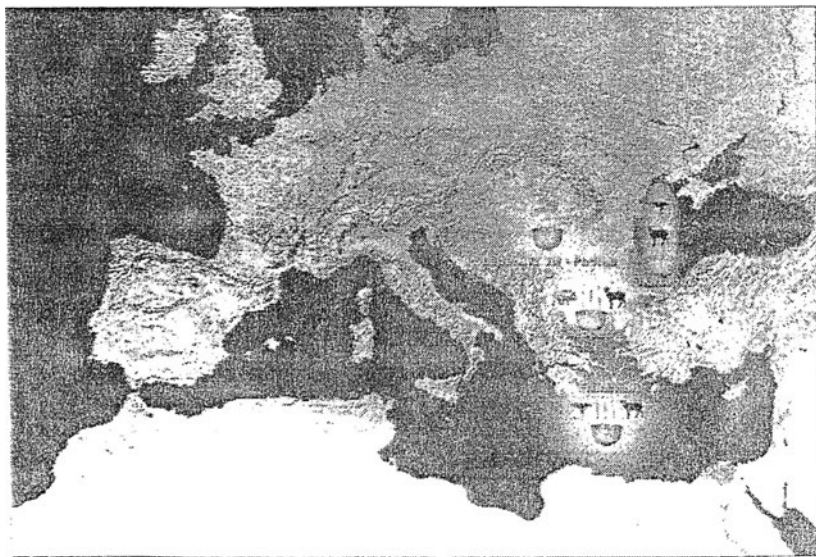


Fig. 6. Cluster of indigenous forager's settlements in south-eastern Europe and north-western Anatolia capable and ready to serve as a promotion centres of agro-pastoral farming in the course of which process these communities could be expected to develop or to adopt and to modify agro-pastoral practices and pottery production and integrate them with existing subsistence strategies.

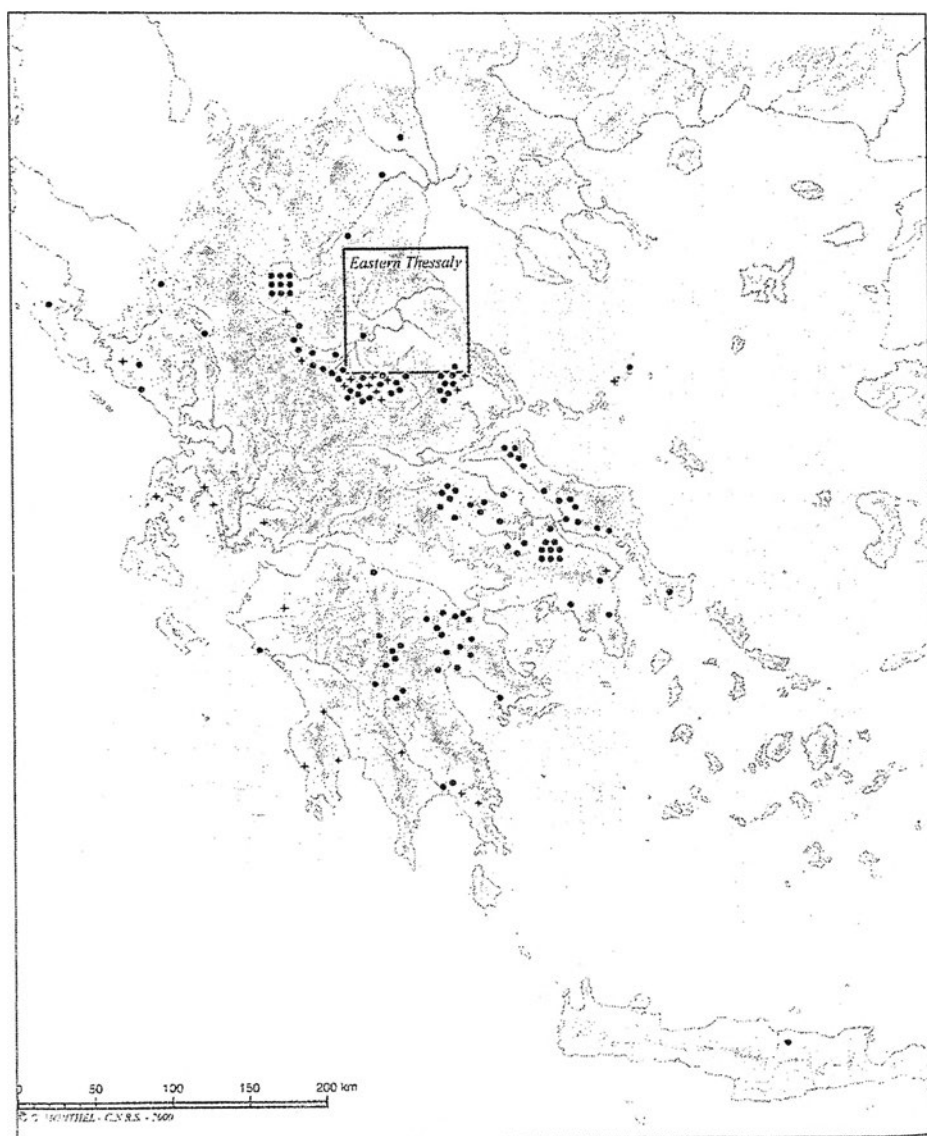
Карта 7: Центри на мезолитска култура на Балканот (според М.Будја)

⁶¹ Pinhasi R.2003 A new model for the spread of first farmers in Europe, Documenta Praehistorica XXX,Ljubljana,1 - 47



Основните елементи за ова ќе кажеме подолу. Обемот на истражувањата на неолитските населби во Македонија, а со тоа и на Анзабегово-вршничката културна група, засега не дава доволно елементи во прилог на оваа теза.

Треба да се имаат во предвид и неколкуте разработени модели во последните неколку години за неолитизацијата на европското копно⁶² и Грција⁶³. (Карта 5,6)



Карта 8: Неолитизација на Грција (според Перлес К.)

⁶² Pinhasi R. 2003, o.c. 41

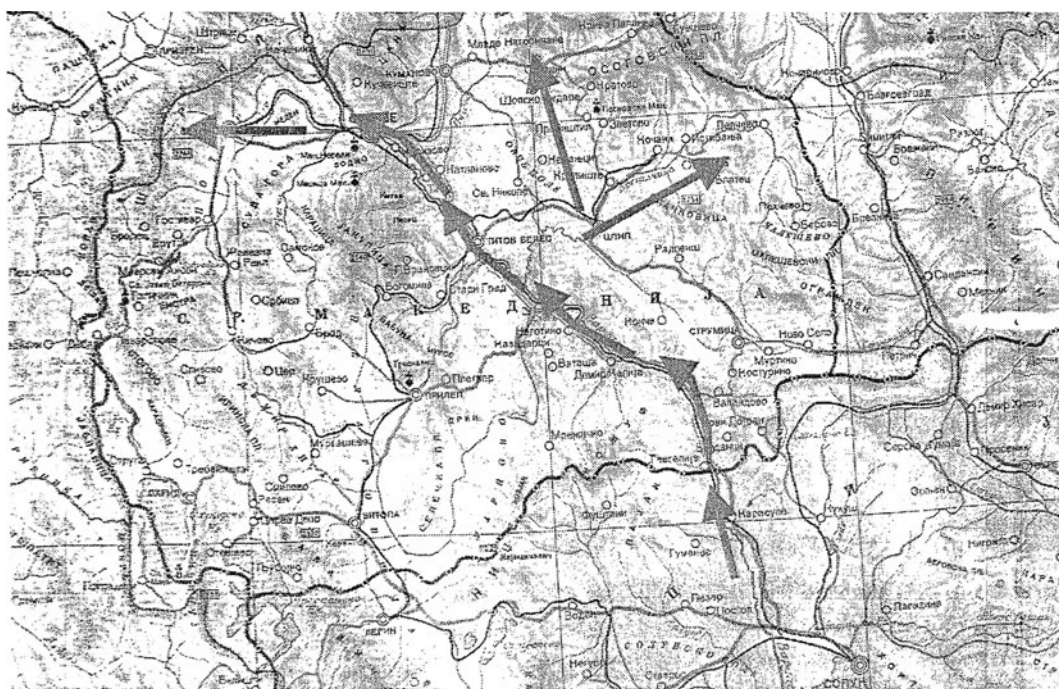
⁶³ Perles C. 2003 An alternate (and old-fashioned) view of Neolithisation in Greece, Documenta Praehistorica XXX, Ljubljana, 99-113



2-Неолитизација на Македонија

Проблемот на неолитизацијата на Македонија досега парцијално е разгледуван во рамките на проучувањата на најстарите фази на Анзабегово- вршничката и Велушко-породинската културна група на раниот неолит од Балканско-Анадолскиот културен комплекс.

Главното прашање што се наметнува е дали групата е формирана во текот на овие неколку века егзистирање на територијата на с/и Македонија, или таа е дојдена од страна како готова. Како што покажавме погоре, сите истражувачи сметаат на овој елемент. Тие вертикалната стратиграфија на Анзабегово и хронологијата ја делат на три фази, од кои на стариот неолит хронолошки му одговара првата фаза со белото сликање. Тие во истражувањата оваа фаза не ја делат на три етапи како Гарашанин, Гимбутас (на два) и Санев. Генезата на групата како што беше кажано, ја доведуваат во врска со Протосескло и преку Егејска Македонија по долината на реката Вардар ја донесуваат во Овче Поле. (Карта 9)



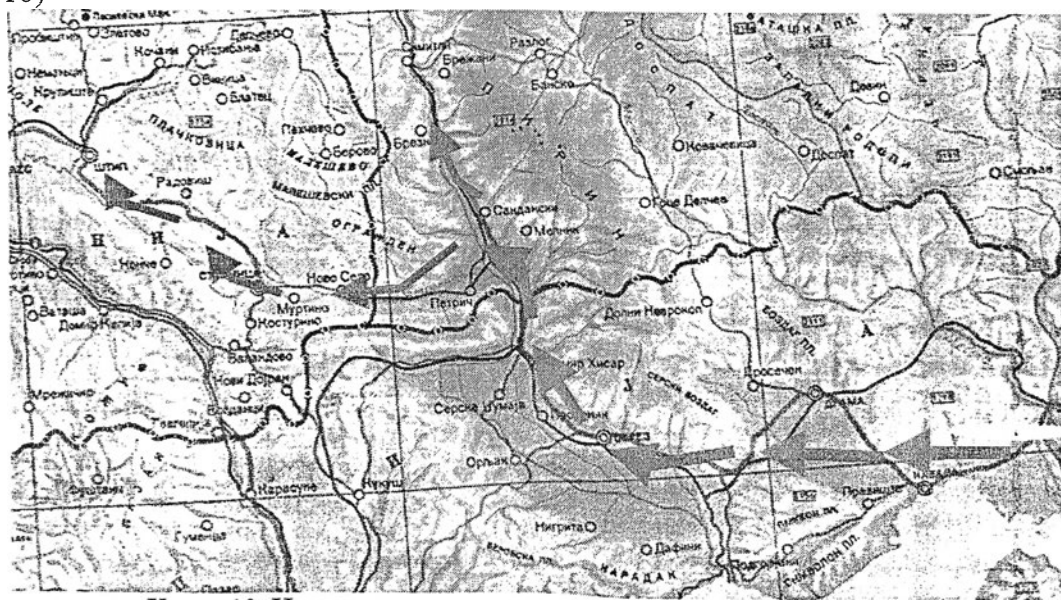
Карта 9: Неолитизацијата по долината на Вардар според М.Гимбутас

Оваа теза генерално ја застапува и М.Гимбутас. Таа смета дека Анзабегово I е најраната неолитска населба во централна Македонија. Керамиката, вклучително убавата со енгоба, мазнетата и бело сликаната на црвено, мазнетите алатки од зелен серпентин, разните



алатки од коски како и пластиката, се датираат 6.200/6.100 година до 5.800 год.п.н.е. Околу 300 години биле доволни да се случи доаѓањето, стабилизирањето и развојот на оваа населба од раниот неолит. Таа исто така смета дека долината на реката Вардар е трасата по која се одвивала неолитизацијата. Сепак и таа на раната сликана керамика со флорални орнаменти и дава "... автохтон карактер", и "таа е несомнено производ на долга техничка традиција". Исто така и Х.Тодорова смета дека неолитизацијата одела по реката Вардар или Пра-Вардар и Пра-Струма како ги нарекува.⁶⁴ Таа смета дека првиот бран се одвивавал во периодот меѓу 6.400 -5.900 год.п.н.е.,кога ниво на светското море било за 20 метри пониско од денешното.Тогаш со чамци било вршено освојувањето на европското копно. Најпрво "... Тесалија (Ахилејон I, Сескло I), Пелагонија (Анзабегово Ia, Гимбутас 1976), Јужна Албанија (Влаш I), Средна Струма (Крајинци), Централен Балкан- Дивостин до Железната Врата (Лепенски Вир)..."⁶⁵

М.Гарашанин ја застапува тезата дека групата-културата, со најстарата фаза пред се, припаѓа на Балканско -Анадолскиот културен комплекс. Следствено, смета дека е донесена како веќе формирана од страна⁶⁶. Патот на доаѓањето е како што кажавме од Тракискиот брег, долините на Струма и Струмица до Брегалница и Овче Поле⁶⁷.(Карта 10)



Карта 10: Источно македонскиот неолитски/предисториски пат
(М.Гарашанин)

⁶⁴ Тодорова Х. Вайсов И. 1993 о.с. 59

⁶⁵ Todorova H.2002.о.с. 264

⁶⁶ Garašanin M. 1979 о.с.101

⁶⁷ Garašanin M. 1979 о.с.80



При тоа тој нашироко ги образложува сите елементи од населбите во Тесалија и Егејска Македонија,укажувајќи пред се на синхронизмите со Пресеското фазата во Тесалија⁶⁸. Ако групата е дојдена од страна како готова, тој дозволува и постоење на некоја непозната и неоткриена постара група на територијата на Македонија⁶⁹. Досегашните истражувања сеуште не дале одговори на овие прашања. Следењето на овој процес на теренот е сосема друга работа. В.Санев по прашањето на генезата го застапува истиот став со М.Гарашанин⁷⁰. Исто така и по однос на хронологијата и стратиграфијата на групата го дели неговото мислење. Погоре изнесеното мислење на Паола и Јосип Корошец во однос на можноста за постоење на автохтон елемент кој се изразува во сликаната керамика како флорален стил и тиквестите садови е особено интересен и заслужува внимание во идните истражувања.

Ние целосно, или со некои аспекти од изнесените тези за правците на неолитизацијата не се согласуваме. Сметаме дека долината на Реката Вардар не е таа најдобра траса. Впрочем и М.Гарашанин смета дека Демир Капија е непремостлива природна бариера. Исто така мора да се смета и со отсуството на неолитски локалитети по долината на Вардар, така што и тоа е показател за трасата на неолитизацијата. Сметаме дека ако се има овој факт, тогаш најлогичен правец е од Тесалија - Егејска Македонија -Пелагонија.⁷¹ Најпрво процесот на неолитизација го зафаќа Горновардарскиот регион. Како што кажавме, заради отсуство на неолитски локалитети по долината на Вардар, овој правец треба потполно да се отфрили. Процесот се одвивал од Пелагонија по долината на Треска до Скопската котлина . Исто така и по долината на реката Бабуна преку котлината Азот на север до Скопско. (Сл.11)

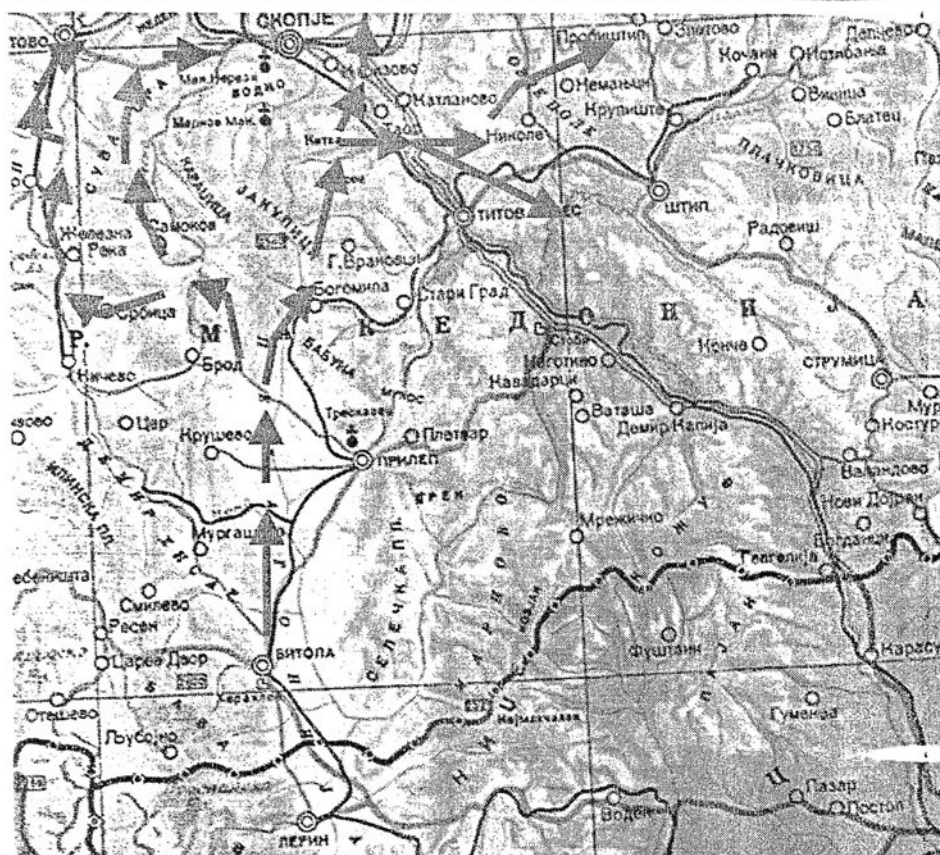
Слична е состојбата и со неолитизацијата на Пелагонија, односно со настанувањето на Велушко-породинста културна група. Веднаш да кажеме дека сеуште во Македонија нема истражено неолитска населба на тој степен како во соседството што ќе овозможи комплетен одговор на ова многу сложено прашање. Сепак, досегашните сознанија дозволуваат реално да се постават некои правци на неолитизацијата.

⁶⁸ Benac A.Garašanin M.Srejšović D.1979 o.c.643

⁶⁹ Garašanin M. 1979 ibid.101-102

⁷⁰ Санев В.1976,Младото камено доба на Македонија во досегашните археолошки истражувања,Materijali XIV,Prilep,69

⁷¹ Garašanin M.1979 o.c.80



Карта 11: Правец на неолитизацијата на Македонија

Најстарата населба, засега откриена во северна Пелагонија, еднослојната Пештерица, која припаѓа на монохромниот неолит, е можеби првиот пункт на неолитизацијата од југ.⁷² Исто така, најстарите керамички наоди од Големата Трнска тумба, (керамика нешто поквалитетна од Пештерица, со црвена боја, затворени форми, без бело сликање) укажува на синхронизација со Пресескло фазата од Тесалија.⁷³ На сегашниот степен на истраженост можеме да сметаме дека од овие два пункта започнува експанзијата во времето на раниот неолит. Така населбите што се истражувани, нивните најстари слоеви, скоро секогаш од раниот неолит се со веќе формирана културна слика. Карактеристична е бело сликаната убава првена керамика.

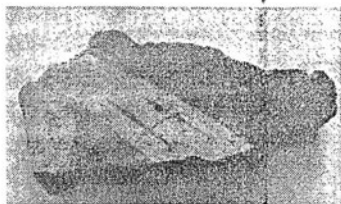
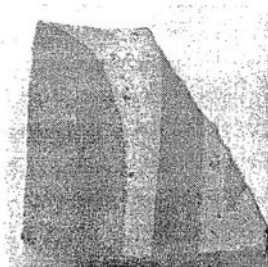
Процесот на неолитизацијата за кусо време ја опфаќа цела Пелагонија каде се регистрирани 70 населби со стратиграфија од сите периоди на неолитот. (Карта 12)

⁷² Симоска Д. Китаноски Б. Тодоровиќ Ј. 1981 Пештерица... *Maced. acta archaeol.* 6, Скопје. За жал овој труд е практично неупотреблив за сериозни научни проучувања, бидејќи не нуди автентични цртежи и фотографии на керамиката и не е уреден соодветно.

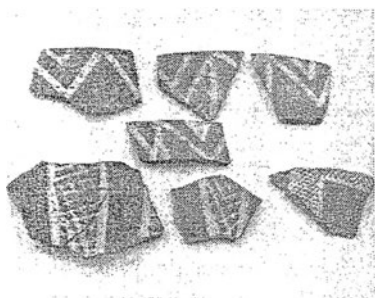
⁷³ Гарашанин М. 1989. Проблеми неолита и енеолита Централног Балкана у вези са резултатима истраживања у Македонији, *Maced. acta archaeol.* 10, Скопје, 30



2014



Сл.2: Бело сликана керамика, Гургур Тумба, Битола, Велушина-Породин II



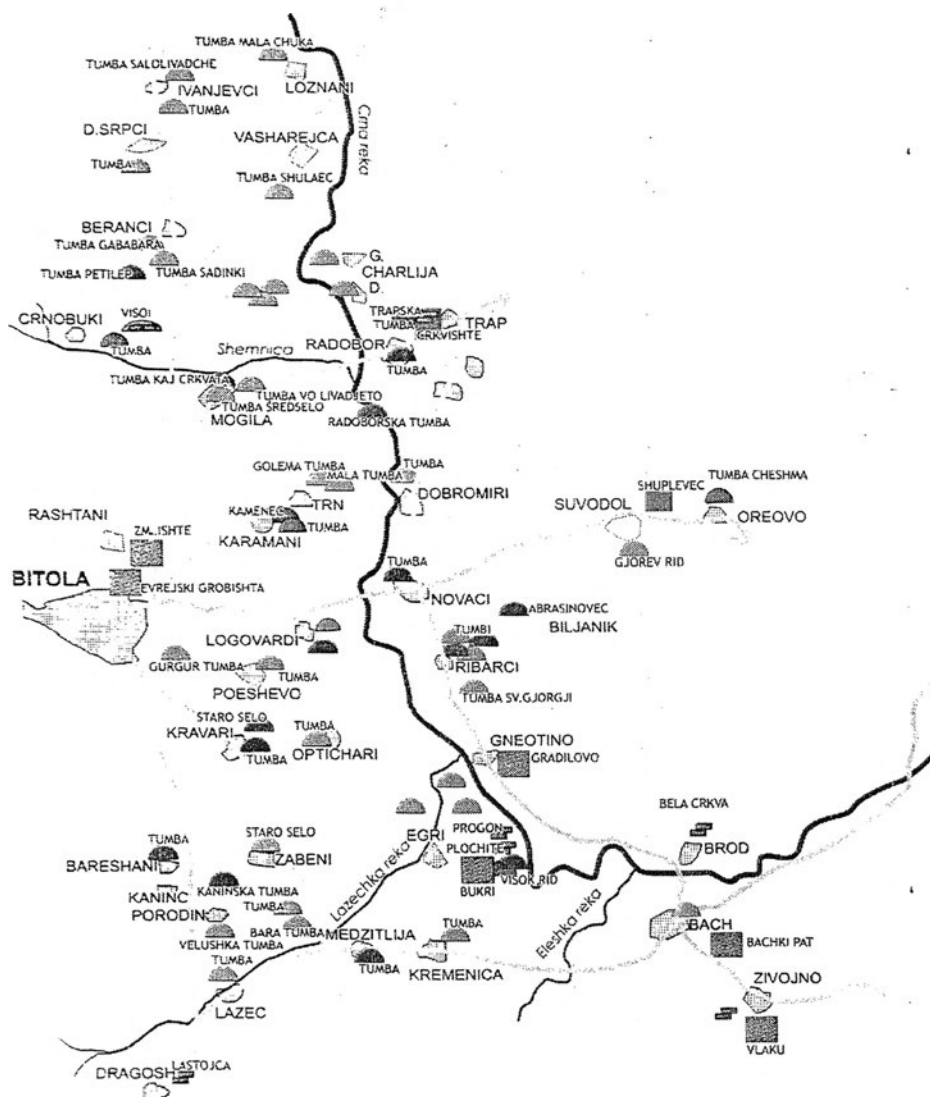
Сл.3: Бело сликана керамика, Говрлево, Велушина-Породин II



Сл.4: Бело сликан сад, Велушка Тумба, Велушина-Породин II



ПРАИСТОРИСКИ ЛОКАЛИТЕТИ ВО ЦЕНТРАЛНА ПЕЛАГОНИЈА
PREHISTORIC SITES IN CENTRAL PELAGONIA



ЛЕГЕНДА:

- населба/тумба
- населба
- некропола
- некропола/тумул
- неолит
- енеолит
- бронзено време
- железно време

LEGEND:

- settlement/thomb
- settlement
- necropolis
- necropolis/tumulus
- neolithic
- eneolithic
- bronze age
- iron age

Карта 12: Предисториски населби во Пелагонија (превземено од М.Василева)



Истовремено процесот сукцесивно се движи на север во Азот и Горновардарскиот регион. Тука се регистрирани 31 населба, во најголем дел од развиениот неолит. Имајќи ја во предвид најинтензивната градежна експанзија во периодот по Втората светска војна што се вршела на овој дел на Македонија, сосема е јасно дека тој број бил сигурно поголем. Од Скопско без никакви проблеми неолитските економски и културни придобивки брзо продираат во Кумановско, Овче Поле и Полог. Овој процес се одвивал во периодот од 6.200 - 6.100 година п.н.е⁷⁴. Набрзо се случувала и неолитизацијата на Струма. М.Гимбутас смета дека таа е извршена со продори од запад⁷⁵. Во прилог на ова се и истражувањата на реонот на Струмешница во Петричко. Имено, регистрирани се 22 локалитети чија хронологија се движи од среден неолит до енеолит⁷⁶. Најголемиот дел се од доцен неолит со материјал идентичен со Ангелци.⁷⁷ Резултатите од истражувањата на населбата Ковачево, лоцирана на западните падини на Пирин Планина, покажуваат синхроност со Караново I и II, што значи се нешто помлади од Анзабегово I а.⁷⁸

⁷⁴ Gimbutas M. 1976 Neolithic Macedonia, LA 1976, VIII

⁷⁵ M. Gimbutas 1976 o.c. 413

⁷⁶ L. Permiceva, The Lower Strumesnica vally in prehistoric, ancient and Early Medieval times, Krakow 1983, 11-33

⁷⁷ В. Санев, М. Стаменова, Неолитска населба "Страната" во село Ангелци, Зборник на трудови 1, Струмица 1989, 9-64

⁷⁸ Demoule J.P. Lichardus-Itten M. 1994 Fouilles Franco-Bulgares du site Neolithique ancien de Kovacevo (Bulgarie du sud-est), BCH 118, Paris, 561-618



V-ТЕРИТОРИЈАЛНИ И ХРОНОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА АНЗАБЕГОВО - ВРШНИЧКАТА ГРУПА

1- Граници на групата

Постарите истражувања границите на Анзабегово-вршничката културна група воглавно непрецизно ги цртаа во ј/и дел на Република Македонија. Долината на реката Брегалница и Овче Поле била примарната територијата на која се развивала групата. Новите истражувања веќе со сигурност границите на запад ги фиксираа до Шар Планина. На север тие се губат во општите карактеристики на материјалната култура на Балканско-анадолскиот културен комплекс. Ова произлегува од фактот што процесот на неолитизацијата се одвивал од југ кон север. Во доцниот неолит, М.Гарашанин смета дека овие продори и влијанија од север, се одвивале директно по долината на Морава преку Прешевската вододелница кон Овче Поле. Сепак, други истражувачи, врз основа на археолошките резултати од истражувањата на населбите по долините на Искр и Струма, основано сметаат дека тоа е всушност правецот по кој се движат културните влијанија од Винча кон југоисток низ Балканскиот полуостров. Денес во науката оваа теза е докажана и прифатено е мислењето, дека доцниот неолит се шири по обратен пат.⁷⁹ Тоа значи големиот процут на земјоделските култури во Панонско-Карпатскиот круг, претставува извор на нови културни влијанија и миграции. Б.Брукнер смета дека по Вардарско-моравската трансверзала од север Винчанската група се шири практично до Циганската клисура. Ова се однесува само во периодот на Винча-Тордош I-II, според него во време на Анза IV, Зелениково II, Трнска Тумба IV. Во апсолутна хронологија тој предлага дека ова влијание се случило во период меѓу 4.500 ± 1.000 годп.н.е. Истражувањата на лок.Атици на извесен начин зборуваат за овие релации. Веќе во следната фаза на Винча -Плочник I-II тоа влијание се заокружува само на Скопската котлина до Таорската клисура.Временски и културно се поклопува со крајот на групата Зелениково II. Меѓутоа сосема е нејасно како доцнонеолитските културни достигнуања од кругот на Димини-Фотоливо- Парадими и особено споменатата Акропотамос/Тополница група немаат поголемо и позначително влијание на споменатата територија. Така Панонско-Подунавскиот доцнонеолитски комплекс и Балканско-Анадолскиот

⁷⁹ Brukner B.1985 Die Vinča -gruppe und ihr verhältnis zu den Spatneolithischen kulturen in Nord-Ost-Griechenland, Archaeologia Jugoslavica XXII-XXIII, Beograd 1-14, Abb 1



културен комплекс се секундарните центри на неолитизацијата поврзани со директни врски со примарниот центар во Предна Азија.

Врз основа на теренската перспекција и резултатите од археолошките истражувања, денес може попрецизно да се фиксира територијата на која егзистирала Анзабегово-вршничката културна група. Генерално тоа е просторот дефиниран со западните падини на Малешевските планини од исток-целиот тек на реката Брегалница, долината на Вардар со притоците Бабуна, Тополка и други помали потоци со Азот. На запад групата се шири до Шар Планина и изворот на реката Вардар. Во прилог на ова се резултатите од истражувањата на два локалитети од Полог. Тоа се Тумба во село Долно Палчиште и Тумба(или Подсесло тумба) во с.Стенче. Овие две населби стратиграфски и културно потполно кореспондираат со групата Анзабегово -Вршник II-IV, односно во средниот и доцниот неолит.

Територијата на која егзистирала Анзабегово-вршничката културна група е просторот на Северна Македонија. Односно, на исток западните падини на Малешевските планини, на север до прешевската вододелница и јужните падини на Скопска Црна Гора, на запад Шар Планина. На југ планините од Централна Македонија, односно Повардарје со котлините и долините упатени на него, како Азот и Тиквешката, до Демир Капија. Тоа значајни населбите на групата се упатени на реката Вардар со своите притоки. Во одредени фази таа територија се намалувала. (Карта 13)



Карта 13- Границите на Анзабегово-вршничката група



Особено се интензивни релациите со населбите Тумба Манастир, Мршеџи и Говрлево⁸⁰ од Скопската котлина со населбите од Полог, Шар Планина во периодот на неолитот била непремостлива природна граница на Анзабегово-вршничката група на запад каде егзистирала Ваштеми-Подгорие културната група⁸¹. Оваа голема бариера не дозволувала посериозни контакти меѓу двете групи. Секако овде не треба да се испуштат од предвид заедничките карактеристики што произлегуваат од заедничката општа база настаната во процесот на неолитизацијата. Таа е заедничка и оди од Тесалија и Егејска Македонија преку Пелагонија на север. Другиот пат е од Егејска Македонија на запад кон албанските котлини. Но понатаму еволуцијата одела во различни патишта. Во неолитот на јужна Албанија се евидентни културните врски со класично Сескло констатирани во населбите на групата Ваштеми - Подгорие. Таа својот почеток го има на крајот на стариот неолит. Нејзините манифестации се монохромната керамика, бело сликање на црвена основа, импресо и барботин керамика. Според М.Коркути⁸² таа има некои сличности со Велушко-Породинската група од Пелагонија, "... а во понатамошните паралели со Анзабегово-Вршник I"⁸³. Во средниот неолит во овој дел на Албанија се случува процут на неолитската култура чија главна манифестација е културната група Цакран. Во керамиката доминираат топкалестите садови кафеаво сликани пред се спирални мрежесто исполнети. Присутен е и барботинот, импресо керамиката. Ритоните на четири нозе директно ја поврзуваат во иста културна и хронолошка линија со Какаџи I - Данило I - Елатеа II во Грција.⁸⁴ Се смета дека оваа група заради барботинот и импресо керамиката, директно е настаната од постарата Ваштеми-Подгорие I. Доцнонеолитската група Малич I - Камник ја карактеризира сиво-црна монохромна керамика, црвено сликана и black-topped. Нејзините културно-хронолошки врски се наоѓаат во Тесалија со последните фази на Димини III-IV групата.

Во средна и северните делови на Албанија и брегот егзистирала Колш групата со три фази. Од нив Колш I е од стар неолит со истите манифестации во керамиката: монохромна, импресо и сликана со кафеава боја. Во следните подоцнежни фази на средниот неолит се развива една култура со мешање на елементите од Балканско-Анадолскиот и Циркуммедитеранскиот комплекс, дефинирана како

⁸⁰ Здравковски Д. 1990 За границите на Анзабегово-Вршничката културна група во средниот неолит, *Maced. acta archaeol.* 11 Скопје 51-57

⁸¹ Бенац А. 1989 Неки проблеми односа Македонија и западног Балкана у неолитском добу, *Maced. acta archaeol.* 10, Скопје 9-23

⁸² Prendi F. 1976 Le néolithique et énéolithique en Albanie, *Iliria* VI, Tirana 55; Shqiperi Arheologjike 1971, Tirana, sl. 7-10

⁸³ Бенац А. 1989 о.с. 12

⁸⁴ Prendi F. 1976 о.с. 60



Колш П. Основните елементи карактеристични за Балканско-Анадолскиот комплекс на стариот и помладиот неолит се видливи и во неа. Тоа особено се однесува на керамиката сликана со кафеава боја на црвена основа. Но тоа се елементи или просто "модни трендови" присутни на керамиката во целиот простор на Централниот Балкански полуостров. Многу други елементи и детали остануваат да ги карактеризираат и разликуваат двете групи. Во доцниот неолит, овој простор како и Косово се под силно влијание на јадранскиот културен комплекс и особено кругот на Данило групата⁸⁵.

Нашата група на север кон Косово останува во рамките на Полог и Скопската котлина. Експанзијата на доцниот неолит, посебно косовската варијанта на Винча културата на Косово не се однесува и на Македонија⁸⁶. Значи, групата на запад се ширела во Полог, а Шар Планина е западната нејзина граница која ја одвојува од споменатите неолитски групи од Албанија⁸⁷.

Во Анзабегово-вршничката група влегуваат населбите од Кумановско и Жеглиговско Поле и можеби долината на Крива Река и Славишко поле⁸⁸. Од регионот на Крива Паланка регистриран е само локалитетот Мал Камлеш, што веројатно не е вистинска одраз на реалната состојба на теренот⁸⁹. На север групата нема фиксна граница со Старчевачката. Оваа граница досега не е регистрирана бидејќи и не постои. Сметаме дека таа е дифузна со оглед на влијанието на егејскиот културен круг и Анзабегово-вршничката група во процесот на неолитизацијата на Поморавјето и Панонско-карпатскиот басен⁹⁰. Исто така и М.Гарашанин смета дека кон север нема остра граница и тоа треба да биде Прешевската вододелница⁹¹. (Карта 13)

Источната граница на Анзабегово-вршничката културна група во целиот период на нејзиното егзистирање, како што споменавме е до западните делови на Огражден и Малешевските планини, односно долината на реката Брегалница. Во долината на реката Струма откриени се и истражувани поголем број локалитети. Направен е и обид за културно поврзување без поголема основа на населбите од долината на Струма и Анзабегово-вршничката група. Овде ќе се задржиме на некои аспекти од тој проблем. Имено, во горна Струма откриени се неколку населби од кои најмаркантни се Галабник и Кременик. Групата Галабник има три интерни фази од својот развој.

⁸⁵ Бенац А.1989 о.с.20

⁸⁶ Garašanin M,1979 B.Kosovska varijanta,PJZ II, Sarajevo 189-191

⁸⁷ Korkuti M.2003 Researches and studies of Prehistory in Albania, Recent Research in the Prehistory of the Balkans,Thessaloniki , 204-255

⁸⁸ Здравковски Д 1990 ibid.54

⁸⁹ Крстевски Ц, 1996,Мал Камлеш,АК 199

⁹⁰ Budja M.1999 The transition to farming in Mediterranean Europe-an indigenous respond,Documenta Praehistorica XXVI,Ljubljana 119-141

⁹¹ Garašanin M.1979,о.с.85



Во најстарата, Галабник I, карактеристична е керамиката сликана со бела боја на црвена основа. Тоа се пехари со биконусна остра профилација, на три мали ниски нозе или висока празна нога. Сликани се сите делови на садот, венецот, стомакот и ногата. Во нашата група ногата никогаш не е сликана. Заради овие карактеристики, оваа населба од типот тумба, авторите Павук и Чохаџиев ја дефинирале како посебна група. Таа е истовремена со Анзабегово-Вршник I, Караново I и Гура Бачулуи.⁹² Во следната среднонеолитска фаза Галабник II, керамиката е со црвена цигла печена боја или цвекло (вински талог), сликана со кафеава боја. Сличностите со керамиката од Анзабегово-Вршник се големи и евидентни и овој локалитет е најисточната точка до која се среќаваат некои од карактеристиките на нашата група во средниот неолит. Но она што ги разликува, покрај споменатото, е бело сликаната керамика која се среќава и останува и понатаму низ целиот среден и доцен неолит на овој локалитет во долината на Горна Струма. Но и во неа има многу поразлични елементи и мотиви. Исто така потполно отсуствува култот на Големата Мајка со такви уметнички изрази и карактеристики како што е во Анзабегово-вршничката културна група. Формите на сатовите во средниот неолит се менуваат и одат кон Старчево II и Гривац. Последната фаза Галабник III со керамичкиот корпус на црвената сликана и сивата керамика е идентична со Старчево III -Криш. Слична е состојбата и со другите локалитети од Горна Струма како Крајинци⁹³ кај Кустендил, Кременик кај Сапарева Бања⁹⁴, Блгрчево и други. Нивниот почеток е датиран во периодот на Караново III/IV, а нивната понатамошна културна еволуција може да се следи до периодот на Караново IV. Накусо, познавајќи го одлично материјалот и сознанијата од населбите по долината на Струма, Х.Тодорова и И.Вајсов, имајќи го во предвид материјалот од Анзабегово-вршничката група, ја дефинираат Западнобугарската неолитска група.⁹⁵

Што се однесува до долното течение на реката Струма, во реонот на Петрич и Сандански, што е многу близу до егејскиот брег, регистрирани се 22 локалитети чија хронологија се движи од среден неолит до енеолит⁹⁶. Најголемиот дел се од доцен неолит со материјал идентичен со Ангелци.⁹⁷ Резултатите од истражувањата на населбата

⁹² Pavuk J.-Čohadžiev M. 1984 Neolithische teilsiedlung bei Galabnik in

Westbulgarien, Slovenska archaeologija XXXII 1, Bratislava, 195-228

⁹³ Tchohadjiev S. Bakamska A. 1990 Etude du site neolithique ancien de Krainitsi dans le departemnt de Kustendil, Studia praehistorica 10, София 51-76

⁹⁴ Николов В. 1983, Орнаментация на ранонеолитната рисуванa керамика: систематизация и карактеристика, Археология, XXV/102 София, 195-228

⁹⁵ Тодорова Х. Вајсов И. 1993 Новокаменната епоха в Бългaрия, София

⁹⁶ L. Perniceva, The Lower Strumesnica vally in prehistoric, ancient and Early Medieval times, Krakow 1983, 11-33

⁹⁷ В. Санев, М. Стаменова, Неолитска населба "Страната" во село Ангелци. Зборник на трудови 1, Струмица 1989, 9-64

Ковачево⁹⁸, лоцирана на западните падини на Пирин Планина, покажуваат синхроност со Караново I и II, односно малку помлади од почетокот на Анзабегово Ia, можеби со фазата Анзабегово Ib-с. За односот на Анзабегово-вршничката група со Караново досега во науката е многу зборувано. Само накусо да ги потцртаме разликите и сличностите. Х.Тодорова смета дека Тракија е неолитизирана подоцна од линијата Тесалија-Македонија-Поморавје-Шумадија и Струма (Крајинци-Кустендил) кои се неолитизирани во периодот од 6.400 до 6.300 год.п.н.ера⁹⁹. Тракија нешто подоцна и според нејзе околу 6.200 г.п.н.ера.¹⁰⁰ Ова се должи на отсуството на монохромна керамика во Караново. Убавата црвена керамика со енгоба се појавува во Анзабегово Ib и практично егзистира до Анзабегово IV. Во Караново се појавува и завршува само во Караново I. Најкарактеристичните форми на садови во Анзабегово-Вршник I и II се лејки, топкалести и полутопкалести садови (амфори), пехари на мали нозе и пехари на празна ниска нога. Во Караново тоа се пехарите во форма на лале (Tulpenrecher) украсени со бело slikани мотиви и тоа во најстарата фаза се јавува спиралата. Таа во Анзабегово-Вршник се појавува во средниот неолит, во третата фаза. Во Караново паралелно со бело slikаната керамика егзистира и кафеаво slikаната. Но втората во Караново II и понатаму се губи. Како што видовме погоре во Галабник се среќава во сите фази. Во Караново I се појавува и сивата канелирана керамика која во нашата група се појавува во Анзабегово-Вршник II фазата. Во средната фаза на Караново III се појавуваат држалките со пластични копчиња на врвот. Тие во Анзабегово-вршничката култура отсуствуваат, но ги има на последните најмлади хоризонти на локалитетите, во Винчанскиот хоризонт дефиниран како група Зелениково II - Ангелци. Што се однесува до импресо керамиката таа во Македонија е присутна во сите етапи од животот на населбите од Анзабегово-вршничката група. Во Тракија е присутна само во Караново I-II. Што се однесува до најчестата груба керамика во Анзабегово-вршничката група, керамиката со барботин украси, присутна од почетокот до крајот на животот на населбите во Караново и Тракија потполно отсуствува. Во смисол на разликите ќе го спомене доминантниот култ на Големата Мајка во Анзабегово-вршничката група кој потполно отсуствува во Тракија и Караново. Исто така во Караново и Тракија не е најдена монохромната керамика, констатирана во Анзабегово-вршничката група во сите фази. Заради нејзиното отсуство се смета дека оваа култура е продукт на еден продолжен, неанадолски продолжен процес.¹⁰¹ Тракија е

⁹⁸ Demoule P.J. Itten-Lichardus M. 1994 Fouilles Franco-Bulgares du site Neolithique ancien de Kovacevo (Bulgarie du sud-est), BCH 118, Paris, 561-618

⁹⁹ Тодорова Х. Вайсов И. 1993, о.с.61

¹⁰⁰ Тодорова Х. Вайсов И. 1993, о.с.62

¹⁰¹ Тодорова Х. Вайсов И. 1993, о.с.61



неолитизирана, како што рековме, како резултат на заладувањето во периодот од 6.200- 6.000 год.п.е. од севеоисточна Бугарија.¹⁰² Веќе кажавме дека Македонија е неолитизирана во првата етапа во период од 6.400-5..900 г.п.н.е.¹⁰³ Значи во тој период треба да се датира и најстарата фаза на Анзабегово Ia фазата. Ова, како што кажавме, го потврдуваат и датумите добиени со дендрохронолошките и радиокарбонските анализи од Анзабегово.

По долината на реката Вардар познати се неколку археолошки локалитети. Од нив се истражувани само Чаковец с.Ресава¹⁰⁴, Мрамори во с.Чашка¹⁰⁵ и Атици во с.Црничани.¹⁰⁶

За резултатите од истражувањата на населбата Чаковец можеме да се информираме само од прелиминарниот извештај. В.Санев смета дека керамиката од оваа населба во постарите слоеви има сличности и доминирање на Велушко-породинската група, а во помладите Анзабегово-вршничката. Влијанието на оваа група се вршело по долината на Црна Река во чија долина лежи локалитетот и по чија долина се вршеле влијанијата. Во Мрамори с.Чашка, населба со два културни слоја на живеење, состојбата е поинаква. Имено, со постариот слој датиран во средниот неолит доминира влијанието од Анзабегово-Вршник II и III групата и особено материјалот е сличен со Маџари. Помладиот слој, според В.Санев, е од доцен неолит и е сличен со Зелениково II.¹⁰⁷ Слична е состојбата и со Атици кај с.Црничани, во близина на Дојранското езеро. Населбата е многу девастирана но сепак врз основа на типолошката анализа на материјалот може да се издвојат два слоја. Постариот е со барботин и црвена монохромна керамика. Најдено е една мала женска статуетка од крушколик тип со нагласена стеатопигија, карактеристична за средниот неолит на Анзабегово-Вршник групата. Во помладиот материјал доминира сивата мазнета керамика со карактеристични држалки и две мали статуетки карактеристични за доцниот неолит.¹⁰⁸ Од нив една е фрагментирана и столбовидна, а другата е минијатурна, слична на еден примерок од последниот слој на Тумба Маџари.

Што се однесува до антрополошките карактеристики и начинот и формите на погребување, освен споменатите податоци и информации, засега недостига овој сегмент од археолошките истражувања. Причина се нивниот мал обем и систематичност.

¹⁰² Тодорова Х.Вайсов И.1993, о.с.63

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Санев В. 1987 Чаковец, населба од раниот и средниот неолит, AP 27, Ljubljana, 39-40

¹⁰⁵ Јовчевска Т.1990 Мрамор /Чашка, AP 29, Ljubljana, 56-58

¹⁰⁶ Здравковски Д.1990 Атици/Црничани, AP 29, Ljubljana, 44-45

¹⁰⁷ Санев В. 1995, о.с.26

¹⁰⁸ Здравковски Д. 1989 Археолошки истражувања на локалитетот "Атици" во село Црничани. Гевгелиско, Maced. acta archaeol. 10, Скопје 79-87

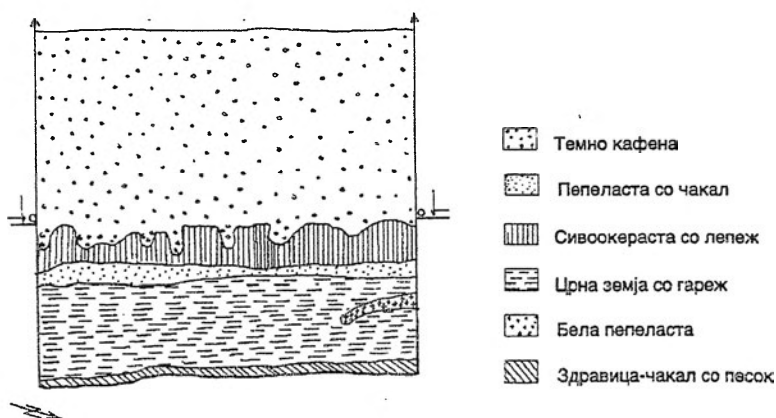


2-Стратиграфија и периодизација на Анзабегово-вршничката група

Истражувачите, пред се М.Гарашанин, не се согласни за стратиграфијата на населбите. Така, како што споменавме М.Гарашанин ја отфрла стратиграфијата на Ј.Корошец кој презентира три фази од животот на Анзабегово. Гарашанин издвои четири фази, а во Анзабегово I три потфази¹⁰⁹.

Сите истражувачи се согласни околу стратиграфијата на најраната фаза од развојот на неолитот во Македонија. Можеби поделбата на три етапи е непотребна, но бидејќи засега само на Анзабегово е констатиран, мора да ја прифатиме. Ова се наметнува од една едноставна причина што според општо прифатените хронолошки податоци, таа траела многу малку, меѓу 6.100 и 5.800 год.п.н.е. Сметаме дека во овие неколку века, главно животот течел мирно и со континуирани напори да се искористат ресурсите на најблиската природна околина

Во истражувањата од втората етапа стратиграфијата на епонимните локалитети е надополнета со неколку нови согледувања, особено на локалитетите од скопско Тумба Маџари и Говрлево, и Тумба Стенче во Полог. (Сл.5-7)

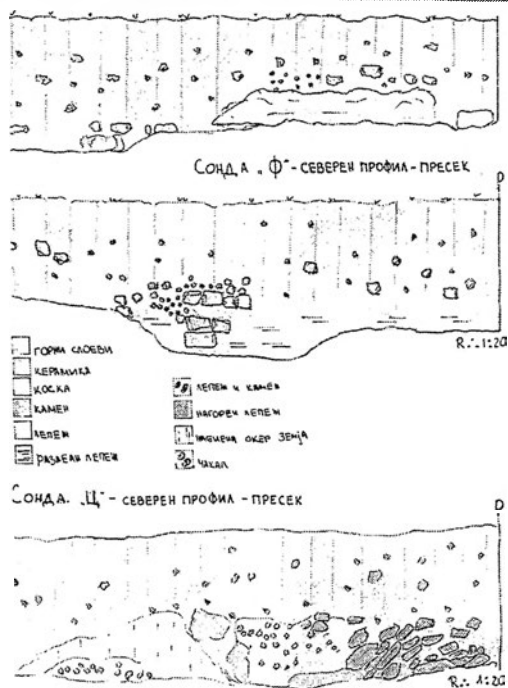


Сл.5: Мамутчево, Овче Поле, западен профил

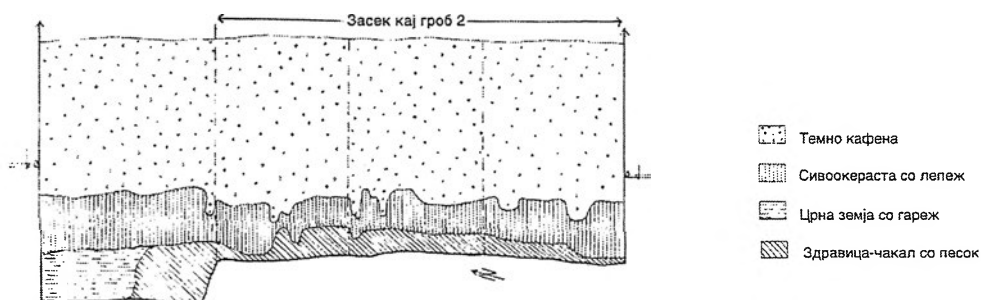
¹⁰⁹ Garašanin M. 1979, o.c. 85



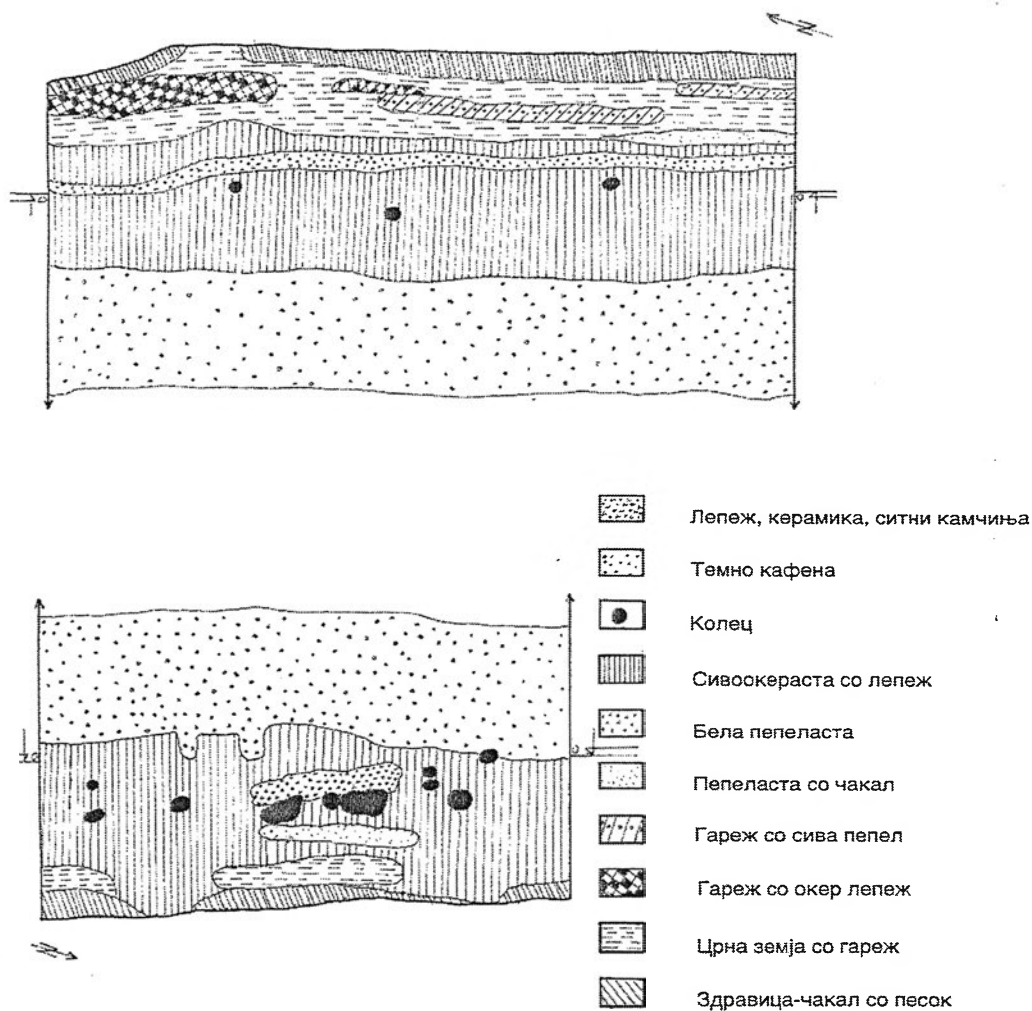
ГЕНЕЗА И РАЗВОЈ НА АНЗАБЕГОВО-ВРШИНИЧКАТА КУЛТУРНА ГРУПА



Сл.6: Тумба Стенче,северен профил на сонда Ф и Д



Сл.7: Мамутчево, Овче Поле,западен профил



Сл.8: Мамутчево, Овче Поле, западен профил

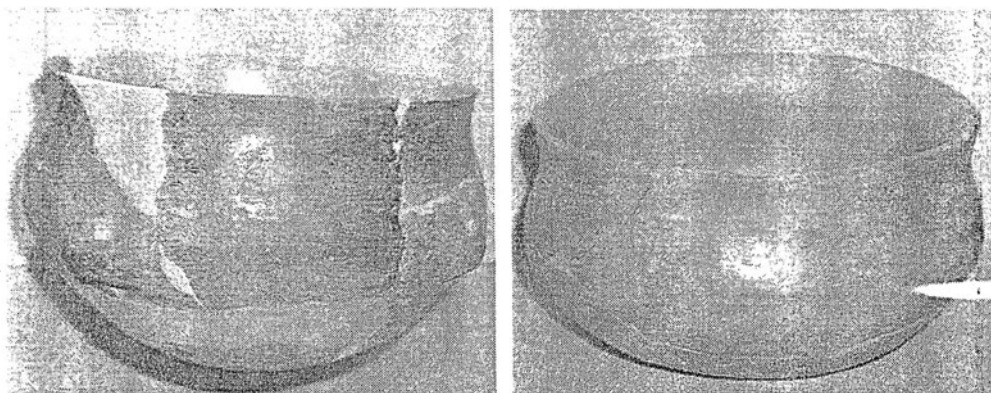
а. Ран неолит

Најстарата фаза Анзабегово Ia ја карактеризира убавата керамика со бело сликани слободно распоредени триаголници и флорални мотиви-орнаменти. Средната, Анзабегово Ib фаза, ја карактеризира степенесто и правилно геометриски распоредени триаголници насликани со бела боја. Последната, Анзабегово Ic фаза, ја карактеризира убавата керамика со сјајно мазнета површина, со тенки сидови, украсена со бели точки (капки) на линија што го следи вертикалниот профил на садот и на венецот. Барботинот е редок.



М.Гимбутас пак издвојува само две фази Анза Ia и в¹¹⁰. Но, Драга и Милутин Гарашанин сметаат дека таа, покарај тоа ги сменила местата на втората и третата фаза¹¹¹. Д.Гарашанин мисли дека на секторот каде работела американската екипа на М.Гимбутас не можело да се издвои фазата Ic и IV бидејќи тоа била периферијата на населбата. Замената на III и II фаза и непоклопувањето е апсолутно нејасна.

Почетоците на животот, стариот неолит, констатиран со бело сликаната керамика во Говрлево и Тумба Стенче, покажува големи сличности со најстарата фаза од Анзабегово и со Велушко-породинската културна група во Пелагонија. Во Стенче се најдени неколку фрагменти од воглавно 2 типа садови: мали паници и топкалести садови. (Сл. 9;



Сл.9-Паници, Тумба, с.Стенче-Полог, Анзабегово-Вршник I

Првите се со тенки сидови, мали димензии со темна и светла црвена сјајно полирана површина, однатре замазнети. Украсени се бело сликани орнаменти од развлечени триаголници, со енгоба. Еден примерок има декорација со посна бела боја, без енгоба. Најверојатно орнаментите се исти со предходните. Овие фрагменти-садови се идентични со добро познатите од Анзабегово Ia и Алин Дол. Подебелите фрагменти имаат затворени линии и најверојатно се од топкалести садови со сјајна темно црвена боја, бели развлечени триаголници или линии, покриени со енгоба. Однатре се замазнети и со темно кафеава боја. Фрагменти со бело сликање се најдени и во Тумба Палчиште¹¹² и Говрлево¹¹³.

¹¹⁰ Gimbutas M. 1976, o.c. 29

¹¹¹ Гарашанин Д. 1989, Однос Старчевачке групе према неолиту Македоније, *Maced. acta archaeol.* 10 Скопје, 41

¹¹² Здравковски Д. Саржоски С. 1989, o.c. 43

¹¹³ Bilbija M. 1986, 35-36



в. Среден неолит

Следната етапа од развојот и еволуцијата на неолит е средниот. Според Х.Тодорова, вториот бран на неолитизација се одвивал после 5.500 год.п.н.ера, а оваа етапа од неолитот таа го датира во периодот од 5.500-5.200 год.п.н.ера¹¹⁴. Тоа е периодот на класично Сескло, Цакран I, Старчево, Караново II-III, во Западна Бугарија Галабник.

Во Анзабегово-вршничката група, тоа е втора фаза, Анзабегово II, која е почеток на средниот неолит. Бело сликаната керамика е ретка, а керамиката со барботин украси е честа. Мотивите со капки сега се сликани со кафеава боја но и тие ретко се среќаваат. Доминираат темните мотиви на светла основа. По правило тоа се геометриски (вертикални дебели и тенки линии, ленти со мрежести орнаменти, висечки триаголници на венецот и цик-цак линии. Се појавуваат и криволински мотиви.

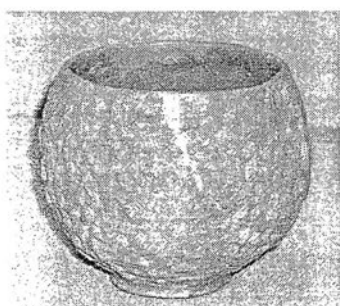
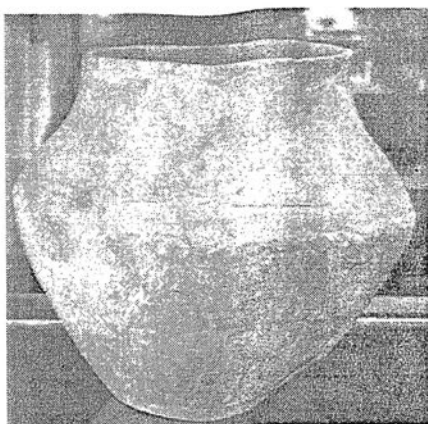
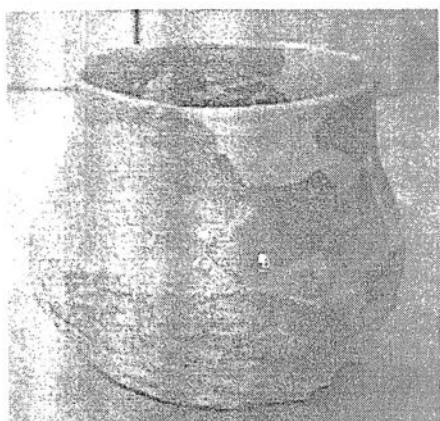
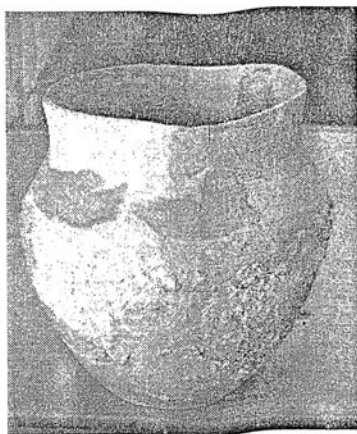
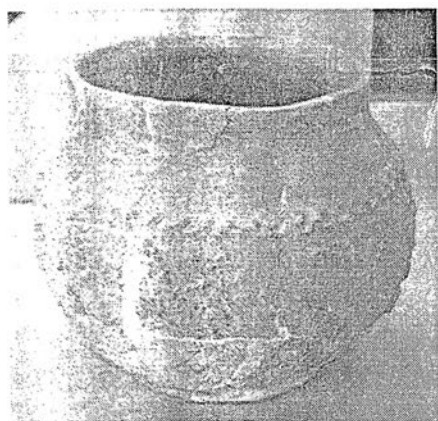
Во следната среднонеолитска Анзабегово III фаза..." оваа традиција продолжува со зголемување на темната монохромна, импресо и барботин керамика."¹¹⁵ Во сликаната керамика се појавува кафеаво сликаната спирала. Во Анзабегово IV спиралата е под венецот и тече околу него. Исто така и оваа фаза, според Д. и М.Гарашанин припаѓа на средниот неолит.

Овој период е најдобро познат и проучен затоа што најголемиот број истражувани локалитети припаѓаат на оваа фаза. Исто така трѐа да се знае дека овие слоеви се на релативно помала длабочина од предходните и истражувањата се полесни. Само како пример, истражувањата на Анзабегово I биле до 4,60 метри длабочина, Тумба Палчиште 3,70 и не е дојдено до здравица. Подземните води во Полог не дозволиле да завршат истражувањата на овој хоризонт. Овој период се смета за процут на неолитската култура во Македонија.

Главните карактеристики на движниот керамички материјал, се големиот број фрагменти и садови што се наоѓаат во истражувањата. Грубата керамика на нашите локалитети доминира.

¹¹⁴ Todorova H. 2002 o.c.272

¹¹⁵ Ibid.41-42

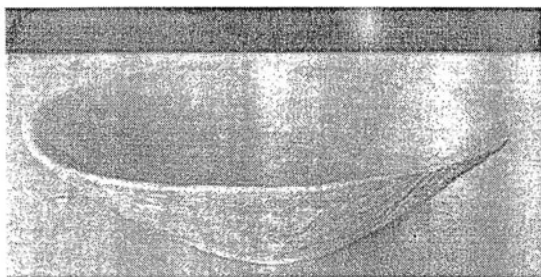
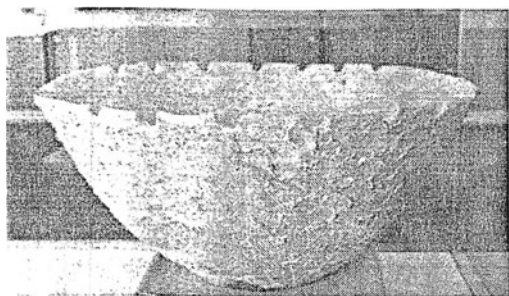


Сл.10: Грнци со различна големина, Тумба Маџари, Анзабегово-Вршник -III

Тоа се фрагменти или цели садови за чување зрнеста храна. По големина се различни од мали грниња до големи питоси. По форма се воглавно топкалести, со рамни дна, нагласено рамо и врат. Најчесто се украсувани со барботин во вид на кора од дрво, со повлаки од прсти во полукружни потези и сл. Рамото и вратот најчесто се замазнети и со една пластична лента со отисоци од прсти се одвоени од стомакот. Релативно се лесни што се должи на земјата што е богата со плева и често пати се добро печени. Имаат по неколку лентести држалки, во



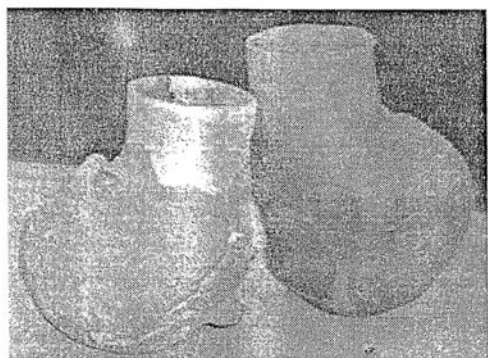
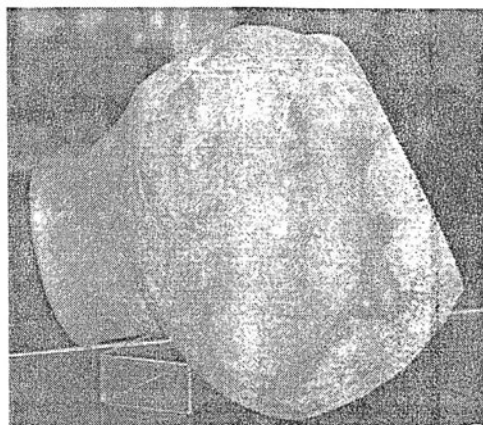
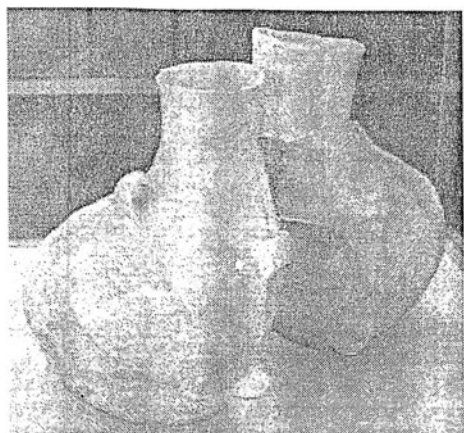
долниот дел и во горниот, изработени од две споени ленти. Друга форма се широките плитки или длабоки чинии со рамни венци, декорирани со барботин. Потоа разни фрутариуми и мали грниња.



Сл.12: Чинии-фрутариуми, Тумба Маџари, Анзабегово-Вршник- III

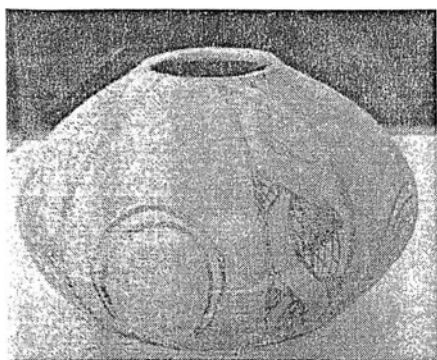
Она што му дава особен белег на керамичкиот материјал особено на локалитетите од Горновардарскиот регион се аскосите. Тоа се класични форми на садови што се "родиле" од мешините. Имаат асиметрично, топкалесто тело со рамно, често ненагласено дно, висок малку извиен врат и рамен венец. Редовно имаат по пет лентести држалки, од кои една на грбот и 4 на стомакот. Во нив се ставало јаже, а за да не се лизга има изработено пластични ребра што го држат. Често се украсувани со лесни повлаки од прсти, во форма на пердуви. Многу се лесни, што се должи на земјата богата со плева и псок од која се изработени. Ги има во најразлични големини, односно за деца и возрасни. На прв поглед личат на барски шатки (гуски). Со оглед на бројноста биле омилена форма кај мајсторите и жителите во средниот неолит, особено на локалитетите од Горновардарскиот регион. Можеби тоа се должи на близината на мочуриштата? Сепак да споменеме дека фрагменти се најдени и на другите локалитети, од кои еден од Руг Баир¹¹⁶. Веројатно заради својата асиметрична форма тешко било да се детектираат и да се реконструираат. Откривањето на десетина цели на Тумба Маџари, Зелениково и Говрлево го надмина овој проблем.

¹¹⁶ Санев В. Руг Баир .о.с.Т.III,4



Сл.13: Аскоси од разни големини, Тумба Маџари, Анзабегово-Вршник- III

На убавата или луксузната керамика и припаѓаат најмаркантните предмети амфорите и пехарите. За првите накусо нешто рековме. Само да додадеме дека се изработувани од добра пречистена глина, со подебели сидови одошто кај пехарите, имаат многу складна форма и се различни по димензија. Површината им е добро замазнета со висок сјај, имаат боја на природна кожа (Lederbraun) ili жолтоцрвена. Под венцот се декорирани со нацртани мали ромбови во низа, иста низа има и на почетокот на вратот.



Сл.14: Тиквести/лејка садови, Тумба Стенче, EN; три од куќа 1 во Тумба Маџари, Анзабегово-Вршник- III

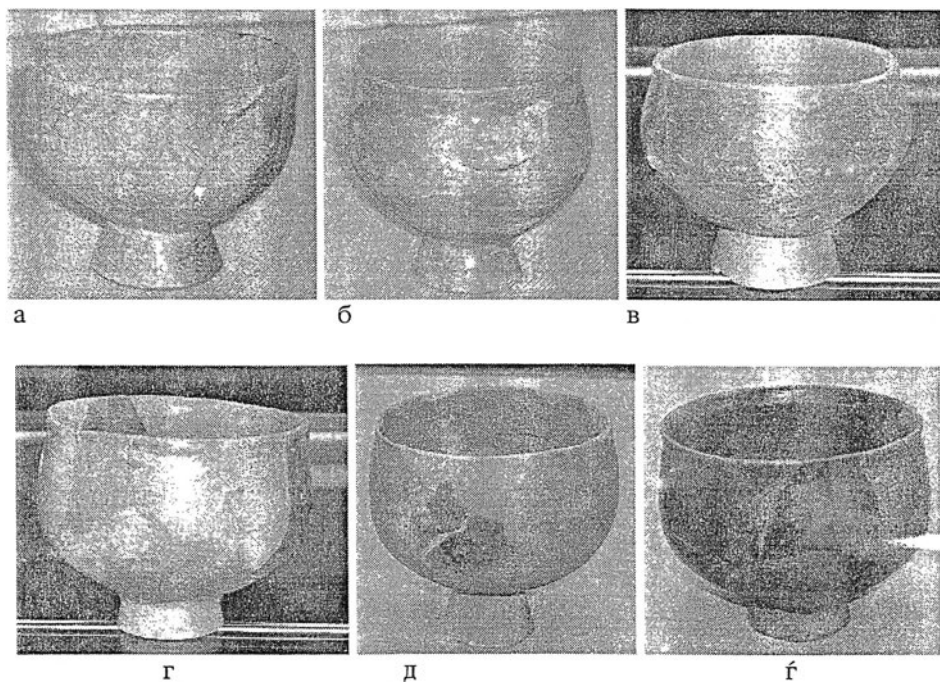
Вратот може да не е декориран или на него да има спирала. Таа е на стомакот вертикално ставена во метопа. Флоралниот карактер јасно се одржува во нејзиниот негатив. Понекогаш листовите се натуралистички нацртани во кафеава боја, полни или мрежести. Амфорите може да имаат мали вертикални тунелести држалки или тоа место е потенцирано со мала плитка вдлабнатинка. Редовно држалката и вдлабнатинката се потенцирани и нагласени со насликани полукружни или кружни линии. Дната на овие садови секогаш се рамно засечени. Од нив најубави примероци се најдени на Тумба Маџари. Три примероци, еден мал и два големи, толку се слични што укажуваат на помислата дека ги изработил ист грнчар. Откриени се во куќа 1 во истражувањата во 1981 год.¹¹⁷

Пехарите се следната категорија која на средниот неолит му дава посебна убавина. Изработувани се во различни големини-од мали 1/2 литар до големи од 2 литри. Сите се со добра фактура, одлично печени, сликаните се со сјајно мазнета површина. Имаат мала прстенеста плитка нога. Во зависност од големината таа е конусна или

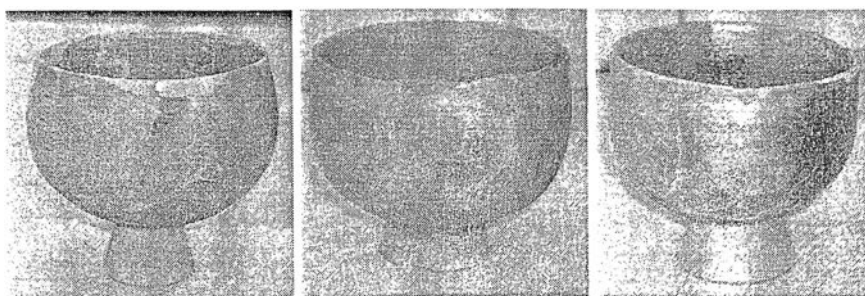
¹¹⁷ Санев В.1988 Неолитско светилиште од Тумба во Маџари, Скопско, прелиминарно соопштение од ископувањата во 1981, *Maced. acta archaeol.* 9, Скопје, 9 - 39



цилиндрична. Телото е свонолико, венедот кај постарите е рамен, а кај помладите малку нагласен и оди до прекршен. По боја се различни. Монохромните се со темна црвена боја, сликаните со црвена и темна окер. Тие се омилената форма на грнчарите од неолитот во Македонија. Нивната форма се следи од малите паници на три нозе од раниот неолит, преку топкалестата форма во средниот, до доцниот неолит. Сега, како примерите од Тумба Стенче, топкалестите пехари еволуираат во поелегантни, со поостар профил и нагласена биконусност. Некогаш на рамото има коси турбан канелури.



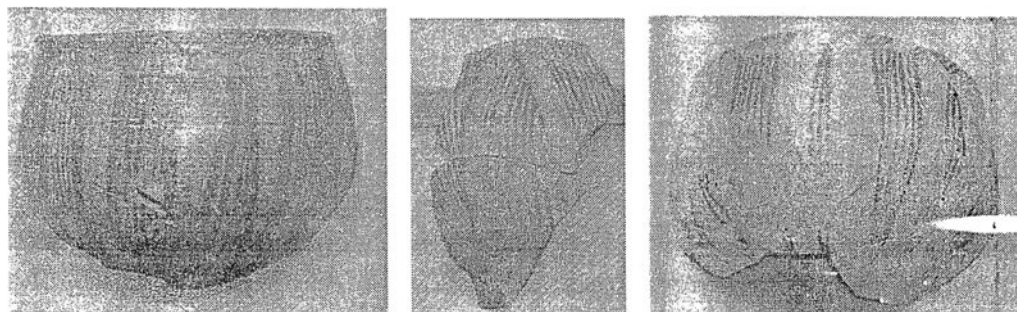
Сл.15: Пехари, Тумба Мацари- а-е,;Тумба Стенче-б. Анзабегово-Вршник- II



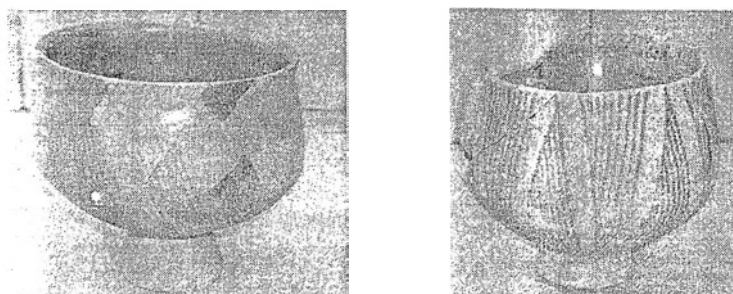
Сл.16: Пехари, Тумба Мацари, Анзабегово-Вршник- II- III



Сл.17: Пехари, Тумба Маџари и Руг Баир, Анзабегово-Вршник- III



Сл.18: Пехари, Тумба Маџари , Анзабегово-Вршник- III- IV

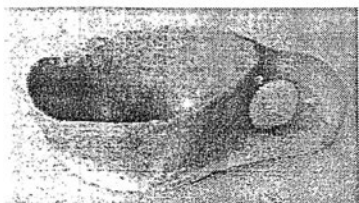


Сл.19: Пехари, Тумба Маџари , Анзабегово-Вршник - IV



в. Доцен неолит

Во последната фаза, која на најголемиот број населби е разорана и комплетно девастирана, доаѓа до црпење на сите креативни ресурси. Бројот на населбите се смалува и затоа само на некои постои моќен доцнеолитски слој, што М.гарашанин го дефинира како доцнеолитска група Зелениково II. Погоре кажавме дека овој слој е всушност логично продолжување на третата фаза на групата. Тоа што само на некои локалитети овој слој е моќен а на повеќето тенок или непостои, се должи на две причини. Првата е дека навистина е разоран и немаме увид во неговата комплетна слика. Втората причина е општото осиромашување и истрошеност на полоделската цивилизација и нејзините природни ресурси. Но факт е дека керамичката продукција е со поскупо естетски и техничко-технолошки карактеристики во однос на керамиката од ран неолит. (Сл.20)



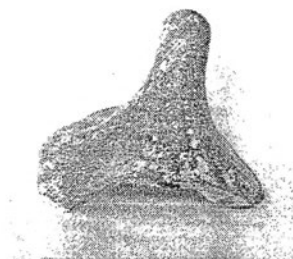
а-Тумба Палчиште



б-Алин Дол



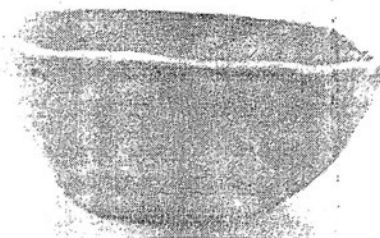
в - Анзабегово



г-Анзабегово



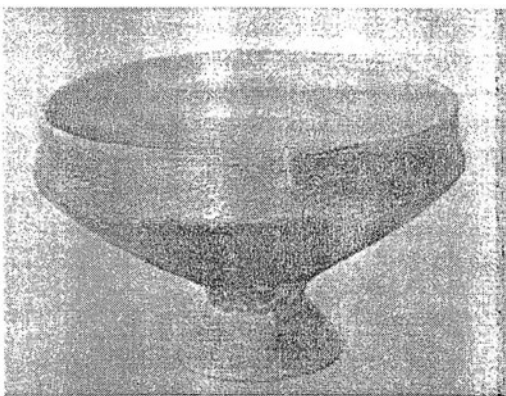
д,ѓ-Зелениково



Сл.20: Керамика и пластика од доцен неолит, Анзабегово-Вршник IV



Главната карактеристика на топкалестите пехари, е тоа што еволуираат во поелегантни, повисоки, со поостар профил и нагласена биконусност. (Сл.20 а) Некогаш на рамото има коси турбан канелури. а фактурата останува и понатаму добра.



Сл.20 а: Пехари, Тумба Стенче, Анзабегово-Вршник – IV

г. Датирање

Хронолошките рамки во кои екзистирала групата се фиксирани со стратиграфскиот метод во ископувањата на епонимните локалитети. особено важни за хронологијата се новите истражувања на Тумба Мацари, Тумба Палчиште и Церје Говрлево.

Во истражувањата се собрани примероци од материјал на кој е извршено анализа со радиоактивен јаглен C-14 и термолуминисценција. Најголеми анализи се извршени при ископувањата на Анзабегово со методите C-14 и термолуминисценција.

Според нив, Анзабегово I е датитано во период од 6.100 до 5.800 год.п.н.е. Анзабегово II 5.800, Анзабегово III 5.300 и Анзабегово IV во периодот од 5.200 до 5.000 год.п.н.е.¹¹⁸

Исто така и датумите добиени од анализираниот материјал од вториот и третиот слој на Говрлево, ги дадоа датите 5.800 и 5.300 години п.н.е.¹¹⁹

На енеолитската населба Пилаво во с.Бурилчево, за постарата фаза 4.540-4.330, а за помладата 3.750 год.п.н.е.¹²⁰ Значи, сосема е прифатлива оваа дата за материјал што потекнува од доцнеолитскиот слој на Вршник III.

¹¹⁸ Gimbutas 1976 о.с.29

¹¹⁹ Информација добиена од М.Билбија за што најсрдечно му благодарам.

¹²⁰ Информација добиена од истражувачот И.Колиштркоска Настева, за што срдечно и благодарам.



Извршените радиокарбонски анализи на Говрлево за средниот неолит ги потврдија поранешните за Анзабегово дека тој егзистирал во периодот меѓу 5800 и 5300 год.п.н.ера¹²¹. Имено, анализата на материјалот од вториот слој на Говрлево го датира во 5800 година п.н.е. Резултатите пак од анализите на јагленисаниот материјал од четвртиот хоризонт го датираат во 5300 година п.н.е. Вршник е датиран во 4950 год.п.н.е. Кон ова ако се земат во предвид и датумите од анализите на енеолитската населба Пилаво во Бурилчево, кои покажуваат дека првиот слој е датиран во 4200, а вториот во 3750 година п.н.ера, сосема е адекватно прифатливо користењето на предложената апсолутна хронологија. Доколку овие податоци се споредат со соседните од Западна Бугарија и Гривац¹²² во Поморавјето (датумите се од термолуминисцентните анализи), ќе се види дека сосема се вклопуваат во стратиграфско-хронолошката рамка на балканско-анадолскиот културен комплекс.

¹²¹ Информација од колегата Билбија Милош, и Настева Колиштркоска Ирена за што им благодарам срдечно.

¹²² Bogdanović M. 2004 Grivac, Kragujevac,



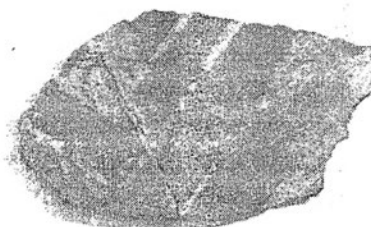
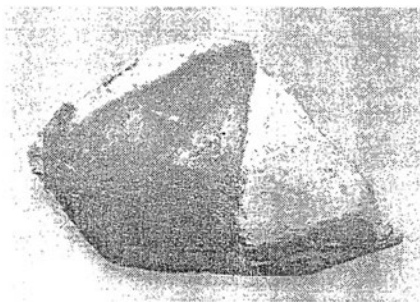
VI- КУЛТУРНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА АНЗАБЕГОВО – ВРШНИЧКАТА ГРУПА

1.Оддредени специфики во керамографијата

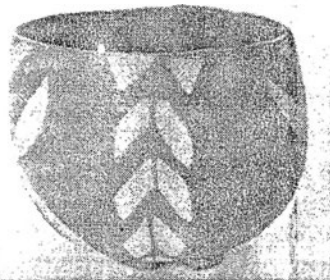
Внимателно разгледувајќи го керамичниот материјал се наметнува впечатокот дека всушност флоралните орнаменти се константа во декорацијата на Анзабегово-вршничката културна група во сите нејзини фази.

а. Флорален стил во сликаната керамика

Досега, за жал керамографијата во проучувањата на неолитот не е детално анализирана и студирана. Сепак, евидентно е дека во најраната, Анзабегово-Вршник I фаза, карактеристични се реалистички со бела боја насликани мали листови. Поставени се со своите корени во двојна низа свртени кон дното на садот во вертикална низа.(Сл.21-23)



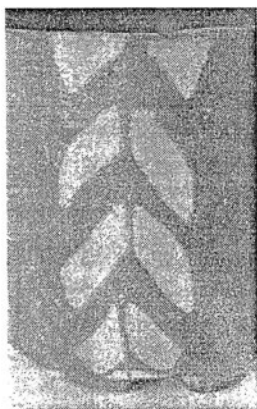
Сл. 21: Бело сликана керамика, Тумба с.Стенче-Полог, Анзабегово-Вршник I



Сл.22: Бело сликан сад, Анзабегово, Анзабегово-Вршник

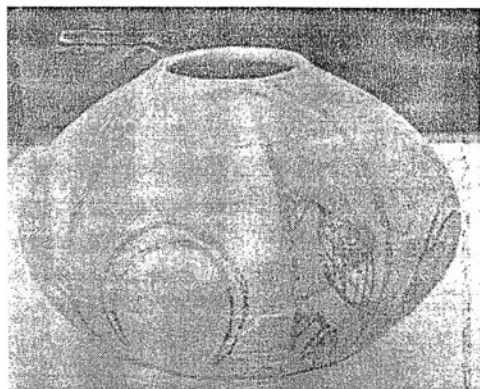


Сл. 23: Бело сликан сад, Алин Дол; Анзабегово, Анзабегово-Вршник i



Сл.24: Листови од маслинка

Сметаме дека тоа се листови од маслинка.(Сл.24) Во истражувањата на Тумба Маџари во 2002 година е најдена семка од дива маслина-Olea europaea. Оваа низа, поточно венец на плодородноста како се нарекува во науката, или гирланд, може да се следи и на подоцнежната керамика сликана со кафена боја на црвена или посветла окер основа. Овде ќе ги наведеме примерите на малата и големите амфори од Тумба Маџари, пехарот од Руг Баир, фрагменти од пехари од Анзабегово, Тумба Мршевци и други.(Сл.25-28)



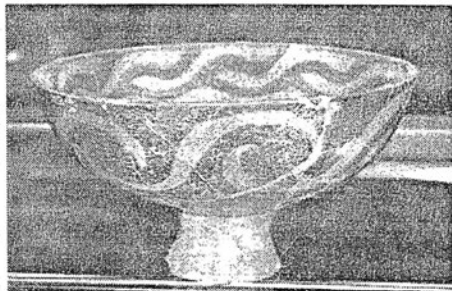
Сл.25: Тиквести/лејка садови, куќа 1,Тумба Маџари,Анзабегово-Вршник III,украсени со "венец на плодородието"



Сл.26: Тиквест/лејка сад, куќа 1,Тумба Маџари,Анзабегово-Вршник III украсен со "венец на плодородието"

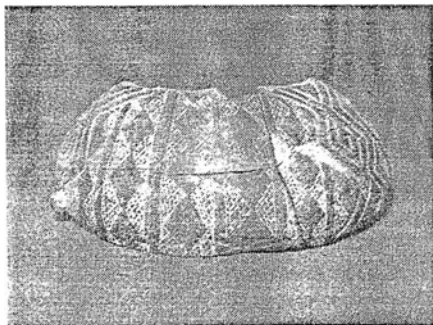


Сл.27: Пехар, Тумба Маџари,и фрагмент од пехар од Анзабегово,Анзабегово-Вршник III украсени со "венец на плодородието"



Сл.28: Пехар, Руг Баир, пехар и Тумба Маџари, Анзабегово-Вршник III-IV украсени со "венец на плодородието"

Истата концепција како на амфорите и пехарите што се сликани ја има и фрагментот од стомак со врежана декорација од Малата Трнска Тумба¹²³. Тоа е фрагмент од стомак на голем сад со сива сјајна боја, декориран со врежани заоблени триаголници исполнети со мрежи, допрени со аглите и поставени во 10 вертикални низи. (Сл.29)



Сл.29: Фрагмент од тиквест сад, Мала Трнска Тумба, Велушина-Породин IV украсен со "венец на плодородието"

На стомакот на садот вертикално се видливи две вертикални низи од пошироки линии во форма на триаголници што ги фланкираат полињата со плитко гребани линии. Исполнети се со бела посна боја.

¹²³ Симоска Д. Санев В. 1976 Праисторија во централна Пелагонија, Битола, кат. ор. 107 и 185.

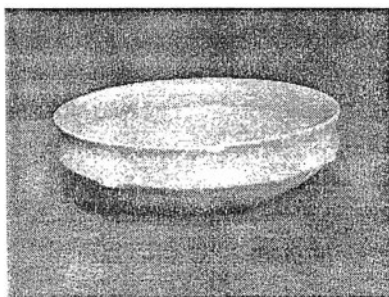
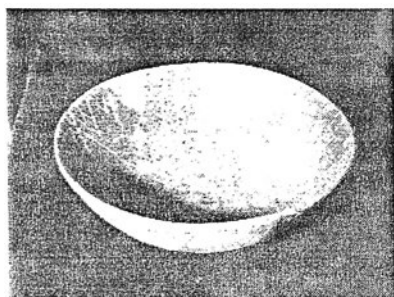


Негативот на површината на садот меѓу изгребаните триаголници прави вертикална низа од ромбови. Тие недвосмислено асоцираат на флоралните листови само сега многу геометризирани. Кај споменатите амфори и пехари овие вертикални низи се многу заоблени, попластични и реалистички. Оваа сличност особено изненадува бидејќи во сите досегашни класификации овој локалитет од Пелагонија датиран во средниот неолит се атрибуираше "...како најужен локалитет на преодната (прелазната) зона"¹²⁴.

Сосема скромна анализа на керамографијата само на материјалот што е објавен зборува дека некои нејаснотии пред се се должат и прилегуваат од малиот обем на археолошките истражувања на неолитските населби во Македонија. Денес и покрај наведениот број истражувања, за жал нема локалитет кој е целосно или во најголем дел истражен и мултидисциплинарно анализиран, систематизиран и класифициран. Исто така сметаме дека вкупниот фонд на керамички фрагменти со кои се располага, не дозволува некои посериозни статистички анализи по разни основи. Имено, од скромен фонд тешко може да се донесуваат заклучоци за тоа во која етапа доминира интензивно црвената, розикавата или пак темно црвената керамика.

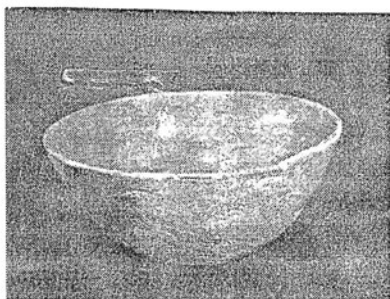
6. Покарактеристични форми садови

Во контекст на керамографијата, ако ги анализираме керамичките форми карактеристични за најстарата фаза Анзабегово-Вршник I а - с, ќе видиме богатство на форми. Монохромната керамика се убави паници, благо биконусни, со рамно дно, благо извлечен стомак, кој остро завршува во рамото, од кое конкавно се вовлекува вратот и благо завршува венцот. (Сл.32-33)

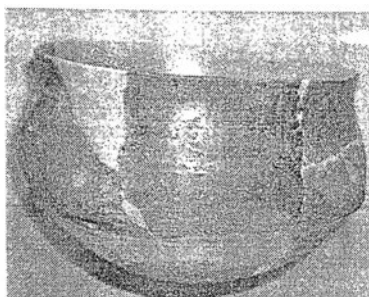
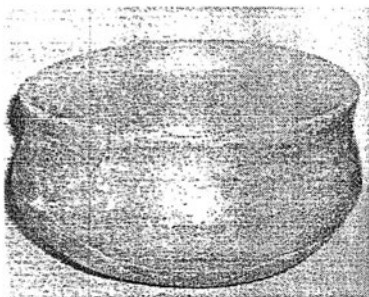


Сл. 30: Паница со бело сликање; паница-Велушка Тумба I

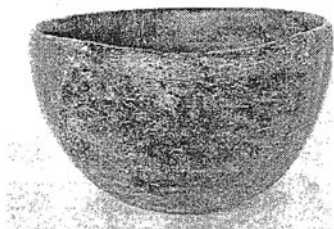
¹²⁴ Benac A. 1979 o.c.Prijelazna zona,460



Сл. 31: Паници, Велушка Тумба- i

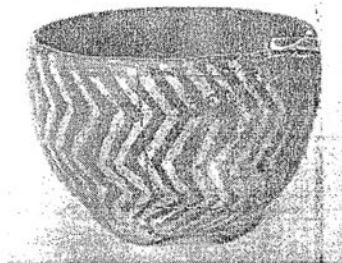


Сл. 32: Паници, Тумба Стенче, Анзабегово-Вршник- I



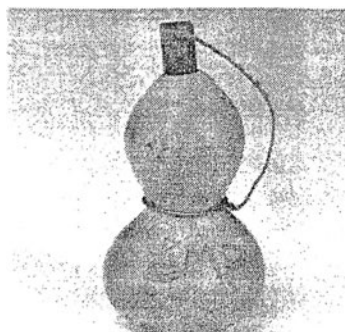
Сл. 33: Паници, Канли Чаир и Тумба Маџари, Анзабегово-Вршник- I

Имаат малку сплескана форма, на стомакот и рамото понекогаш благо задебелување во кое е направена дупка-држалка. Изработени се од добра глина со висок сјај добиен од интензивно мазнење. За тоа користеле коскени алатки -спатули изработени од животински ребра. Печени се на висока температура со интензивна црвена боја и на фактурите. Понекогаш имаат како и сликаните садови и боја на вински талог или цвекло. Друга форма се малите паници на ниски нозе со рамни венци и без биконусност. Со својата едноставна форма и ненаметлива декорација зборуваат за високо развиениот грнчарски занает. (Сл. 34)



Сл. 34: Бело сликани садови на четири нозе, Анзабегово, Анзабегово-Вршник- I

Третата форма на садови се топкалестите или според Корошец тиквести. Тоа е многу стара форма, која долго живее и еволуира во рамките на групата. (Сл. 35) Оваа форма ја има во раните слоеви на Пелагонија. (Сл.37)



Сл. 35: Тиквест/лејка сад, Тумба Стенче, Анзабегово-Вршник- I

Нам повеќе ни личат на лејки, или пак од тоа е само идеата за нивно изработување. Како и да е тоа се садови со совршено хармонична форма, добра керамика, убаво измазнета, со тенки сидови и добро печени. Имаат рамно дно, топкалесто тело, висок врат и рамен венец. На стомакот имаат три пластични цицки распоредени на



подеднакво растојание. Според П.и Ј. Корошец, тие се тој домашен автохтон производ. М.Гимбутас за нив смета дека се резултат на "...долга техничка традиција."¹²⁵ Во истражувањата на Тумба Стенче е најден еден ваков сад и во населбата На Брег. Оваа форма е многу едноставна и сметаме дека е значајна како база во понатамошната еволуција на керамичките форми на средниот неолит на Анзабегово-вршничката културна група. Од неа во среден неолит директно се развива амфората во разни големини. Таа претставува многу омилена форма кај жителите и мајсторите на нашите локалитети.



Сл. 36: Тиквести /лејка садови од кука 1, Тумба Мадари, Анзабегово-Вршник- III



Сл. 37: Тиквести /лејка садови, ВелушкаТумба, Велушина -Породин -II

За да се дојде до овој степен сигурно е дека формата била долго употребувана и влечела уште подолги корени што се пренесувале на новите генерации спонтано и ненаметливо. Гушната во рацете на возрасните и на децата лесно се носела до изворот или реката. Таа форма, тиква или лејка, ќе остане низ целиот неолит омилена форма на сад од која во подоцната преи- праисторија ќе се развие стомната

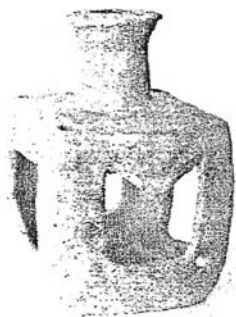
¹²⁵ Gimbutas M.1976, o.c.37



2-Култна пластика

а.Култот на Големата Мајка

Најмаркантна појава во неолитот на Македонија, следствено и во Анзабегово-вршничката културна група, се жртвениците, меѓу кои особено место и значење има типот Големата Мајка. Во истражувањата на Руг Баир во 1970 година се откриени три фрагменти од оваа скулптура. Тоа се дел од дното и ѕидот на куќата-постаментот, половина од капакот на цилиндерот со дупка и фрагмент од прстите на раката од покривот¹²⁶. Во тоа време истражувачот, познавајќи го материјалот од Пелагонија, сосема коректно помислил: " Според зачуваниот дел од основата на која се наоѓаат остатоци од триаголници отвори, се гледа дека станува збор за облик што многу потсеќава на жртвениците во облик на кука, какви што се најдени во Породин и Велушка Тумба"¹²⁷. Овој примерок е најден во слојот 3 кој стратиграфски одговара на Анзабегово II, односно на почетокот на средниот неолит.¹²⁸ За прв пат целосно сочуван е откриен во кука I во 1981 год. во Тумба Маџари¹²⁹. Овој примерок, со своите импресивни димензии од 0,39 м висина, класичната смирена поза на изникнување од куќата и воедно бдеење над нејзиниот мир и огниште, ја прави оваа теракотна претстава ексклузивна. (Сл. 40)



Сл.38: Жртвеник, Тумба Стенче, Анзабегово-Вршник- I

¹²⁶ Санев В. 1976 Неолитската населба Руг Баир кај с. Горобинци, Зборник на Штипскиот народен музеј IV-V, 203-246, Т. XIV сл. 3-5

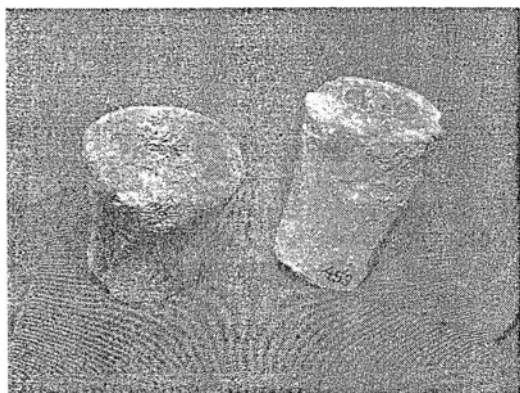
¹²⁷ Санев В. *ibid.* 221

¹²⁸ Санев В. *ibid.* 225

¹²⁹ Санев В. 1981 Неолитско светилиште од Тумба во с. Маџари, Скопје (фолдер од изложбата)



Најстарата форма на праидеата за Големата Мајка е жртвеникот од Тумба Стенче. Напразен е од еден четвртест постамент-куќа, со по 2 четириаголни и 2 отвори во форма на линијата на буквата "М", поставени на спротивните старани. Врз него се издига еден цилиндер со малку извлечен венец. Жртвеникот е висок 25 см, изработен од црвено печена осредна керамика, со траги од секундарно горење. Најден е во една разрушена куќа заедно со фрагментите бело сликана керамика и тиквестиот сад. Овој наод е извонредно значаен бидејќи кореспондира со некои идентични цилиндри од Пелагонија.(Сл.38-39)



Сл.39: Едноставни цилиндри, Врбјанска чука, Велушина Породин -I

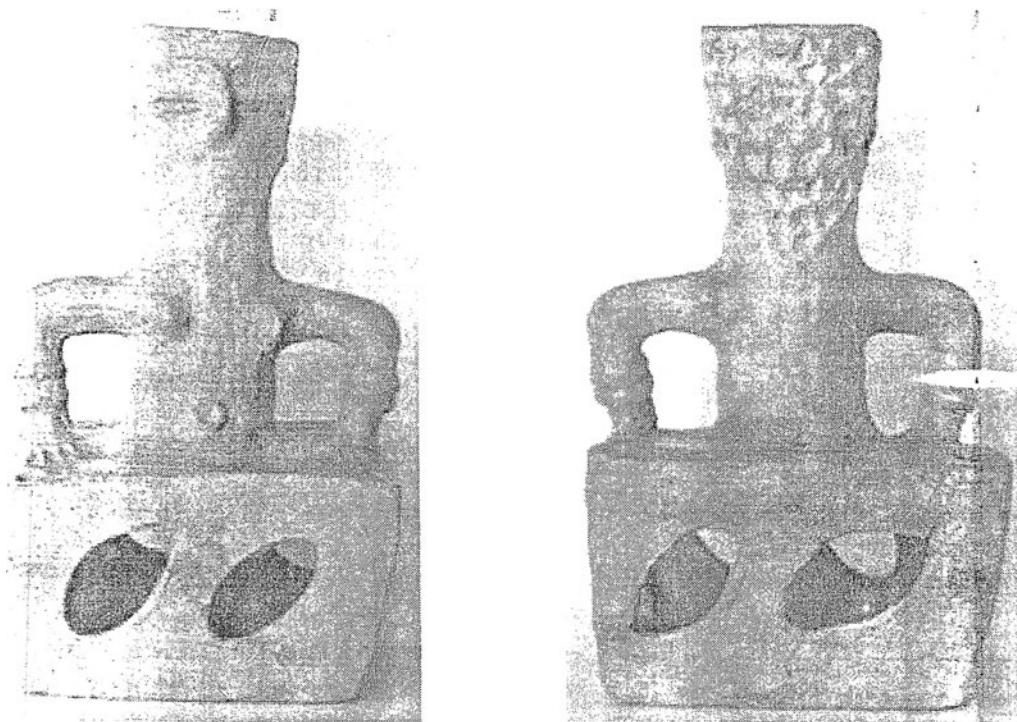
Покрај тоа тој зборува за старите корени на почитување на култот на Големата Мајка уште од стариот, во континуитет низ целиот среден неолит. Исто така тоа е еден од елементите што зборува за поврзанооста меѓу Анзабегово-вршничката и Велушко-породинската културна група.

Најдоминантна претстава на Големата Мајка е "класичниот" примерок од Тумба Маџари и наодите од кругот на Горновардарскиот регион.(Сл.40) За него веќе го кажавме значењето и карактеристиките. Но само накусо да го подвлечеме основното. Имено, философската идеја за пра родителката, од која започнува се, е прикажана како еден цилиндер со основните антропоморфни карактеристики: очи, нос, често нема уста, ретко прикажани гради и папок, раце со белезици што цврсто стојат на куќата-односно ја држат (прикажана како неправилна коцкеста форма), со разни форми на отвори за прозорци. Има примероци на дното на основата на куќата се со дупка која вертикално комуницира со отворот во средината на цилиндерот. Можеби тоа е комуникацијата на земјата и небото. Примерокот од Церје Говрлево е во изминат гравидитет.(К.бр.151) Еден примерок од Тумба Маџари висок 31,5 см. нема раце, но куќата е особено маркантна во однос на цилиндерот и лицето.(Сл.44 б) Затоа ни се чини дека кај овој примерок доминира куќата над антропосот. На ова асоцираат и



повеќето отвори на сидовите. Ова е случај и во Пелагонија и затоа сметаме дека овој примерок е постар од добро познатиот од кука 1 од 1981 год. Примероците што ги презентираме се со различна големина: од најмалиот од Тумба Мршевци со 14 см, Тумба Маџари 39 см и 34 см, до фрагменти од кои може да ги насетиме големите размери. Таков е еден фрагмент од цилиндер од Тумба Маџари со големи димензии од 15 см. Исто така и примерокот од Тумба Чаир, кој е случаен наод и за жал само во фрагменти има слични димензии. Меѓу нив со убавината на уметнички извајаната коса исплетена во двојна плетенка и фатена со игла. На челото се насликани нежни шишки со црвена боја, кои се мал, очите само врежани. Најден е во Тумба Маџари. (Сл.41) Исто така заслужува внимание и примерокот од Тумба Палчиште. Тој се разликува од сите познати кај кои очите се само врежани или благо нагласени. Овој примерок има навистина импресивни очи. Зеницата е пластично извајана ставена во убаво бадеместо око, чиј капац завршуваат во долга пластична линија, која остава впечаток на линија од шминка. Во Тумба Стенче покрај споменатиот од постариот неолит, во среднонеолитскиот слој се најдени неколку фрагменти од цилиндер и од кука. На еден примерок од цилиндер косата е извајана како кружни налепки аплицирана со втиснување од прстите на мајсторот. Како и кај сите примероци, фактурата е груба, земјата непречистена, вајана околу едно дрво од кое е останат отисок во позитив.

Анализирајќи ги сите досега познати, како што кажавме, може да се забележи следното: Некои примероци имаат очи врежани, некои подтворени некои отворени, некои со спуштени горни капац. Устата кај некои е врежана послабо, кај други поизразена, кај еден примерок од Тумба Маџари, таа е во плач. На еден примерок од Тумба Могила, со изразена грацилност и елеганција устата е собрана и заедно со срамежливиот поглед асоцира "primo bacio". (Сл.43 г) Овие елементи можеби се основата за одредувањето на употребата на овие жртвеници. Денес со сигурно знаеме дека тие не биле изработувани само "in usum mortuorum", односно имале фунерарна функција. Големата Мајка од Говрлево прикажана со набрекнати гради и поодминат гравидитет, тоа категорично го отфрла за наодите од Анзабегово-вршничката културна група. (Сл.83 б) За наодите од Велушко-породинската треба да се извршат детални анализи. Но и тука поголема е веројатноста дека се поврзани со култот на плодноста.



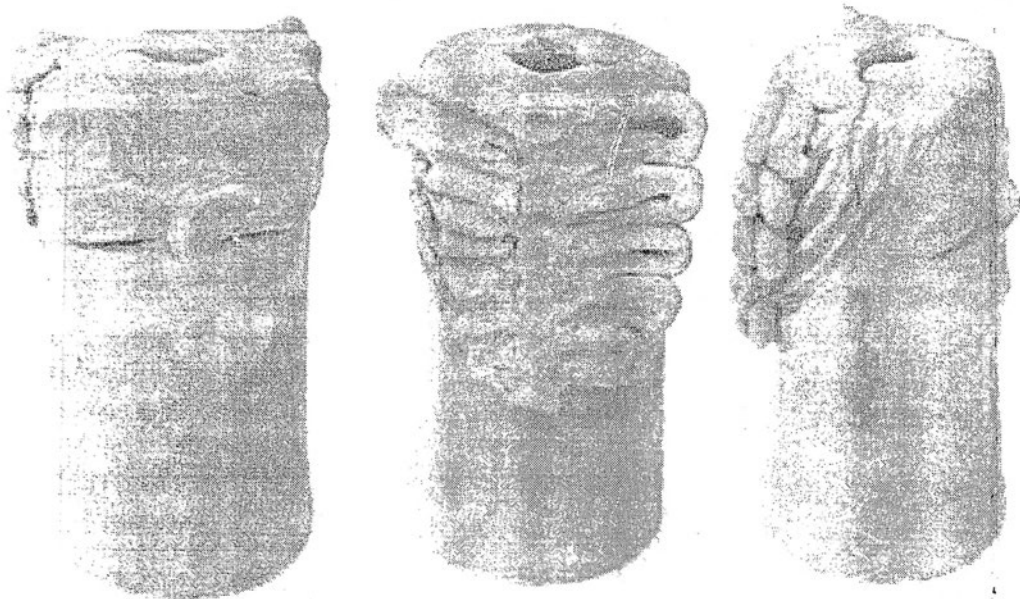
Сл.40:Теракота на Големата Мајка,куќа 1 Тумба Маџари , Анзабегово-Вршник - III

Таа ќе стане главната нишка што го поврзува духот на човекот особено од средниот неолит во Северна Македонија. На цилиндерот над очите со кафеава боја е нанесена коса во вид на шишки.

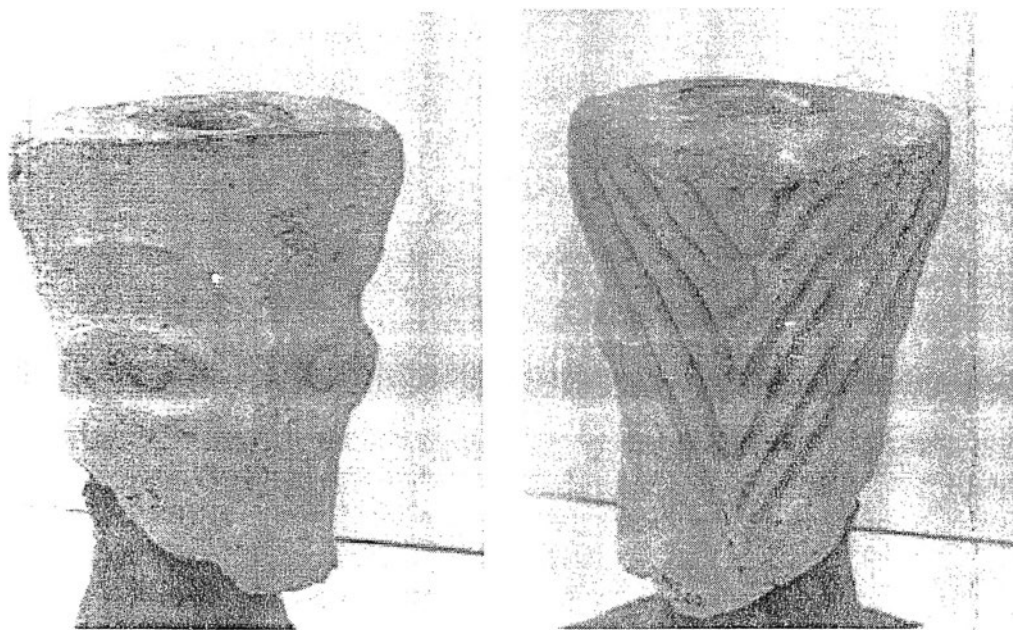
Таа на задниот дел е пластично прикажана и собрана. Во подоцнежните истражувања се откриени и други фрагменти од цилиндрите и куќата со различни димензии и фризури.(Сл.41-43)

На значењето на овој афтохтон неолитски култ за Македонија, прва ќе укаже В.Битракова-Грозданова во своите проучувања на античките култови: "... таа се почитува како божица на плодноста, како што тука се почитувала одамна,Големата Мајка под името Мајка на Боговите." Во антиката оваа пра идеја за мајката како заштитничка на родот и на плодноста ќе биде развиена во култ кон Деметра, Кибела и други синкретички божества¹³⁰.

¹³⁰ Битракова-Грозданова В. 1999 Религија и уметност во антиката во Македонија. Скопје, 204



Сл.41: Фрагмент од Големата Мајка, Тумба Маџари, Азабегово-Вршник III



Сл.42: Фрагмент од Големата Мајка, Тумба Маџари, Азабегово-Вршник III

Некои се пластично извајани со афро, други само нагласени со врежување и т.н. Воопшто фризуриите зборуваат за извонредно богатата мода на неолитската жена. Сите познати примероци имаат различен третман на очите. Некои се со затворени очи, некои со полуотворени, други со широко отворени. (Сл.42)



Сл.43: Фрагменти од Големата Мајка, Тумба Мацари, Азабегово-Вршник III и Тумба Могила, Велушина -Породин -III



а



б

Сл.44: Големата Мајка, Тумба Мршевци и Тумба Маџари, Азабегово-Вршник II

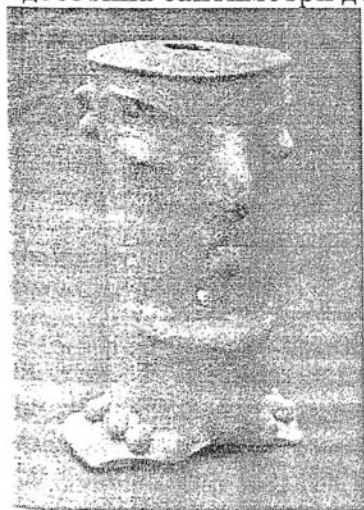


Сл.45: Фрагменти од Големата Мајка, Тумба Маџари, Азабегово-Вршник III



Сл.46: Фрагмент од Големата Мајка, Тумба Маџари, Азабегово-Вршник III

Лицата на цилиндрите од Пелагонија имаат триаголна форма и асоцираат на маски. (Сл.47) Кај примероците од нашата група имаат малку повеќе реализам. Особено примерокот од Тумба Палчиште во тој поглед отскокнува од сите други. Некои примероци на Големата Мајка имаат сликарски дослики-интервенции со црвена боја идентична со бојата од сликаната керамика. Цилиндрите биле моделирани околу едно дрво што се гледа по отисоците на поголемиот број цилиндри. Овој тип жртвеник е изработуван во различни големини-од најмали, само десетина сантиметри до споменатата со скоро 40 см.



Сл.47: Фрагмент од Големата Мајка, Тумба Оптичари и Тумба Породин, Велушина-Породин- III



Треба да се спомене, еден случаен наод на една маркантно извајана во природна големина глава на жена. Лицето е рамно со врежани и пластично изведени очи и нос, уста нема. Фризурата е со пластични длабоки бразди- плетенки собрани на едната страна во кок.



Сл.48: Антропоморфна глава,Тумба Маџари, Анзабегово-Вршник II (случаен наод)

Засега останува без соодветни аналогии и останати научни информации. На аналогите на овој тип жртвеници ќе се осврнеме подолу кога ќе ги разгледуваме контактите со Пелагонија. (Сл.48)

6.Антропоморфна пластика

Друга особено интересна категорија предмети се антропоморфната пластика. Таа е особено бројна на сите локалитети, но за жал малку примероци се објавени. Она што е презентирано во поставките на Музејот на Македонија и Музејот на град Скопје, како и керамичките садови е без археолошки контекст и ситуација. Единствено на располагање ни е типолошкиот метод за научна валоризација.Антропоморфната пластика и покрај големиот број студии објавени за неа, сеуште нема јасно дефинирана функција.Таа повеќе го презентира јазикот на неолитскиот човек одколку што репрезентира нешто. Откривањето на тајните за јазикот на презентација е тешко. Археолошката наука при тоа се служи со објаснувања што ги има од подоцнежната пред се египетска, асирска и грчка скулптура. Но токму овие имаат за цел и функција да репрезентираат владетели, богови, луѓе, животни или настани. Неолитските скулптури се столбовидни со пластичен нос, седечки или



стоечки, со раце или без раце или само печат (сугериран впечаток) на раце. Очите се врежани или во вид на зрно пченица, без уста, главата е обично како венец- круна на телото.¹³¹

Од раниот неолит во Анзабегово (Сл.49) и Руг Баир се најдени само 3 фрагменти од статуетки со столбовидни и сумарно нагласени антропоморфни атрибути и карактеристики. Од нив еден примерок е од Руг Баир со сплескана цилиндрична форма, благо вдлабната на слабините, декорирана со бело сликани ромбови. Останатите се фрагменти без јасни линии и форми. Еден примерок од Тумба Мацари, со столбовидна-фалусоидна форма, косата и очите се врежани, носот пластичен, а на десната страна се две пластични налепки што сугерираат раце во поза на замавнување од десно. Оваа статуетка со фалусоиден изглед, што е практикуван во култот на неолитскиот човек, можеби е од крајот на стариот и од почетокот на средниот неолит. (К.бр.93) Од истиот локалитет потекнува и еден друг минијатурен фалус изработен од коска, датиран во средниот неолит.

Во следните среднонеолитски фази женските фигурици се изразито стеатопигни (или крушколики идоли како ги нарекуваат), извајани од две идентични половини, а потоа споени. Главата обично недостига. (К.бр.113,114,155) Полните органи се нагласени со еден врежан триаголник. Во Тумба Мацари е најден еден примерок извајан во бел камен. Жената е прикажана со нагласена стеатопигија, градите се мали, вратот тенок, рацете тордирани, главата недостига. (К.бр.100) Од овој локалитет е и малата глава од белутрак со нагласен нос. Природната форма на каменот е максимално искористена. Изработена е добро, со големо чувство за форма, измазнета со голем нос, на челото со мала тешко забележлива трага од црвена боја. На прв поглед, но само формално, многу потсетува на подоцнежните Кикладски идоли. (К.бр.125)

Во најмладата фаза статуетките се поистенчени и се прикажани и секундарните полни карактеристики. Исто така тогаш се почеста е појавата и на машката претстава. Веќе формите се произдолжени со нагласени полни карактеристики и пред се сиво печени. Од фигурините многу често се правени само глави со основните карактеристики - нос, очи и понекогаш уста. Најчесто фризура е внимателно уметнички претставена на сите примероци. Такви се примероците од Тумба Стенче, Тумба Палчиште, Чубук Чешма, Амам, Атици и др. (К.бр.119-133)

Како што истакнавме култот на Големата Мајка е основниот култ по кој, меѓу другото, неолитот од Македонија се разликува од соседните региони. Во Албанија во населбата Камник е најден еден примерок на теракотата која е всушност лапидарно дадена биста на жена со бледо окер боја украсена со коси меандри и мали триаголници

¹³¹ Gimbutas M. 1976 o.c.200



ГЕНЕЗА И РАЗВОЈ НА АНЗАБЕГОВО-ВРШНИЧКАТА КУЛТУРНА ГРУПА

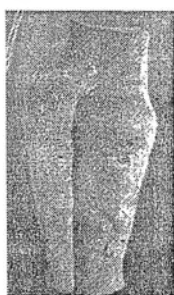
насликани со црвена боја. Концепциски сосема нешто подруго од добро познатите и презентирани наши примероци.



93



106



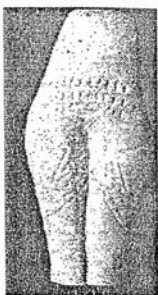
120



121



108



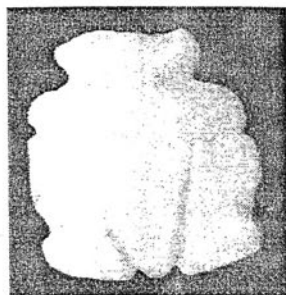
107



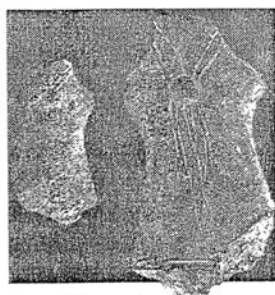
122



123



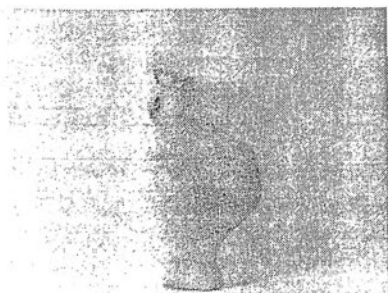
Анзабегово I



Кутлине



Сенокос



139

Сл.49:Антропоморфна пластика - избор од каталогот



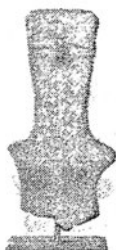
124



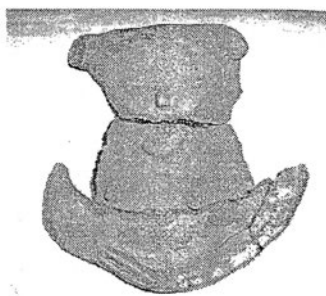
119



92



101



136

Сл.50: Антропоморфна пластика - избор од каталогот



Сл.51: Антропоморфна пластика: Хаџилар,Ракитово и Чатал Хијик

Иако веќе над дваесет години поминаа од откривањето на првите примероци од овие теракоти, сепак се недоволно афирмирано во науката, иако во културното живеење се прифатени и се негуваат со посебен респект. Можеби за ова допринесува крајно скромно презентирањето на примероците пред научната и културната јавност.



в. Зооморфна пластика

Неолитскиот човек свртен кон обезбедувањето храна, својата благосостојба ја должел на поледелството но и на сточарството. Здравниот добиток, кравите, овците, козите, магарето, свињата и кокошките, му обезбедувале храна во секое време, независно од временските прилики. Длабоко чувствувајќи го тоа, неолитскиот човек некои животни ги почитувал и во текот на долгите милениуми на палеолитот и неолитот создадени се култови кон нив. Најголем култ е создаден кон бикот. Почнувајќи од цртежите во палеолитските пештери, тој е претставуван и во уметноста на неолитот. Во некои неолитски култури култот бил толку голем, што се подигани цели светилишта. Такви се светилиштата во Чатал Хијик во Анадолија и Парта во Трансилванија.¹³² Во рамките на истражувањата на нашата група, познати се повеќе примероци, но тоа е ситна пластика во теракотата, а само во еден пример, е глава на јарец со реални димензии. Животните секогаш се прикажувани со основните препознатливи карактеристики и атрибути. Од најстариот слој на Анзабегово Ia потекнува глава на бик многу сумарно прикажана. Подоцнежните се попластични и посилни, изработени од непречистена земја. Понекогаш на грбот имаат аплицирано плиток реципиент. Еден примерок, од Тумба Мацари е со човечки лик и потсеќа на античките кентаври.(Сл.54) Некои истражувачи сметаат дека во реципиентите се чувало зрна жито за семе за следната сеидба.¹³³

Како случаен наод, можеби од Тумба, како што споменавме е една керамичка претстава на глава на овен(бик)-букранион.¹³⁴ Со природни димензии (32-33-27 см), со инкрустрирана бела посна боја (можеби пепел?) во ноздрвите, со отвори во кои биле всадени природни рогови, таа зборува за култот кон овенот-бикот. Како и другите вајарски дела укажува на високите уметнички и естетски дострели на керамичарите вајари од Тумба.(Сл.55) Бидејќи задниот дел и е потполно мазен, најверојатно била аплицирана на фасадата на некоја кука. Такви букраниони се наоѓаат во неолитските светилишта во Хаџилар, Романија и др.¹³⁵ Имено В.Санев смета дека главата е моделирана според модел на уриел овцата (Ovis Vingeli). Таа била прва

¹³² Gh.Lazarovichi -M.Lazarovichi,o.c.72-76

¹³³ Ветнић С. 2001. о.с.12

¹³⁴ В.Санев.Теракотна глава на овен од археолошката збирка на Музејот на Македонија,Maced.acta archaeol.15,Скопје 1999,15-24

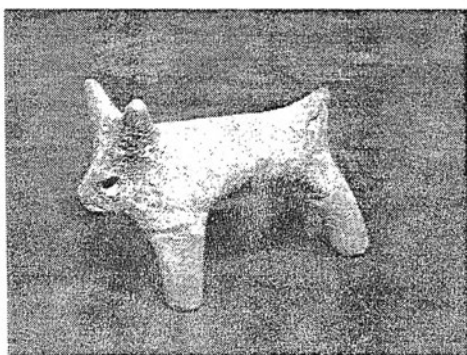
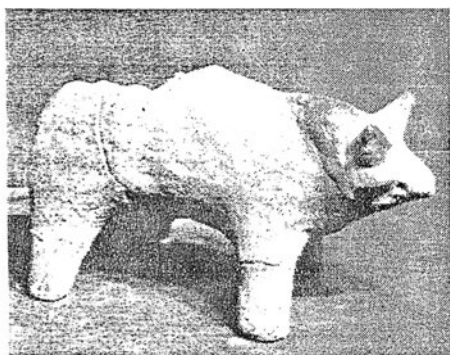
¹³⁵ Gh.Lazarovici-M.Lazarovici,The Neo-Eneolithic Arhitecture in Banat,Transylvania and Moldova. Research in the Prehistory of the Balkans ,Thessaloniki 2003,367-486,Fig. 69.,70,72,74 светилиште 1 и светилиште 2, Fig.72-76



припишана во Предна Азија и донесена во Овче Поле. Примерокот го датира на крајот на средниот неолит. Постоењето на ова животно во доцните фази на средниот неолит во Скопско е несигурно. Пронајдените примероци коски се помали, па можеби треба да се датира на крајот на раниот неолит. На ова укажуваат и морфолошките карактеристики, па затоа овој редок наод поточно е да се датира во крајот на раниот неолит. Од анализата на глината од која е направена В.Санев помислува и предлага дека можеби потекнува надвор од скопскиот регион. Од другите зооморфни претстави, покрај споменатите, козата со реципиент на грбот и кентаур(Сл.52,54), исто така со реципиент на грбот¹³⁶, интересни се и две минијатурни претстави на бик (прикажани само роговите без главата) и вол со силна глава и спуштени рогови од Говрлево.

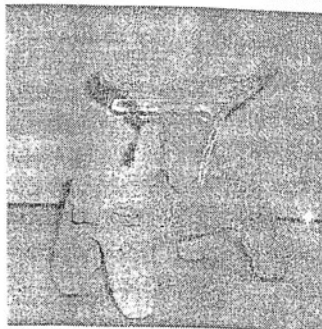


Сл.52: Жртвеник со форма на коза, Тумба Маџари, MN; ритон патка, Канли Чаир, LN

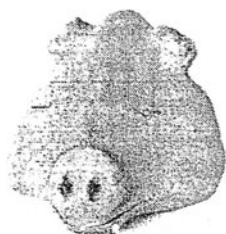


Сл.53: Говеда, Тумба Породин, Велушина -Породин -IV

¹³⁶ A.Moskalewska, V.Sanev, Preliminary analysis of bone remnants of animals from the Neolithic Archaeological site Tumba Magzari near Skopje, Maced.acta archaeol. 10, Скопје 1989, фотографија на стр.57



Сл.54:Зооморфни жртвеници, Тумба Маџари, Анзабегово -Вршник III



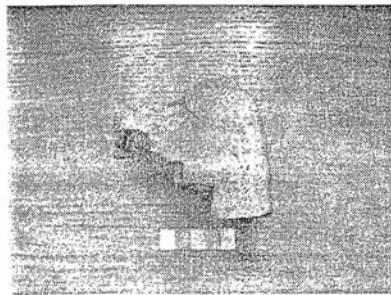
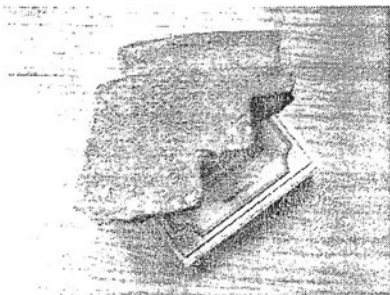
Сл.55:Прасе,Лесковица,Анзабегово-ВршникIV;Букранион,ТумбаМаџари,
Анзабегово-Вршник -II



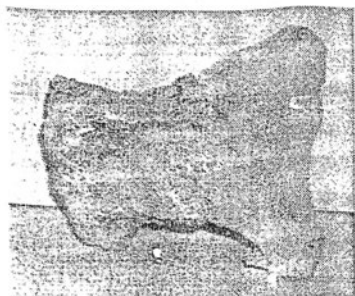
г. Култни предмети - жртвеници

Оваа категорија култни предмети е многу често застапена на локалитетите од Анзабегово-вршничката културна група. Нивна класификација и типологија не е направена, бидејќи најголем дел од нив не се публикувани. Основната форма на жртвеник масичка се состои од реципиент и постамент на кој стои. Тоа може да биде мало чиниче со дното поставено на масичка со четири нозе со различна височина. Може да биде и плиток реципиент вклопен во масата на масичката, со благо профилиран венец. Постарите по форма се триаголници со вдлабнат кружен реципиент. Нозете и телото се декорирани со втиснати орнаменти. Еден ваков примерок е најден во Залениково. Еден фрагментиран примерок од агол на масичка најден случајно во Тумба Брвеница има убава црвена боја со добра фактура. Украсен е со бели мали капки наредени во два реда. (Сл.56) Овој тип на жртвеници има вертикални четириаголници или округли нозе често меѓусебно поврзани со низа од врежани триаголници. Некои примероци имаат назабени арки како кај жртвениците од Велушко-породинската група. Други имаат врежани линии по периферијата на нозете кои продолжуваат до другата нога. На средината меѓу нив може да има мало издолжување кое просторот меѓу нозете го дели на две арки, многу слично на задниот дел од жртвеникот од Велушка Тумба со пратоми од змии? Оваа категорија предмети е добро хронолошки и стратиграфски фиксирана и детерминирана. Најстарите примероци се со неизразен плиток реципиент, а кај најмладите тој е практично одвоен и изгледа на чиниче залепено за масичката со високи четвртести нозе. По форма може да бидат четириаголници или правоаголници. (Сл.57)

Друг тип жртвеници се од типот основа на кука. Имаат едноставна четириаголна форма со подлабок реципиент и со пластично назначено огниште. (Сл.59 д,ѓ; 71)



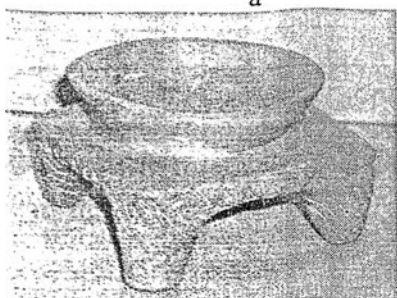
Сл.56: Жртвеници со точки од бела боја, Тумба Брвеница, Анзабегово-Вршник I



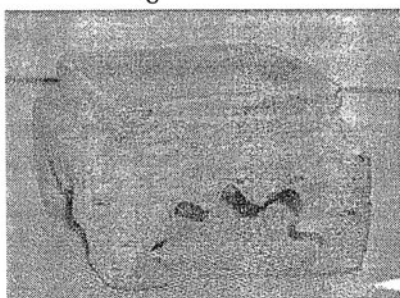
а



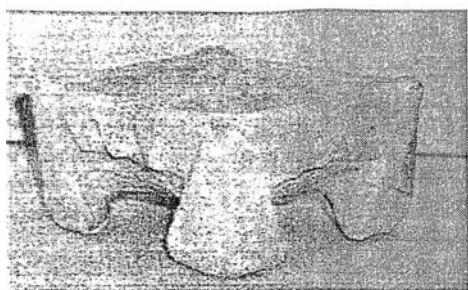
б



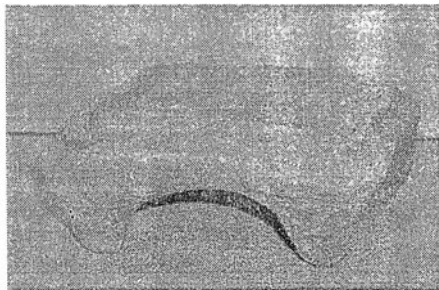
в



г

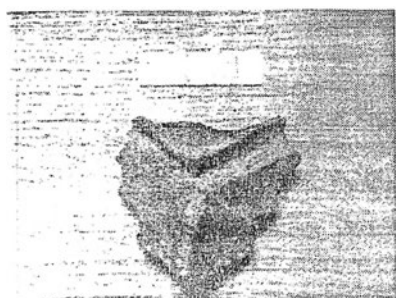


д



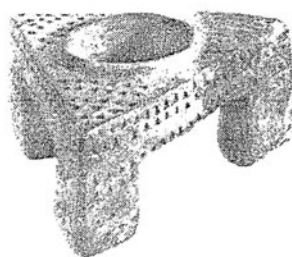
е

Сл.57:Жртвеници:а-Тунба Палчиште;б-гТумба Маџари-Анзабегов-Вршник III



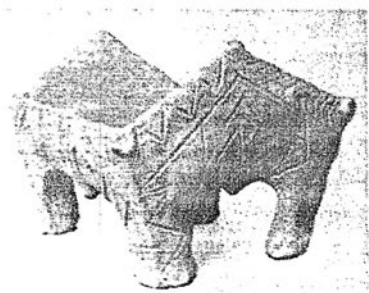
а

с.



б

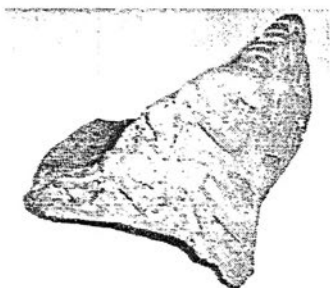
Сл.58:Жртвеници:а-Брвеница,б-Зелениково-Анзабегово-Вршник I



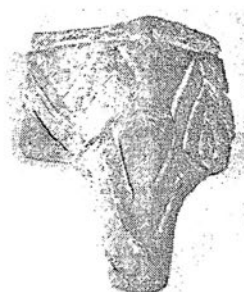
а



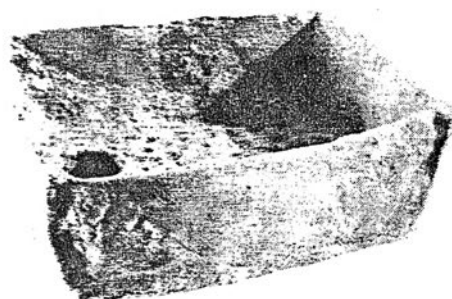
б



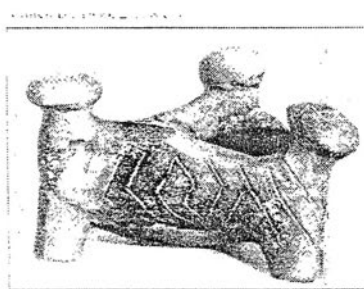
в



г



д



Амам, с. Лопате – Култни аспекти од доцните неолит

е

Сл.59:Жртвеници:а- Вршник, б-г Тумба Маџари, д-Костин Дол,е- Амам Лопате,Анзабегово-Вршник IV



VII. ПОГРЕБУВАЊЕ И АНТРОПОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ

Што се однесува до антрополошките карактеристики на населението и формите и начинот на погребување, сеуште нема доволно податоци за донесување на некои продлабочени анализи и компарации. Освен 34 -те гроба од Анзабегово познати се само уште едно бебе од Тумба Маџари¹³⁷ и еден женски гроб од Мамутчево¹³⁸.

Проучувачите на скелетниот материјал од Анзабегово Немешкери и Ленгел сметаат дека "...неолитското население припаѓа на грацилниот медитерански тип на граница на долихомезокранија во која можат да се препознаат и некои сочувани елементи на кромањоноидниот тип во грацилизирана форма".¹³⁹

Во Мамутчево, при копањето на ровот за цевките на нафтоводот Солун-Скопје, во 2000 година, се откриени скелетни остатоци од жена. Во заштитните археолошки интервенции откриен и истражен и еконстатирано дека се работи за гроб во згрчена положба на жена на возраст од 45-50 горини, датиран во среден неолит.¹⁴⁰

Во Велушко-породинската група засега нема откриено погребувања и не се вршени антрополошки анализи. Од анализите на погребувањата на Анзабегово се знае дека индивидуалните гробови се наоѓаат во куќата, односно intra. Ваквиот начин на погребување се среќава во рамките на Балканско-анадолскиот комплекс почнувајќи од Западна Анадолија, потоа Тракија, Источна Тесалија, Вардарска Македонија и Бугарија.¹⁴¹ Овој начина на погребување е најстар и се појавува во почетокот на неолитскиот период во Анадолија. Вториот вид на погребување е во рамките на населбата и е практикуван на една широка територија од Мраморното море до Далмација и од Пелопонез до Молдавија.¹⁴²

¹³⁷ Вељановска Ф. 2000, Антрополошки карактеристики на населението на Македонија од неолит до среден век, Скопје 45

¹³⁸ Вељановска Ф. 2005 Неолитски скелетни наоди од Писта-Ново Село. *Maced. acta archaeol.* 16 Скопје (во печат).

¹³⁹ Ibid. 44 и 150

¹⁴⁰ За Ф. Вељановска најсрдечно и се заблагодарувам за информациите.

¹⁴¹ Бочваров К. 2003, Неолитни погребални обреди. *София*, 251

¹⁴² Ibid. 252. Авторот прави одлична студија и анализа за сите типови и врсти погребување во неолит.



VIII. ВРСКТЕ МЕГУ АНЗАБЕГОВО-ВРШНИЧКАТА И ВЕЛУШКО- ПОРОДИНСКАТА ГРУПА

Преисториската археологија никогаш сериозно не ги споредила културните врски меѓу двете групи и двата региони. Ова најповеќе од причини што истражувачите, особено М.Гарашанин, оправдано сметале дека генезата на двете групи е Анадолија, но патиштата на неолитизацијата се различни. За Анзабегово- Вршник тоа е тракискиот брег, долините на реките Струма, Струмешница и Лакавица и на север преку Овче Поле до кумановско-прешевската вододелница. Генезата на неолитот во Пелагонија пак е на југ во Тесалија. (Карта 1)

Истражувањата во последните децении на XX век покажаа многу сличности во материјалната и духовната култура на двата региони. Затоа е неопходно тие елементи да се маркираат и да се отфрли тезата за генезата на неолитот во Источна Македонија. Правецот на процесот на неолитизација е од Тесалија на север кон Пелагонија. Од тука на север кон Скопско од каде првите земјоделци по пат на дифузија се ширеле на исток кон Овче Поле и долината на Брегалница и Средна Струма; на север кон Панонија и на запад до Шар Планина. Особени сличности се видливи во бело сликаната керамика, грубата барботин керамика и во пластиката и особено култот на Големата Мајка.

М.Гарашанин смета дека Велушко-породинската група се развивала и егзистирала на една мала територија ограничена на Пелагонија¹⁴³. Сепак тој дозволува некои културни манифестации "...како поединечни наоди... да се најдат и во рамките на другите културни пелини (Анзабегово-Вршник и Чавдар)"¹⁴⁴.

За да можеме оваа теза да ја разгледаме, само накусо ќе ги презентираме основните карактеристики на оваа пелагониска културна група.

Групата егзистира во еден природен амбиент и услови потполно идентични со пејсажот околу населбите од Анзабегово-вршничката група. Жителите биле ориентирани кон мочуриштата каде имало риби, желки, птици, елени и други животни. Околните планини биле извор на дрво за греење. Нивите се наоѓале на сувите повисоки места кои биле плавени во одредени периоди. (Сл.60)

¹⁴³ Garašanin M.1979 Veluško-Porodinska grupa, PJZ II, Sarajevo 107-114

¹⁴⁴ Ibid.107



Сл.60:Велушка Тумба



Сл.61:Тумба Стенче



Сл.62: Тумба Маџари

Идентично како и во Северна Македонија и овде доминираат населбите од типот тумби.(Сл.62) Населбите на речни тераси се малубројни-Пештерица¹⁴⁵,Влаку во с.Живојно и Бела Црква кај с.Брод.¹⁴⁶ Куќите се градени на потполно идентичен начин од плетер, цепени греди и понекогаш на подот имало субструкција од колци како изолација од влагата. Моделите на куќите изработени од керамика најдобро ги илустрираат објектите за живеење. Во Породин е најдена една трапезоидна кука слична со Слатина кај Софија од најстарата фаза.

1. Релации во материјалната и духовн култура

Керамиката од Велушко-породинската група ги има следните карактеристики:

Грубата барботин керамика со повлаки од прсти, аркадниот барботин и неорганизираните, пластични ленти со втиснувања од прсти, најповеќе е применувана кај големите садови питоси, или

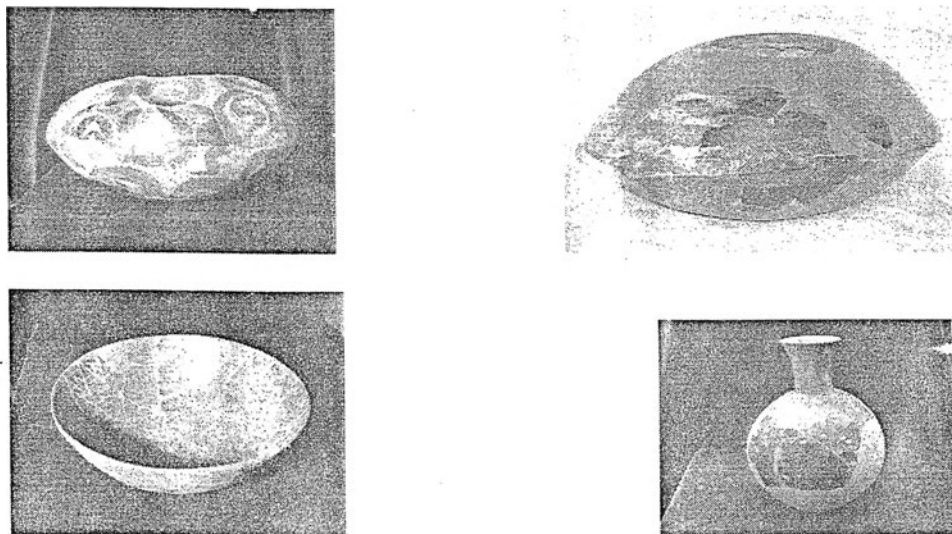
¹⁴⁵ Китаноски Б., Симоска Д., Тодоровиќ Ј.1983Населбата Пештерица и проблемот нараниот неолит во Пелагонија,Maced.acta archaeol.6, Скопје ,9-20

¹⁴⁶ Симоска Д.-Санев В. 1976 Праисторија во Централна Пелагонија,Битола,11

грнци, чинии и црепни. Барботинот како што кажавме погоре како карактеристика на Старчевачката култура доаѓа од југ и се шири по долината на Јужна Морава на север.

Импreso техниката е кај садови со помали димензии од предходните. Тоа се украси со вдлабнатинки, отисоци од нокти, штипнувања во вид на житен клас и зрна пченица. Истите се присутни и во керамиката на Анзабегово-Вршник групата¹⁴⁷. Потполно се слични можеби само квалитетот на керамиката е различен. Но тој е различен и во рамките на групата во зависност од тоа каква е земјата-глината од која се изработува и која го опкружува мајсторот. Така керамиката од Тумба Маџари е многу поквалитетна од онаа од соседните населби во Зелениково и Говрлево.

Убавата керамика е монохромна и сликана. Тоа се чинии со полутопкаста форма, чинии со профилиран врат, амфори, капаци пехар на празна мала конусна нога. Керамиката е со добра фактура, добро измазнета со висок сјај. Во постарата фаза сликаната керамика е со бела боја нанесени сигми, правилни триаголници, скалести ленти и орнаменти во форма на буквата "З". (Сл.67) Во помладата фаза керамиката се слика со полумесечинки, широко отворени агли, кружни точки, брановидни ленти, развлечени триаголници и стилизирани флорални орнаменти¹⁴⁸ и "...геометриски форми стилизирани и употребени до неопределеност."¹⁴⁹ (Сл.63-67) Керамиката украсена со кафеава или разредена црвена боја (Гургур Тумба) е скромно застапена во Велушко-Породинската група и се врзува за средниот неолит. Во доцните фази доминира сивата керамика.

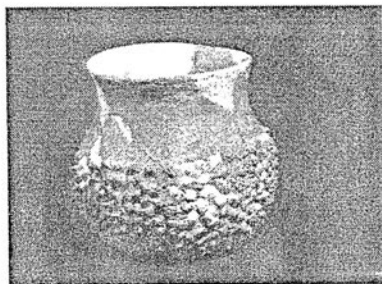
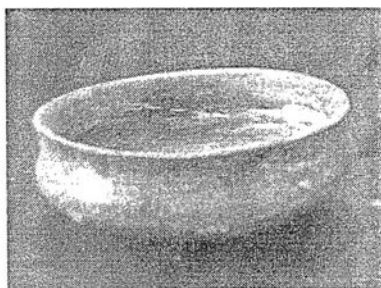
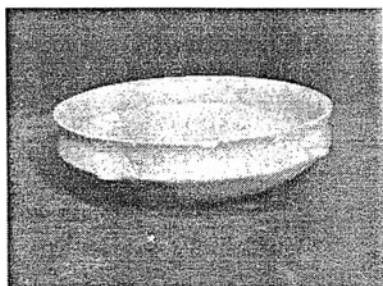


Сл.63: Разни керамички форми од Велушина-Породин-I- III

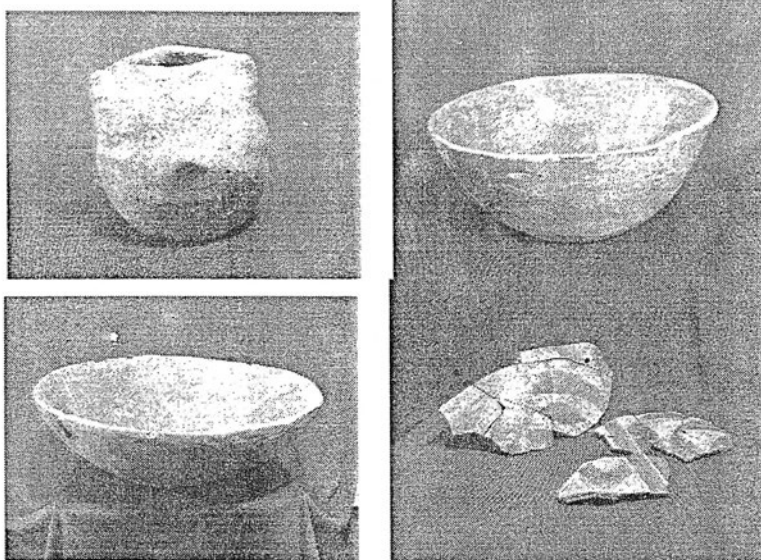
¹⁴⁷ Симоска Д.-Санев В. 1976 о.с. 13

¹⁴⁸ Симоска Д.-Санев В. 1976 о.с. сл.20-26

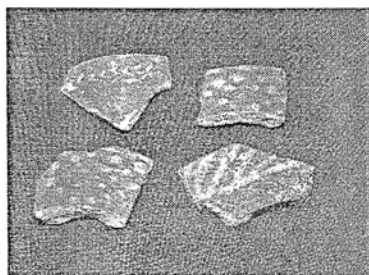
¹⁴⁹ Симоска Д.-Санев В. 1976 о.с.14



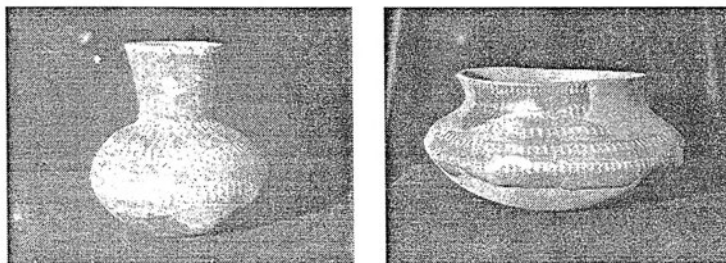
Сл.64 : Разни керамички форми од Велушина-Породин-I- III



Сл.65: Разни керамички форми од Велушина-Породин-I- III



Сл.66: Сликана керамика, Тумба Стенче, Анзабегово-Вршник I

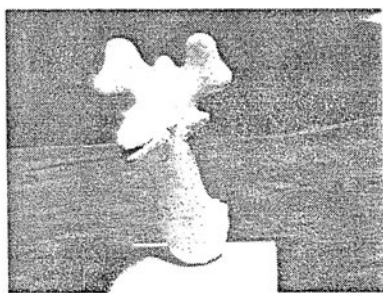
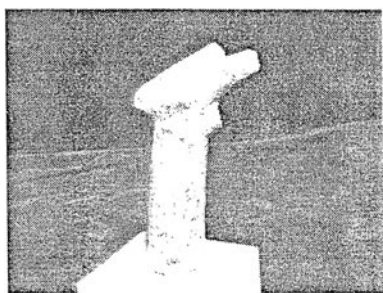


Сл.67: Разни керамички форми од Велушина-Породин-I- III

Пластиката во Велушко -Породинската група е особено богата и разновидна. Зооморфната пластика се претстави на говедо и бик, елен, овца и друго.(Сл.53,69) Некогаш тоа се стилизирани без детали скулптури, некогаш реалистички прикажани со голема пластичност. Постојат претстави без реципиенти и други со нив. Особено интересни се жртвениците со еленски протоми. Тоа се мали плитки реципиенти поставени на четири ниски нозе со вовлечен венец и на едната страна се издигаат две протоми свртени кон надвор. В.Санев и Д.Симоска сметаат дека тоа се протоми од елен.¹⁵⁰ (Сл.70)



Сл.68: Зооморфни претстави, Велушина-Породин-I- III

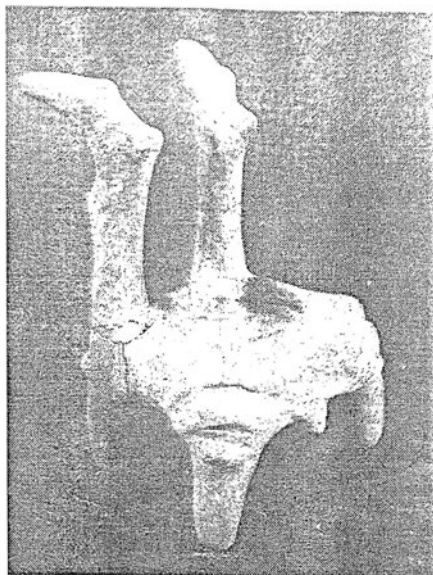


Сл.69: Претстави на елени, Велушина-Породин-I- III

Ваквата детерминација и мислење е прифатена и од други автори. Нам ни се чини дека се работи за сосема нешто друго. Имено, ако добро се анализира целиот жртвеник ќе се забележи следното.

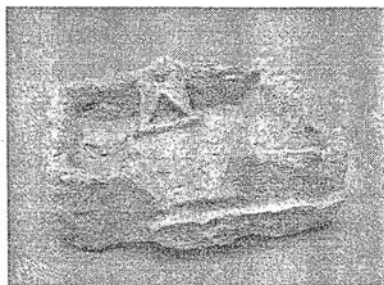
Прво, задните нозе се извајани со по две мали задебелувања што се пластично прикажани како да се спуштени, односно асоцираат на дебела кожа собрана и натежната од старост. Реципиентот има заоблена форма со изразито вовлечен венец. Главите се на високи вратови со грклан, мали усти и рожести задебелувања на задниот дел.Тие се прикажани како да изникнуваат од реципиентот, односно како да се истегнуваат.(Сл.70)

¹⁵⁰ Санев В.Симоска Д.1976 о.с.15,сл.87



Сл.70:Жртвеник со претстава на желка, Тумба Породин, Велушина-Породин III

Предните нозе имаат само по едно задебелување на кожата, но и тоа е доволно како и на задните да се добие асоцијација дека се работи за дебела кожа. Помеѓу главите се наоѓа мало триаглесто задебелување, внатре празно, исто со тоа што е на жртвеникот основа на куќа од Тумба Породин, датиран во ран неолит. Овде тоа е разбрано како затворено огниште.¹⁵¹



Сл.71:Жртвеник основа на куќа, Тумба Породин, Велушина-Породин III

Овој потполно идентичен детал ни дозволува со голема сигурност да помислиме дека овие два жртвеника, најдени во иста куќа ги изработил ист мајстор. Се согласуваме со мислењето дека тоа се затворени огништа или печки. Но, идеата дека овој тип на жртвеник има животински (елени) пратоми ни изгледа сосема неадекватна. Разгледувајќи го внимателно целиот жртвеник сметаме дека се работи

¹⁵¹ Санев В. 1980 Од археолошкото богатство на СР Македонија, к.6^т.45



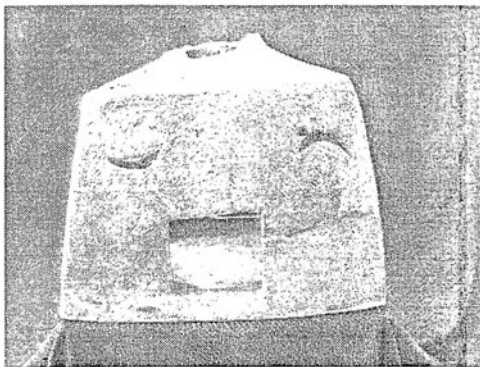
за стилизирана желка. Имено, во контекст на идеата и култот на Големата Мајка и куќата, оваа идеја ни се чини реална.

Желката е животно кое живее во голем број и денес во Македонија и сигурно и во периодот на неолитот. Познато е дека таа нејзините јајца што ги полага се јадат. Сигурно феноменот на носењето на куќата секаде со себе ги фасцинирало неолитските луѓе од Пелагонија. Така ова животно доведено во корелација со култот на Големата Мајка или во Пелагонија каде повеќе доминира самата куќа над Антропосот, ни изгледа сосема прифатливо ова објаснување. Кон ова треба да се додаде и еден ситен детал од овој жртвеник на задната страна има мало кусо опавче сосема идентично на корупката од куќата на секоја желка.

Овде сакаме да потсетиме дека навистина во Пелагонија се најдени и уваво извајани глави од елени со рогови и козорози, но овој тип на жртвеници сметаме дека се стилизирани желки кои биле интересен природен феномен за неолитскиот човек од Пелагонија за кого Куќата била предмет од исклучително значење. Ако бикот, еленот и козорогот биле уметнички и философски предизвик, желката уште повеќе како животно кое при секоја опасност веднаш се крие во својата куќа. Исто како и секој човек. Сметаме дека овој феномен бил голем предизвик за уметниците и воопшто за неолитскиот човек од Пелагонија. (Сл.72) Впрочем, покрај споменатите основи на куќи, добро се позати и моделите на куќи со покрив на две води и антропоморфен цилиндер на покривот како оџак, потоа моделите-жртвеници без покрив само со триаголно прикажани бочни сидови со отвори поставени на високи назабени постаменти (дали се работи за палафити?). Сето ова зборува во прилог на фактот дека неолитскиот човек од Пелагонија навистина чувствувал и негувал голем култ кон куќата и домашното огниште. (Сл.73) Овој феномен е присутен и во подоцнежните периоди на праисторијата и особено во херојското време на Хелада. Секако во овој контекст добро е познато значењето на зборот-поимот фараон како Голема Куќа во стар Египет или Големата / Великата Порта за Отоманската империја. Кај македонскиот народ кога ќе се каже куќа, се мисли пред се на задниот дел од куќата каде се наоѓа огништето за греење и готвење, ковчезите со леб и добитокот. Но основи на куќи не се само ексклузивитет за Пелагонија и Велушко-Породинската група. Нив ги има и во Анзабегово-Вршничката. Ќе потсетиме на жртвеникот основа на куќа од Јачков Дол во с.Лесковица, Делчевско од доцен неолит.¹⁵² Модел на стилизирана куќа, слична со моделиите од Пелагонија е моделот - жртвеникот од Вршник исто така од доцен неолит¹⁵³. (К.бр:152)

¹⁵² Санев В. Симоска Д. Китаноски Б. Саржоски С. 1976 Праисторија во Македонија, Скопје, К.бр.325

¹⁵³ Ibid.96



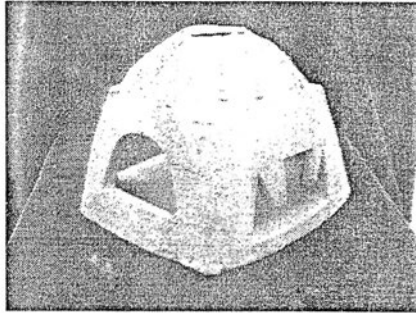
Тумба Породин; Врбјанска Чука



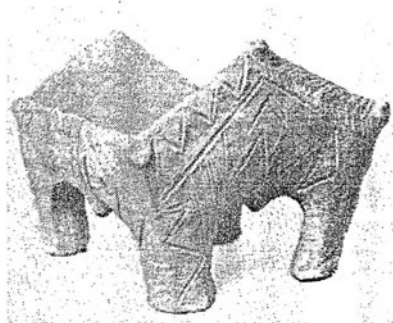
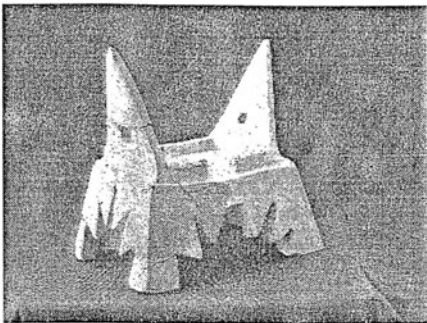
Горев рид, Суводол

Сл.72:Жртвеници,Велушина -Породин I-III

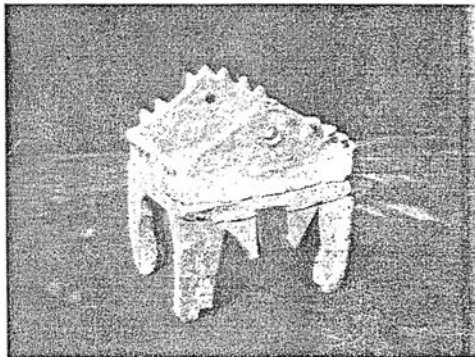
Антропоморфната пластика од Велушко -Породинската група е добро позната и неолитскиот уметник секогаш го предизвикувало човечкото тело. Тоа се најчесто женски статуетки од столбовиден и крушкест тип. Првите се многу едноставни, со коса, нос и секундарни и примарни сексуални карактеристики. Косата е свиткана во кок. Вторите се со нагласена стеатопигија, мало тело и често шематизирана глава или без неа. Најчесто се во полусвиткана положба со раце на стомакот и мал пластичен диск на пубусот. Највечатливи се антропоморфните цилиндри кои се во различна големина и ги има од едноставни строго стилизирани и шематизирани до попластично и реалистички прикажани карактеристики. Изработувани се на идентичен начин како и во Анзабегово-Вршничката група. До пронаоѓањето во Северна Македонија се сметаа за карактеристична специфика на Велушко-Породинската неолитска група која покрај другите ја одделува како посебна група.



Белушка Тумба; Тумба Оптичари



Белушка тумба; Вршник Таринци



Белушка Тумба, Тумба Породин

Сл.73: Жртвеници со форма на кука

Една продлабочена анализа на овие уметнички најимпресивни дела ќе покаже многу интересни моменти. Имено, некои од ликовите имаат отворени очи со поглед *apokoreion*. Други се со затворени очи прикажани само како линија. Трети имаат полуотворени очи.



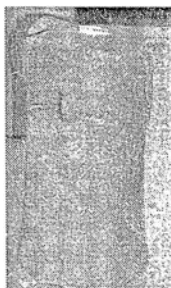
ГЛЕДНА ПЕРСПЕКТИВА НА АНТРОПОМОРФНИ ЦИЛИНДРИ, ФРАГМЕНТИ ОД ЖРТВЕНИКОТ ГОЛЕМАТА МАЈКА



Тумба Оптичари, Тумба Породин



Велушка тумба



Тумба Маџари



Тумба Палчиште, Тумба Маџари

Сл.74: Антропоморфни цилиндри, фрагменти од жртвеникот Големата Мајка



Цилиндерот од Тумба Могила има изразито елегантна форма. Братот е со изразита грацилност, нагласена со конкавноста на формата. Ракурсот на очите е малку спуштен поглед, што е постогнато со пластичното моделирање на горните капаци. Со тоа уметникот успеал да прикаже еден извонредно емотивен миг, а тоа е срамежливост на млада девојка. (Сл.75)



Сл.75: Антропоморфен цилиндер, Тумба Могила, Велушина-Породин III

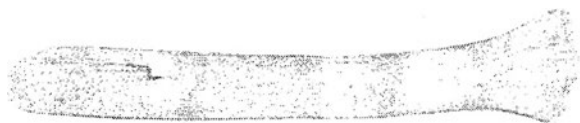
Исто како и во истражувањата на Анзабегово-Вршничката група (освен Анзабегово) и во Пелагонија недостига една продлабочена анализа на литичкиот материјал за да може да се споредува со нашата група и соседните локалитети од Егејска Македонија и Тесалија. Заради недостаток на такви анализи, во петтата и седмата глава не споменавме за овој сегмент од движните наоди ништо. Овде сосема кусо, бидејќи покрај фактот што што овој материјал има претрпувано најмали промени во историјата, станува јасно колкав е нашиот хендикеп во донесувањето на релевантните заклучоци кога се работи за споредувањето меѓу двете групи. Во овој контекст се и сите производи од "коскената индустрија"- игли, спатули, шила, белезици, прстени, свирки, украси од школки и друго. (Сл.76,77)



РЕЗУЛТАТИ ИСПИТИВАЊА НА КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ НАХОДИ



Сл.76: Кремени, Тумба Маџари, Анзабегово-Вршник II - III



Сл.77: Коскени алатки, Тумба Маџари, Анзабегово-Вршник II - III



Сл.78: Амулет од белутрак,Тумба Маџари,Анзабегово-Вршник II - III

Во двете групи се наоѓаат и разни керамички топчиња за праќи, тегови и други предмети што се наоѓаат на сите неолитски населби во Македонија и пошироко. Исто толкаво значење имаат и антрополошките и другите соодветни анализи кои недостасуваат. Значи, покрај досега споменатите особености и карактеристики на Велушко-Породинската група, за жал сеуште немаме информации базирани на остеолошки остатоци за да може да се споредат со Анзабегово-Вршничката. Ова, како што кажавме, е затоа што во истражувањата во Пелагонија не се најдени неолитски погребувања и некрополи.

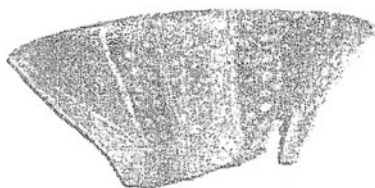
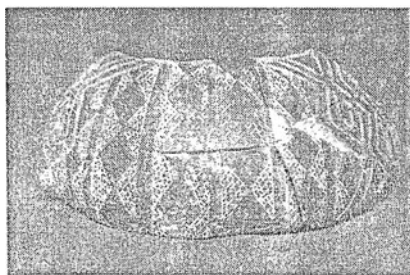
2. Осврт на хронологијата на двете групи

Велушко-Породинската група истражувачите ја поделиле на четири интерни фази. Од нив I -II припаѓаат на постариот неолит констатиран на Велушка Тумба, синхрон со Анзабегово-Вршник I с. Значи групата се појавува во крајот на најстарата фаза на Анзабегово. Оваа констатација засега нема да ја коментираме, но се чини дека е донесена без некоја продлабочена анализа и студија на материјалот од Пелагонија и негова компарација со Анзабегово. Во овој контекст се поставува прашање за хронолошкото место на најстариот слој од Тумба Стенче спореден со Велушка Тумба. Како што видовме и покажавме бело сликаната керамика има директни аналогии со Пелагонија. Така сметаме дека најстариот слој од оваа населба културно и хронолошки припаѓа на Велушко-породинската група и тоа на најстарата фаза. Подоцна во средниот неолит доаѓа до директни влијанија на Анзабегово-вршничката група. Таков е случајот и со бело сликаната керамика од Говрлево. Адекватно на ова и најстариот слој со бело сликаната керамика од Дамјан спореден со Анзабегово, покажува големи сличности и во квалитетот и во декорацијата. Дали



тоа значи дека тие се помлади од Анзабегово и за колку? Сметаме дека Велушко-Породинската група е нешто постара од Анзабегово-Вршник и дека таа се развивала под директно влијание на раниот неолит од Тесалија. Во Пелагонија која имала извонредни услови за земјоделство и сточарство групата се развивала спокојно во релативна благосостојба, онака како што се развивал и неолитот во Панонија и од каде подоцна се зрачат нови интензивни влијанија во сите правци и особено во доцен неолит кон југ. Следните две фази III-IV припаѓаат на класичен Породин и се синхрони со Анзабегово-Вршник II-III.¹⁵⁴ Гарашанин поставува прашање дали групата го надживеала средниот неолит и кога завршува.¹⁵⁵ Тој смета дека групата, особено во користењето на елементите од орнаментиката и во неа "...покажува една декадентна фаза, а нејзините класични (рани етапи) фази не се познати". Лично сметаме дека групата го завршила својот живот во крајот на доцниот неолит, онака како што полека тоа се случува со Анзабегово-Вршничката група. Втората ја наследува една изменета Винчанска варијанта дефинирана како Зелениково II (или Ангелци-Зелениково II според В.Санев) во Северна Македонија и Акропотамос-Тополница во долината на Струма и Егејска Македонија, според Х.Тодорова.¹⁵⁶ Оваа група егзистира и во јужните деловите на Пелагонија. Треба да се има предвид големата сличност на керамиката од постарите фази на нашата група со Неа Никоমেдеа.

Исто така и во доцниот неолит материјалот од Велушко-породинската група има сличности со блиската населба Мандало на јужните падини на Пајак планина. Така сосема се неоправдани споредбите и аналогиите со северниот Винчански круг. Спрема тоа, според наше мислење, потребно е групата Мала Трнска Тумба да се разгледа во светлината на новите археолошки откритија. Овде ги имаме во предвид и наодите од Тумба Долно Палчиште, Пелагонија и споменатите од Мандало во Грција¹⁵⁷. (Сл.79)



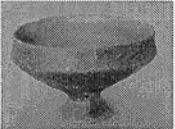
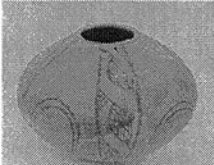
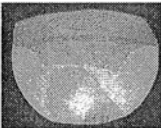
Сл.79: Стомак од сад Мала ТрнскаТумба,врат од амфора Тумба Палчиште, LN

¹⁵⁴ Garašanin M. 1979 PJZ II,107-114

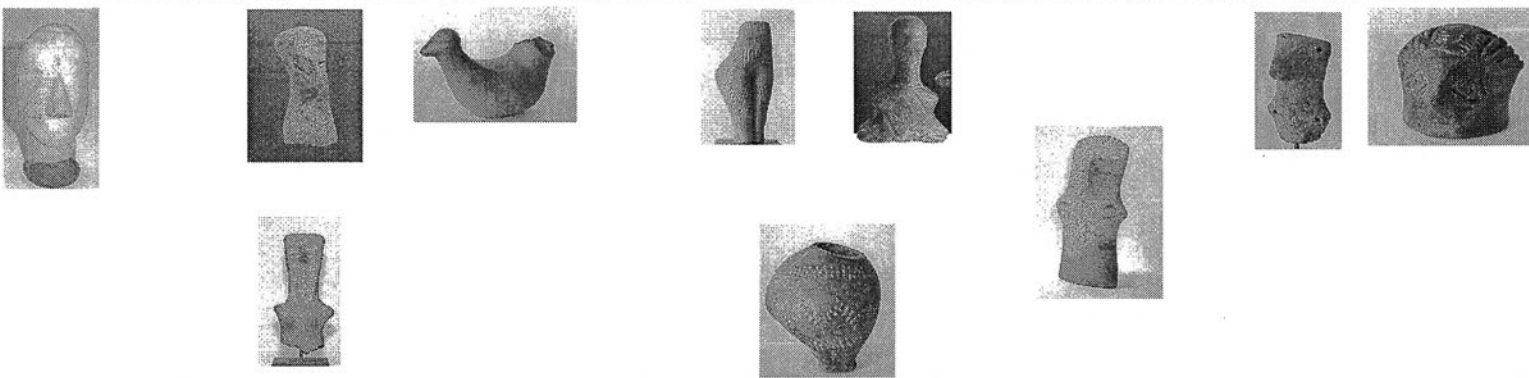
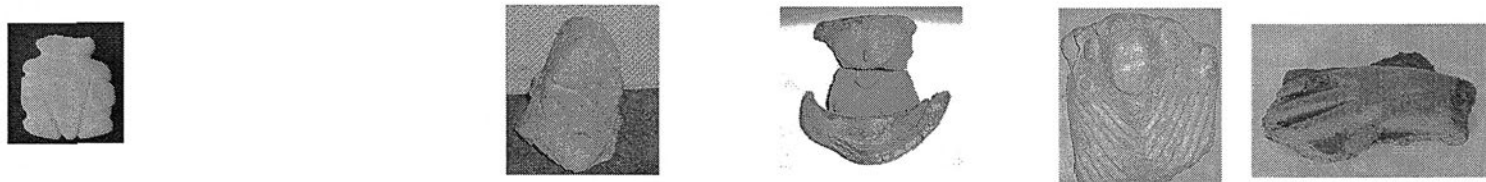
¹⁵⁵ Garašanin M.1979 о.с. 114

¹⁵⁶ Тодорова Х. Ваисов И. 1993 о.с.

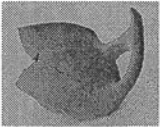
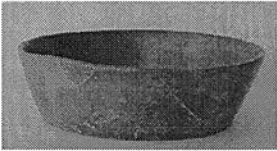
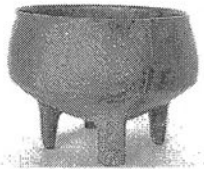
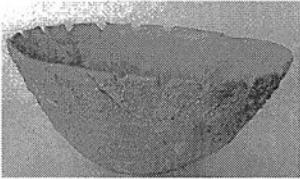
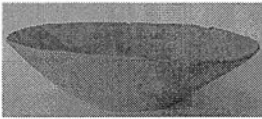
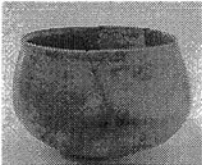
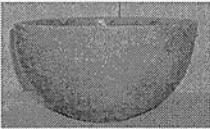
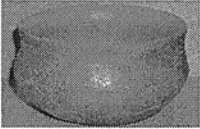
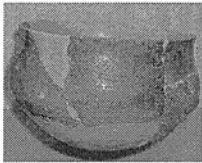
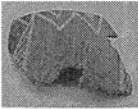
¹⁵⁷ Papantimiou- Papaefthymiou A. Papasteriou -Pilali A.1997 Prehistoric Macedonia: An Itinerary, Thessaloniki

IV	  
III	     
II	     
I	   

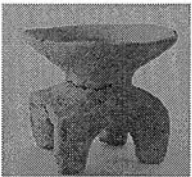
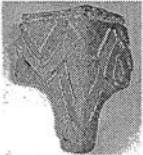
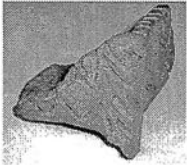
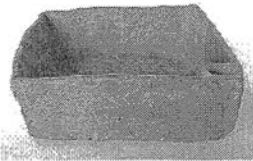
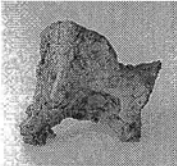
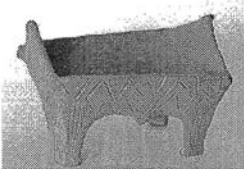
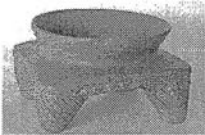
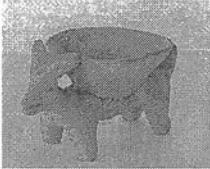
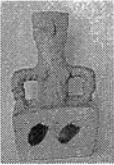
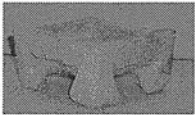
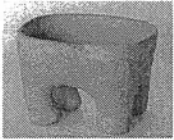
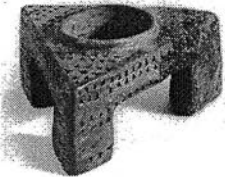
I - Хронолошки развој на амфорите и пехарите на Анзабегово-вршничката група

IV	
III	
I	

II - Хронолошки развој на скулптурата на Анзабегово-вршничката група

IV	      
III	  
II	
	    

III - Хронолошки развој на чиниите на Анзабегово-вршничката група

IV	     
III II	         
I	 

IV - Хронолошки развој на жртвениците на Анзабегово-вршничката група

	Источна Македонија	Горно-вардарски регион	Пелагонија	Запад. Бугарија
доцен неолит	Ангелци Анзабегово IV Вршник III Руг Баир III Алин Дол II Бојковци/Канли Чаир II	Маџари III ? Палчиште II Церје куќа 2 IV Зелениково II	Вел.Тумба IV Црнобуки II Породин II Карамани I	Ковачево III Галабник IV
среден неолит	Бојковци/Канли Чаир I Алин Дол I Руг Баир II Вршник II Руг Баир I Мамутчево Анзабегово III Вршник I Анзабегово II	Стенче II Церје куќа 3 III Палчиште III Маџари II Зелениково куќа 1 I Церје II Маџари I Палчиште II	Велушка Тумба III Породин II Велушка Тумба II Врбјанска Чука Црнобуки I	Ковачево II Галабник III Ковачево I Галабник II
ран неолит	Дамјан с Алин Дол I в Анзабегово а	Стенче I Церје I Палчиште I	Породин I Велушка Тумба I Пештерица монохром	Галабник I

Хронолошка табела на локалитетите во Анзабегово-вршничката културна група:



Стратиграфски и културни релации на двете групи

Од презентираните научни информации и артефакти карактеристични за Велушко-Породинската група, имајќи ги во предвид предходно изнесените артефакти, информации и мислења за Анзабегово-Вршничката група, станува сосема природно да се направи обид за наоѓање на некои заеднички елементи. Ова од причини што и некои скромни мислења во минатото се искажани по однос на двете групи. Така овде може да резимираме и да ги наброиме елементите присутни и во двете групи¹⁵⁸.

1-Најпрво тоа е истиот природен амбиент и морфологија на теренот во кој егзистирале населбите во текот на крајот на VII и VI милениум п.н.ера. Значи жителите и од двете групи имале идентични услови за живот, што е многу важно во развојот на земјоделската неолитска култура. (Карта 1)

2-Пелагонија е прва неолитизирана бидејќи се наоѓа поблизу до Егејска Македонија, односно Тесалија која е прво парче земја од Европа што е населено од носителите на земјоделската цивилизација.¹⁵⁹ Населбите од Пелагонија, односно од Велушко-Породинската група се најбројни и практично се 1/3 од бројот на населбите во Македонија. Процесот на неолитизација на Северна Македонија оди од Пелагонија. Таа е првото соседство за жителите на најстарите неолитски жители на Анзабегово-Вршничката група. Во двете групи доминантен тип на населби се тумбите кои настанале вештачки како резултат на неколку стотици години седентаризам на нив. Често палени и рушени, куќите биле обновувани со зарамнување и нивелација на теренот на истото место. Така нивната вертикална стратиграфија оди од 2,50м во Тумба Породин, 4,5метри во Велушка Тумба и Тумба Црнобуки, Тумба Средсело Могила 4.80 м, до 6,35 метри во Тумба Карамани. Последната е со континуитет во стратиграфија од ран неолит, среден, доцен, енеолит и бронзено време. Во Анзабегово-Вршничката група населбите тумби имаат слична дебелина на културниот слој: Тумба Палчиште 3,80м (на оваа длабочина се појави слојот со бело сликање, што значи тој е под ова ниво), Говрлево 3,0, Тумба Маџари над 3 м (во делот кој не ве центарот на населбата), Анзабегово оди до 6,30 метри и т.н. Значи сакаме да покажеме дека населбите од двете групи егзистирале и се развивале истовремено и под исти надворешни околности и услови.

3 - Во двете групи најдени се фрагменти од куќен лепеж боени со бела боја.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Симоска Д. Санев В. 1975 о.с.62; Garašanin M. 1979 о.с. 112

¹⁵⁹ Budja M. 1999 The transition to farming in Mediterranean Europe indigenous respond, Documenta Praehistorica XXVI, Ljubljana 119-141

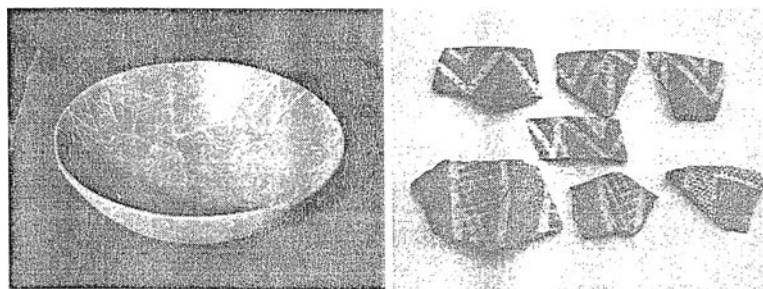
¹⁶⁰ Garašanin M. 1979, о.с.109



4- Грубата барботин керамика(Сл.64) е иста и се јавува кај двете групи во крајот на најстарата фаза и егзистира до крајот на животот на населбата.Барботинот како карактеристика на медитеранскиот круг, доаѓа од југ и оди на север до Панонија.Во Старчевачката група ќе има важно и поголемо место и улога. Формите на садовите се исти, питоси и големи садови грнци со лентести држалки. Барботинот најчесто е повлаки од разредена глина, аркадно поставен, оделен од замазнетиот врат на садот со пластична лента со отисоци од прсти.(Сл.10-12) Во Пелагонија се среќаваат и пластично аплицирани розети. Во Анзабегово-Вршник засега не се откриени. М.Гарашанин исто така забележува дека "...фактурата на грубата керамика е слична со онаа од Анзабегово".¹⁶¹

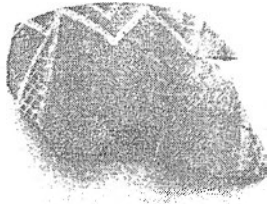
5-Убавата црвена или потемна монохромна керамика се полутопкалести чинии што ги има во двете групи.Во нашата група особено е убав еден примерок од Канли Чаир.(Сл.33) Тоа се однесува и за малите чинии со врат благо профилиран, со тенки сидови и добро мазнети површини до висок сјај.(Сл.30-33) Примероците од Тумба Стенче се доказ за врските на Полог со Пелагонија.(Сл.63)

Исто така евидентни се и сличностите во најстарата сликана керамика со бела боја. Тоа се разни развлечени триаголници, скалести орнаменти, стилизирани флорални елементи и др. Формите на чиниите и амфорите се истите во двете групи. Последните во Пелагонија се сликани со сигми од раниот, а во Анзабегово-Вршник се присутни од раниот, карактеристични по убавината во средниот неолит кога се сликани со кафеава боја со спирали и флорални орнаменти.



Сл.80: Чинија, Велушка тумба, фрагменти од чинии, Говрлево I-ран неолит

¹⁶¹ Garašanin M. 1979, o.c. 110



Сл.81: Фрагмент од чинија, Говрлево I-Велушина -Породин I

Како уметнички орнамент, форма и мода во дезенот живеат многу долго.

Она што го нема во Пелагонија се малите паници на три мали нозе од најстариот слој на Анзабегово I, но можеби во Пелагонија истражувањата не се дојдени до тоа ниво. (Сл.80,81)

6 - Импресо керамиката и во двете групи е дојдена од југ. Спрема тоа, како основна карактеристика на Циркуммедитеранскиот комплекс не може да се споредува. Но сепак е евидентна сличноста на орнаментите и отисоците на нокти, штипнувања, остри предмети и сл. и во двете групи.(Сл.11)

7 - Како што кажавме порано, она што особено заслужува внимание е култот и предметите детерминирани како култни. Сметаме дека тоа е онаа златна нишка која е најважна во издвојувањето на двете групи но и потенцирањето на заедничките вредности. Се предходно кажано за керамиката и керамографијата е важно но понекогаш тоа се главните модни трендови што ги има на една поширока територија. Тоа овозможува научно да се дефинираат културните комплекси¹⁶² и културните блокови¹⁶³. Во двете групи е евидентно присуството на антропоморфните цилиндри како делови од жртвеници. Тоа се шематизирани и стилизирани претстави на жена поставени на еден постамент кој во Анзабегово-Вршничката група е квадар, врз кој стои Големата Мајка. Значи жртвеникот е составен од два елемента Човек/Мајка и Кука/огниште. Често имаме впечаток дека таа изникнува од куќата. Во Говрлево Мајката е претставена во поодминат гравидитет(Сл.68), што уште повеќе зборува за тоа дека овие предмети се жртвеници изработувани за овој доминантен култ во оваа група. Сите имаат очи, нос, коса со различна фризура, раце со големи белезици, најверојатно од школки какви се најдени во истражувањата на локалитетите и папок. Тој е важен детал, тој е врската на Мајката и бебето, тој е всушност животот за него. Како што кажавме во претставите од Анзабегово-Вршничката група доминира Мајката/Антропогениот дел. Во Велушко-Породинската група доминира куќата. Воопшто таа е многу пореалистички прикажана од Човекот. Тој е само стилизиран, често потсека на маска.

¹⁶² Benac A.Garašanin M.Srejšović D.1979 PJZ II, o.c. 635-667

¹⁶³ Тодорова X.Вайсов И.1993 o.c.71



Прикажани се само основните стилизирани и шематизирани контури. Нема фризури и убави очи. Но разгледувани во контекст на целиот корпус на жртвеници од групата (куќа-основа со огниште, вистинска куќа, куќи без покрив само со бочните сидови на високи постаменти/нозе, потоа желката како куќа), јасно е дека во Велушко-Породинската група таа доминира над Антропосот. Што во социо-антрополошка форма тоа значи двете групи. Треба да се потсетиме дека овој култ не е ексклузивитет само на неолитот во Македонија. Култот кон мајката е најстариот и најраширениот култ.(Сл.83)

Од неолитскиот период се Мајките од Хаџилар и Чатал Ѓџик во Анадолија¹⁶⁴(Сл.51 д), Сескло и Димини во Тесалија, Старчево и Винча во Централен Балкан. Но во Македонија се работи за дуализам во идеата и според тоа во уметничкото прикажување. Така овие жртвеници сметаме дека се главната карактеристика на неолитските групи во Македонија бидејќи го изразуваат духот на неолитскиот човек. Иако кажавме дека претставите од двете наши групи се слични или имаат разлики, мора да се смета на ист прапочеток, односно корен.

Претставите од Велушко-Породинската група како постари, ја надминале фазата кога човекот доминирал. Неолитскиот човек од Пелагонија ја сфатил улогата на куќата, огништето и нејзината топлина во одржувањето на семејството и неговата благосостојба и добробит. Во овој прилог оди и жртвеникот од Тумба Стенче кој е поблизу до философијата на Пелагонискиот круг. (Сл.82)



Сл.82: Жртвеник, Велушка Тумба II-III, Тумба Стенче I

Впрочем и целиот материјал од постариот слој има директни аналогии со Велушко-Породинската група. Во Анзабегово-Вршничката група сите претстави се од среден неолит и сега на човекот му се дава доминантна улога. Оваа состојба ќе продолжи и во доцниот неолит. Многу блиска претстава до философијата на нашите жртвеници е примерокот од Бариљево, датиран во Винча-Тордош I. Иако тука човекот е прикажан како седи на столче, но странично

¹⁶⁴ Mellaart J.1976 The Neolithic of the Near East, London



погледнато се чини дека е седнат на домот/куката.¹⁶⁵ Овој географски оддалечен наод од Горновардарскиот регион, временски е задоцнета манифестација на социо-економските промени кои веќе се извршени во Македонија. Доминацијата на матријархатот го изгуби приматот и веќе се инсталира патријархатот. Воопшто култот на неолитскиот човек од Велушко-Породинската и Анзабегово-Вршничката култура заслужува поголемо внимание и тоа е засебна тема. Разгледувајќи ги во овој контекст и жртвениците од типот масичка, ќе се забележат многу заеднички елементи особено во украсувањето на нозете или лаковите што ги спојуваат. (Сл.56-59)



Сл.83:Жртвеници Големата Мајка:Тумба Маџари,Говрлево и Суводол, среден неолит

8- Во истражувањата на откриените куќи во населбите од Велушко-породинската и Анзабегово-вршничката група, почнувајќи од трапезоидната куќа од Породин до последната од Мрамори с.Чашка, откриени се објекти за кои понекогаш се сметало дека се жртвеници, понекогаш печки. Забуната доаѓа од откриените во Тумба Маџари во 1981 год.Тие се погрешно детерминирани како жртвеници. (Сл.84)

На овој заклучок, во време на истражувањата упати фактот што западниот "жртвеник" подигнат како масивна платформа од кал, со многу камен и керамика во средината и димензии 1x1м и височина 0,40м,на аглиите и во средината има моделирани во глина фини нозе, споени со благ лак меѓу себе. Горниот дел, имал реципиент од кој се најдени in situ фрагменти во вид на венец-обод високи до 10 см.Внатрешноста на реципиентот била широка 0,80 x 0,80 м.со отвор на јужната страна. Околу него се најдени in situ 8 садови, меѓу кои 2 сликани амфори(Сл.14), пехар, грнци со барботин украси, фрутариум и мала пиксида со пластичен рељеф на дното како

¹⁶⁵ Garašanin M. 1979 о.с.Т. XXXIII, 1



пинтадера(К.бр.26).Санев, заради отсуство на гареж, смета дека стванува збор за жртвеник за либација.

На источната страна од парапетот се наоѓа жртвеникот Б, со четвртеста форма, димензии 1,30 x 1,30м и височина 0,40м. Исто така и тој на аглите и на средината има пластични нозе поврзани со лак, но послабо нагласени.Телото на жртвеникот завршува со реципиент со калотеста форма, стеснет и со големина 1,0 x 1,0м.Реципиентот внатре се издига косо.Подот на реципиентот е од дебел слој глина со повеќе премази. Траги од горење не се констатирани, освен "мноштво пепел од слама веројатно упадната од покривот во време на пожарот". Санев нејзината форма ја доведува во врска со калотестите печки од кука 1 во Зелениково, но сепак смета дека таа била жртвеник употребуван во култни обреди, во кој исхраната била предмет на третирање.(Сл.84 а)

Жртвеникот В лежи во средишниот, источен дел на куќата.Поставен е на платформа висока 0,37м, широка 0,50 м.Според Санев има форма на лотос, со плиток реципиент во кој е ставена една триаголна мелница од зелен песочник.¹⁶⁶



а



б

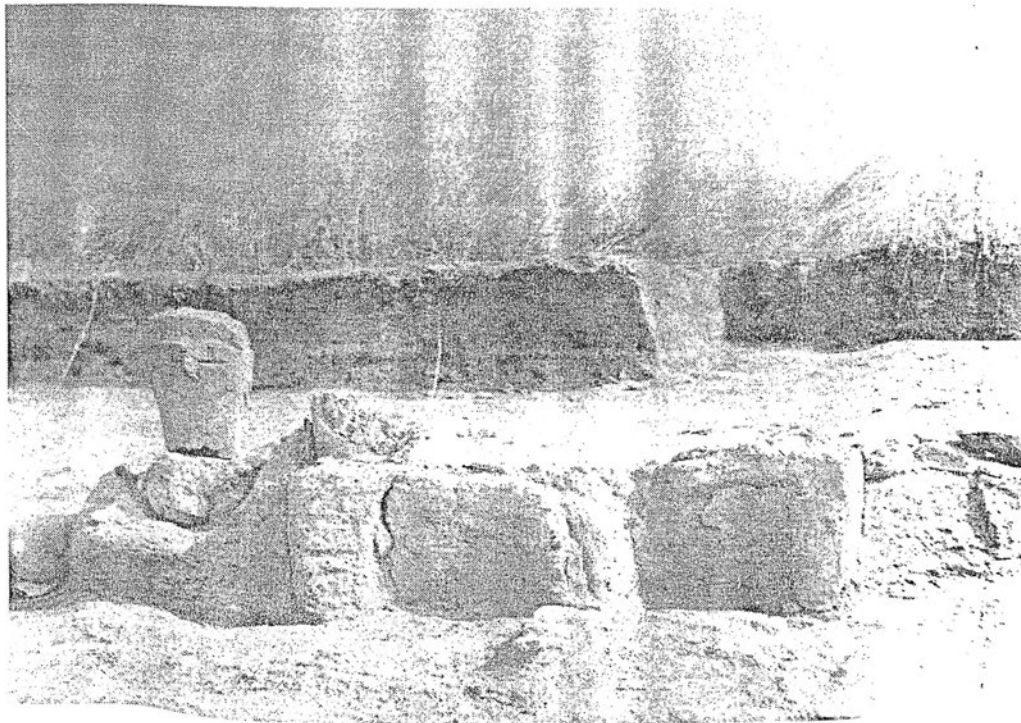
¹⁶⁶ В.Санев, Неолитско...о.с.23,Сл. 11,14



В

Сл.84: Печки за печење леб: а-куќа 1,Тумба Маџари; б-куќа 2 Зелениково; в-Тумба Стенче;

Бидејќи на плочата не се забележани траги од триење, Санев смета дека и тој е жртвеник сврзан со некој култ, односно само брашното било симболично припремано. Дваесет и четири години после откривањето, сосема е непотребно да се елаборира апсурдноста на оваа теза. (Сл.84 а)



Сл.85: Печка за печење леб, куќа 2,Тумба Маџари;



Сл.86: Остатоци од печка за печење леб, кука 2,Тумба Маџари;

Во меѓувреме, од 1981 до 2004 г. откриени се неколку куќи на разни населби: Церје, Стенче (Сл.84), Мрамори, Слатина па и во Тумба Маџари . (Сл. 85) Во сите тие се најдени идентични или слични објекти. Денес во археологијата недвосмислено се детерминираат како печки за печење леб.

Тие биле затоплувани со жар, кој потоа е ваден или со интензивно горење на слама која развива до 800 степени Ц. Денес на ист начин старите фурни се затоплуваат со запалена слама или дрва, потоа жарот и пепелот се исфрлаат, дното се брише со мокра крпа (така останува слој премаз-мазалка) и потоа се става лебот да се пече. И денес на ист начин кај примитивните народи се пече лебот-кората залепувајќи го на внатрешната страна од калотата. Тоа е стар занает на кој се вични сите селани во човековата цивилизација, кои во својата културна еволуција успеале да ја откријат тајната на подготовката и печењето на лебот. Тоа е најголемиот скок во човековата историја, направен токму во раниот неолит. Можеби тоа е "неолитската револуција" за која зборува Чајлд.

Во истражувањата на Тумба во 1982 година е откриена кука во која се најдени ист жртвеник како жртвеникот А од светилиштето, кружно огниште и еден голем пластично моделиран во глина круг со реципиент и "декорирано чело". За жал овој објект како и другите и после 20 години не се објавени. Токму тој објект ќе беше најдобриот нем демант на тезата за светилиштето и жртвениците.

Исто така, за жал под импресиите и впечатоците од Тумба и М.Гарашанин во Зелениково во 1981 г.откриените печки ги детерминира како " жртвеник-мелница" и печка.¹⁶⁷ Овој примерок од Слатина- Зелениково има исти фино профилирани нозе и декорирани страни со пластично врежани коси линии. Само заради оваа декорација тој смета дека е жртвеник.(Сл.84 б)

Во истражувањата на Стенче во 2000 година исто така е откриен постаментот од ваква печка со профилирани нозе-пиластри. За жал и

¹⁶⁷ М.Гарашанин-М.Билбија, Кука I..., о.с.35-36, Сл.3, план II



тука калотата беше згмечена. Иста е состојбата со "жртвеникот" од кука 1 од населбата Мрамор во с.Чашка во долината на Азот.¹⁶⁸

Во Пелагонија во истражувањата на Тумба Породин, во трапезоидната кука се откриени 2 печки со кружна основа, заедно со кука датирана во Породин IV. Кружна основа има и печката-огниште од кука 2 во Маџари, необјавено. Меѓу најинтересните и најимпресивен со своите димензии е жртвеникот од Врбјанска Чука.¹⁶⁹



Сл.87: Печка, Врбјанска чука, Пелагонија(реконструкција)

Негова реконструкција е направена и е поставен во постојаната поставка на Народниот музеј во Прилеп. (Сл.87) Има четвртеста форма, отворена од предната страна, изграден од масивни сидови. Она што паѓа во очи е профилираните нозе на аглите. Тие на едната бочна страна кон кадите се поврзани со еден пластичен детал како и кај малите жртвеници од типот масичка што асоцира на големо М. (Сл.82) Таков детал има бочната страна од Големата Мајка на престол со леопарди од Чатал Хијик I.(Сл.51 д) Составен дел на "жртвеникот" се четири плитки кади моделирани од глина/лепеж поставени бочно од него.Сите се поставени на иста рамнина, па така имаат различно ниво на своите дна/подови. Сметаме дека е тоа е погрешно. Мислиме дека е поверојатно нивните дна да биле на исто ниво или со минимална разлика за да може течноста да тече или да се прелева. Таков е случајот со "жртвеникот" од кука 2 од Тумба Маџари откриен во 1982 година, само што тие кади беа во форма на бубрег и многу поплитки (Сл.85). Околу кадите од жртвеникот од Прилеп се најдени неколку садови за вода и многу школки. Сметаме дека и во овој случај не се работи за жртвеник. Напротив тоа е еден објкт со утилитарна намена. Сметаме дека кадите се користени за десоленизација на вода од која кристализирала сол.Таква функција имале и споменатите од кука 2 од Тумба Маџари. Иста функција имале и една када од Тумба Стенче, најдена на подното ниво од кука од ран неолит и сличната од Тумба Маџари од крајот на средниот неолит. Анализите на скрамата од

¹⁶⁸ Јовчевска Т.1993,о.с.35,Сл.3-5

¹⁶⁹ Kitanoski B.Simoska D.Jovanović B. Die Kultplatz auf der fundstatte Vrbjanska Čuka bei Prilep, Винча и њен свет, Београд 1990,107-111



последната недвојбено зборуваат за некои соли. Воопшто на проблемот на готварската сол, без која практично е незамислив животот на човекот и опстанокот на домашните животни, не му е посветено никакво внимание. Токму сопственикот на овој примерок од Врбјанска Чука можеби е производител на домашна сол.

На крајот наше мислење е дека треба да се напушти идејата за култни објекти-жртвеници. Овие објекти треба да се третираат како калотести печки за печење леб, готвење, десоленизација на вода и добивање сол и затоплување на домот. Така и функцијата на третиот жртвеник В, од кука 1, или светилиштето од Тумба Маџари, според Санев, сметаме дека била место каде брашното и водата се меселе и се подготвувал лебот. Тој тука потоа бил покриен со платно и во близина на печката, на соодветна температура оставен да стаса. Потоа е размесуван и печен во жртвеникот А, поточно фурна/ерна. Некои современи традиционални заедници корите леб ги печат врз калотата која однатре се загрева. Овој факт треба да се има во предвид во ситуациите кога *in situ* се истражува некој ваков објект.

Овие објекти се слични од двете групи и иако имаат универзално значење сепак сметаме дека се важен дел од секојдневниот живот на неолитскиот човек. Примероците од Чашка¹⁷⁰ и Зелениково¹⁷¹ имаат декорирани страни со врежување од прсти. Во првиот случај тоа се брановидни линии, а во Зелениково тоа се цик-цак врежувања. Треба да се каже дека во архитектонската и урбанистичката концепција на куќите, вообичаено се смета дека куќите откако се граделе, потоа се подигале и внатрешните објекти како огништа и печки.

Во истражувањата на неолитската населба во Ракитово истражувачите добиле податоци што зборуваат токму за спротивното. Имено, тие сметаат дека најпрво се градела печката и се ставала во функција. Откако ќе се констатирало дека таа е добра и безбедно функционира, тогаш се подигале периметралните сидови на објектот и на крај се ставал покривот.¹⁷² Потполно се сложуваме со овие констатации добиени од истражувањата и извршениот експеримент. Сепак сметаме дека редоследот на дејствијата е делумно подруг. Имено, нашите проучувања на современите примери на куќи од с.Коњско на Преспанското езеро, недвосмислено укажуваат на фактот, дека најпрво се подигал покривот на масивни дрвени столбови- диреци. Потоа следува градењето на сидовите според вообичаената градежна техника и мачкање со кал.¹⁷³

¹⁷⁰ Јовчевска Т. 1993 о.с. Сл.3

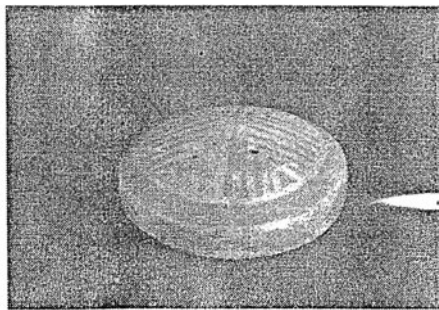
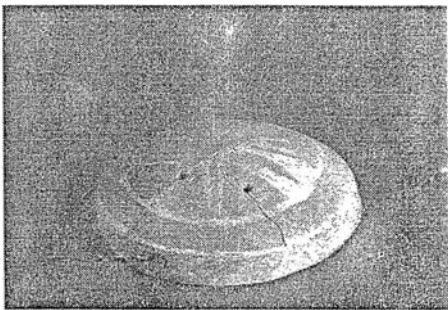
¹⁷¹ Гарашанин М. Билбија М. 1988, о.с. Т. III сл.3

¹⁷² Радунчева А. 2002 Раскопки и проучувања XXIX, Софија, 53-57

¹⁷³ Здравковски Д. 1990 Начин на градење на неолитските куќи, Културно наследство 14-15, Скопје, 75-80



9-Во Велушко-породинската група black-torped керамиката е ретка, додека во последната фаза на Анзабегово-Вршник е присутна во значителен број. Исто така во постарите фази на Велушко-породинската група, I-II доминираат поострите профилации, во следните фази III-IV формите се поблаго заоблени. Во оваа група орнаментот капки насликани со бела боја (стилизирано маслиново гранче) се задржува во сите фази од егзистирањето на населбите. Во Анзабегово-Вршник овој орнамент е карактеристичен само за првата најстара фаза(Сл.23).Во Анзабегово-Вршник II може да се најдат само спорадично, како кај жртвеникот од Тумба Брвеница. (Сл.56)



Сл.88: Капаци со бело сликање, Велушка Тумба

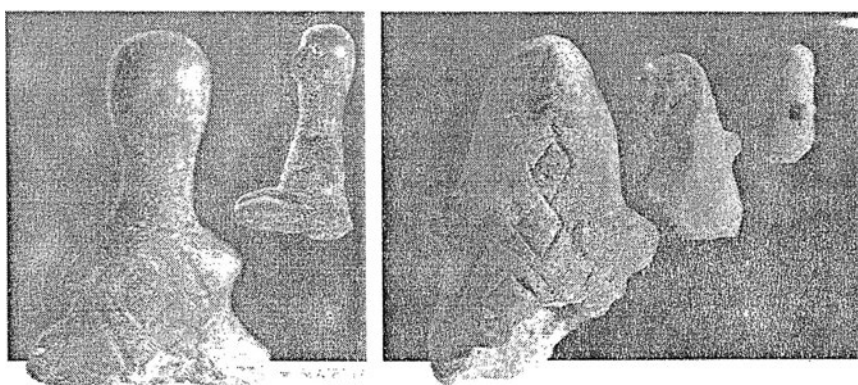
Во Велушина-Породин III-IV се појавува и доминира орнаментот песочен часовник во негатив или позитив. Овој орнамент, најчест кај капаците, барем засега е потполно непознат во Анзабегово-вршничката група.(Сл.88)



Сл.89:Фрагмент од жртвеник со капки од бела боја-Тумба Брвеница и сад-лејка,Анзабегово i



Од досега изнесеното и илустрираното, сосема е јасно, дека дефинитивно треба да се напушти старата теза за "фактот кој покажува дека Пелагонија во доцен неолит заради својата географски изолирана положба останала и културно изолирана од посилини влијанија на подунавската винчанско-плочничка култура, како и егејскиот неолит"¹⁷⁴. Врските на населбите од Пелагонија во доцниот неолит, продолжуваат со јужните региони, на Димини групата и особено блиската населба Мандало и кругот на Акропотамос-Тополница од Долна Струма и егејскиот брег. Пелагонија никогаш не "останала" изолирана бидејќи нејзиниот економски потенцијал, особено во овој агрокултурен период, бил огромен. Во прилог на ова, покрај споменатото, ќе укажеме на еден друг формален ликовен елемент на спомената керамика од Малата Трнска Тумба. Имено, доколку се разгледаат внимателно ромбовите кај неа и се погледа статуетката од Могила во с.Сенокос, ќе се забележи истата вертикална низа од ромбови плитко врежани на стомакот. Исто така и една друга статуетка од Устие на Дрим на грбот има врежани плитки ромбови. (Сл.90)



Сл.90: Статуетки украсени со стилизиран венец на плодородноста, Уста на Дрим и Могила с. Сенокос, доцен неолит

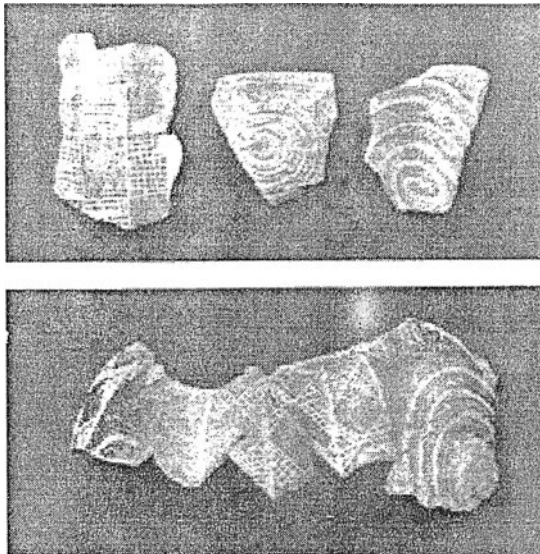
Првата е датирана во доцен неолит, а втората во крајот на среден неолит. Овие два артефакти содржат некои решенија на енигмата за културната група Мала Трнска тумба. Таа е датирана во крајот на средниот неолит.¹⁷⁵ Наше мислење е дека таа втора фаза од животот на населбата егзистирала во доцен неолит. Слична керамика со врежани орнаменти инкрустирани со бела или црвена боја се сретнуваат и на други локалитети. Така на Тумба (Сл79,92) Палчиште во најмладата фаза се најдени неколку фрагменти. Меѓу нив е еден

¹⁷⁴ M.Grbic...1960, o.c.78

¹⁷⁵ Benac A.PJZ II o.c. 467



конусен врат од амфора со иста фактура како и Трнските. Предходната споредба и веќе изнесеното, укажува на еден стар неолитски манир на користење и аплицирање на орнаментот ромб.



Сл.92: Керамика од Мала ТрнскаТумба, LN

Тој е омилен во целиот неолит и се врежува како сам со себе да доминира бидејќи е затворен и дефиниран микрокосмос. Тој, како што видовме погоре, е само една апстракна геометриска претстава на флоралните елементи сликани на керамиката. Со него завршува неолитската култура. Подоцна, во енеолит веќе на стеатопигните фигурини ромбовите се секундарни или терциелни орнаменти. Тие се далечно ехо на економскиот и културниот процут и во таа смисла на флоралниот стил во уметноста во Македонија. Можеби е претерано ако се каже дека тој е дел од фолклорот и е носител на заедничките културни и уметнички елементи на групата кои го обединуваат "етносот" што егзистирал на територија на Северна Македонија и Пелагонија во периодот меѓу 6.300 и 4.200 год.п.н.е. Затоа сметаме дека во рedefинирањето на овој Пелагониски случај треба да се земат во предвид и овие размисли.



IX - ДЕФИНИРАЊЕ НА КУЛТУРНИОТ ПРОФИЛ НА АНЗАБЕГОВО - ВРШНИЧКАТА ГРУПА

Имајќи ги во предвид резултатите од истражувањата особено во Скопско и Полог, густината, типот и бројот на населбите и географскиот распоред на населбите од една, очигледните врски со Пелагонија и развиениот култ кон Големата Мајка, се наметнува како неминовно дополнување на дефиницијата на културниот фацис на групата. На исток од групата во долината на Струма егзистира Западнобугарската неолитска група на сликаната керамика. Границата меѓу двете групи се Осоговските, Малешевските планини и Огражден. На запад од Шар Планина е Ваштеми - Подгорие групата со интензивни врски со Тесалија во раната етапа. Разликите со овие две групи се евидентно докажни. Границата со северната Старчевачка е невидлива (дифузна) заради фактот што таа е резултат на првичните постојани врски со југ од каде црпи енергија до мигот на големиот процут од средниот неолит што доведува и до формирањето на доцнеолитскиот Подунавско-карпатски комплекс. Тој од своја страна зрачи во обратен правец дури до Анадолија. Називот на групата сосема коректно би можело да предложиме да биде Северно македонска група на постариот неолит.

Во нашата работа ќе се користиме со апсолутната хронологија прифатена за Егејска Македонија¹⁷⁶ и Западна Бугарија. При тоа секогаш споредени со некои апсолутни дати од локалитети во Македонија, особено Анзабегово. Сметаме дека ова е оправдано од повеќе причини, а најсериозна е јужното потекло на неолитот на Република Македонија и врските со истовремените локалитети. Исто така мора да се има предвид и големата сличност на најстарите керамички форми и орнаментите со бело сликана боја од македонските и тесалските локалитети. Заради сето ова, некои истражувачи веќе се користат со оваа хронологија.

Накратко, да потсетиме на најкарактеристичните елементи на керамиката од пошироките соседни региони. Во украсувањето на најстарата керамика од Тесалија се користат линеарната геометриска орнаментика и едноставната упростена флорална композиција. Оваа последната низ средниот неолит опаѓа, а во доцниот комплетно исчезнува, отстапувајќи место на апстрактните орнаменти. Во Поморавје и Панонско-гердапскиот, карпатскиот регион, во најстарата група, Протостарчево I-III, доминира геометриската

¹⁷⁶ Papaefthymiou-Papantimou A., Pilali-Papasteriou A. 1997 Prehistoric Macedonia: An Itinerary, Thessaloniki, 72-79



орнаментика составена од сложени елементи: триаголници, клинест и ромбоидни мотиви. Кон крајот на групата и фазата, се појавуваат курволинеарни, спиралоидни и ретко флорални елементи. Во текот на средниот неолит, во Старчевачката група, геометриската декорација доминира. Тоа се разни триаголници, клиновидни и спиралоидни орнаменти. Во Анзабегово-вршничката група во сите нејзини фази од најстарата до најмладата, флоралните орнаменти секогаш се присутни и се омилен мотив, независно од модниот тренд.

Во истражувањата на неолитот во Анзабегово-Вршничката група, освен во Анзабегово и Вршник, не се вршени физичко-хемики и C-14 анализи. Истите од Говрлево не се објавени. Востановената периодизација и хронологија е базирана на историско-компаративниот метод. Тој во последните неколку децении на XX век е доведен до прифатливи граници и спореден со C-14, дендрохронолошкиот, термолуминисцентниот, поленовите анализи и др. се добиваат прифатливи резултати и дати. Со овој проблем се занимавале М.Гарашанин, Д.Гарашанин, М.Гимбутас, В.Санев и др. Сепак, од извршените C-14 анализи во Анзабегово и Вршник, иако не се калибрирани, со компаративно-историскиот метод (компарации со Тесалија, долината на Струма и Гердап), во преисторијата се прифатени следните фази кои се однесуваат за Анзабегово-вршничката културна група:

1-Првата фаза, од најраниот монохромен неолит констатиран на еднослојната населба Пештерица- 6.400 г.п.н.е. и се синхронизира со втората финална фаза на монохромниот неолит во Тесалија, култура Ахилејон.¹⁷⁷

Остануваат и понатаму необјаснети најстарите наоди од Големата Трнска Тумба и нивната евентуална синхронизација со Пресескел.¹⁷⁸

2- Втората фаза се однесува на најстарите фази на неолитот во Анзабегово-вршничката културна група, Анза-Вршник I а-с, карактеристичен со бело сликаните орнаменти на црвена основа. Таа фаза егзистира во периодот меѓу 6.100 - 5.800 г.п.н.е. со свои три интерни меѓуфази, а-с. Оваа фаза споредена со најстарата фаза Галабник I и понатаму со Галабник II и III ќе забележи голема сличност, но и разлики. Како што веќе кажавме, во Галабник мотивите на бело сликаната керамика имаат форма на издолжени сферни триаголници, брановидни линии, често курволинеарни и се доближуваат до спирала. Исто така често спиралата се јавува како негатив меѓу бело сликаните полиња. Како и во Анзабегово I, се

¹⁷⁷ Китаноски Б. Симоска Д. Тодоровиќ Ј. 1983 о.с., 9-20; Праисторија во Македонија-каталог, Скопје 1976, 41

¹⁷⁸ Гарашанин М, 1989 о.с., 30



сликаат српести мотиви или бели дамки под ободот на садот.¹⁷⁹ Бело сликаната керамика во Галабник се сретнува низ сите фази на населбата.¹⁸⁰ На населбите од Анзабегово-вршничката културна група, само во најстарата прва фаза.¹⁸¹ Но она што е од главна карактеристика на бело сликаната керамика се флоралните орнаменти и формираниот флорален стил во уметноста на групата. Покрај многуте наведени примероци, за ова говорат и презентираниите сатчиња од Анзабегово и Алин Дол со бели флорални орнаменти и "венец на плодородието", односно маслина. Истите се од најстарата фаза, датирана во 6300/6100 год.п.н.е. Можеби се изработени на исто место и потоа разменети. Двата локалитети меѓусебно се оддалечени сса 20 км, но според материјалната култура припаѓаат на ист културен и естетски круг.

Орнамент маслиново гранче има и садот со форма на лејка од Анзабегово. Овој за нашата група омилен орнамент, во Егејска Македонија е редок. Позната е еден фрагмент од Сервија најден во слој со среднеолитска керамика, карактеристична за неолитот на Тесалија.¹⁸²

Во доцните периоди на оваа фаза на Балканско-анадолскиот културен комплекс, влегува Галабник I, Сескло, Караново I, првиот слој на Азмашката могила,¹⁸³ Старчево I (и повеќе локалитети од Гердап) ¹⁸⁴. Од Македонија поголем број локалитети меѓу кои: Велушка Тумба¹⁸⁵, Тумба Палчиште¹⁸⁶, Тумба Стенче, Чубук чешма¹⁸⁷, Церје-Говрлево,¹⁸⁸ и други.

3- Третата фаза се издвојува по црвената фина керамика со темните браон орнаменти на црвена основа, а белото сликање е сосема спорадично и се губи. Таа трае меѓу 5.800 и 5.500 г.п.н.е. Во неа влегуваат развиените фази на сите наши локалитети и соодветните од соседните: Галабник II, Караново II, Старчево II ¹⁸⁹, Руг Баир, Вршник¹⁹⁰, Мрамори¹⁹¹ и локалитетите од Велушко-породинската културна група II.¹⁹²

¹⁷⁹ Garašanin M. 1979 о.с. 90

¹⁸⁰ Pavuk J.-Cohadziev M. о.с.

¹⁸¹ Garašanin M. о.с. 90

¹⁸² Преземено од Bogdanović M. 2004 Grivac, Kragujevac, 485 (Kirkbride 1972; P. X:3,10)

¹⁸³ Тодорова Х.-Вайсов И. 1993 о.с. 88

¹⁸⁴ Ibid. 88

¹⁸⁵ Симоска Д.-В. Санев В. 1976 о.с. 31-33

¹⁸⁶ Саржоски С.-Д. Здравковски Д. 1989 о.с. 43

¹⁸⁷ Здравковски Д. 1993 Неолитска населба "Чубук чешма" -

с. Никуштак, Куманово, Maced. acta archaeol. 13, Скопје, 17-30

¹⁸⁸ Bilbija M. Cerje-neolitsko naselje, AP 26, Ljubljana 1988, 35-36

¹⁸⁹ Тодорова Х.-Вайсов И. 1993 о.с. 88

¹⁹⁰ Гарашанин М. Проблеми .. 1989. о.с. 28-29



4- Четвртата фаза, е карактеристична по појавата на спиралата со браон/ темнокафена боја на пехари со мала прстенеста нога. Датите слегуваат од 5.500 до 5.000 година, кога започнува доцниот неолит на населбите. М.Гарашанин оваа фаза ја дели на две интерни. Имено, тој во својата периодизација третата фаза на Анзабегово-Вршник групата смета дека ја карактеризираат наведените пехари, но украсени со спирала. Кафено сликаните вертикални алтернирани дебели и тенки линии, често со вертикални спирали меѓу нив ги издвојува како четврта фаза, Анзабегово-Вршник IV.¹⁹³

Сосема е прифатлива генералната периодизација на раниот неолитот на три фази како што ја третира преисториската наука во соседните земји. Впрочем и стратиграфските податоци на Анзабегово му овозможиле на Ј.Корошец да детерминира три фази.¹⁹⁴ Исто така и М.Гимбутас на Анзабегово издвојува три фази: прва- бело сликана керамика, втората-појава на браон орнаменти-спирала и третата фаза вертикалните браон сликани линии.Како и Гарашанин и таа ја издвојува последната "винчанска" доцнонеолитска фаза.¹⁹⁵ В.Санев во истражувањата на Руг Баир ја прифаќа периодизацијата на Гарашанин и издвојува три фази, без бело сликање.¹⁹⁶

Истражувањата во Горноварадарскиот регион покажале дека на локалитетите секогаш старатиграфски се издвојувале три развојни фази. Овде треба да се исклучи последниот доцнонеолитски слој со сивата керамика со бела пастозна или црвена боја во врежани полиња исполнети со пунктирања.Сликаната керамика што Гарашанин ја издвојува во две фази стратиграфски во Тумба Палчиште, На брег, Зелениково, Говрлево и Мршевци се наоѓа во еден слој. Таква е состојбата и во Тумба Маџари, но не е публикувана. Исто така и Р.Галовиќ, како што видовме, детерминира три фази од резултатите на истражувањата во Зелениково.¹⁹⁷ Затоа се чини сосема е неоправдано да се издвојуваат овие две појави, кога стратиграфски се наоѓаат истовремено на едно место.¹⁹⁸ Стариот флорален стил во украсувањето на керамиката продолжува со нови инвенции. Како моден тренд на времето се појавува и новиот конструктивно-геометриски стил. Донесен е од север како старчевачки елемент. Како таков широко е прифатен од керамичарите и неолитските "потрошувачи".

¹⁹¹ Јовчевска Т.1993 Куќата од хоризонт I во неолитската населба Мрамор кај Чашка,Maced.acta archaeol. 13, Скопје , 31-41

¹⁹² Гарашанин,1989 Проблеми...о.с.30

¹⁹³ Garašanin M.1979 о.с.94-95,sl 9

¹⁹⁴ Корошец П.и Ј. 1973о.с.61

¹⁹⁵ Gimbutas M.1976 о.с.70

¹⁹⁶ Санев В. 1975 Неолитската населба Руг Баир..о.с.203-246

¹⁹⁷ Галовиќ Р. 1971 о.с.

¹⁹⁸ Bilbija M.1988 Cerje-neolitsko naselje,AP 26, Ljubljana ,35-36



Во измената на некои елементи во дефиницијата, односно културниот фацис на групата, се чини дека е неоправдано и издвојувањето на три интерни фази на бело сликаната керамика од првиот хоризонт. И денес сеуште археологијата нема сигурни индикации за најстариот протохумус, нивите на неолитскиот човек и сл. и затоа ова се е чини неоправдано¹⁹⁹ Но во секој случај останува во науката како стратиграфски елемент. Идните истражувања со поголем обем конечно ќе го демантираат или потврдат. Засега е мала веројатноста да ги потврдат и двете определби на М.Гарашанин. Впрочем и М.Гимбутас во Анзабегово I има одвоено две фази.²⁰⁰ Во овој поглед, особен придонес ќе дадат доколку се објават, целосните резултати од повеќегодишните истражувања на Тумба Маџари, Амам Лопате, Тумба Мршевци, Церје Говрлево, Зелениково и други.

Крајот на раниот неолит во смисол на Балканско-анадолскиот културен комплекс, или средниот/развиен во Македонија, завршува со појавата на т.н. "винчанска" доцнеолитска керамика.²⁰¹ Како што кажавме таа е одлично регистрирана на Тумба Палчиште, Вршник, Зелениково и Ангелци со повеќе фрагменти. Најкарактеристична е споменатата црна сјајно мазнета керамика, со инкрустација на бела и црвена посна боја во орнаменти на триаголници и пунктирања во врежани полиња.

Во Горновардарскиот регион доцнеолитската керамика доминира во населбата Слатина, детерминирана како Ангелци - Зелениково II културната група на доцниот неолит со две интерни фази. Нејзиниот крај значи и крај на неолитската цивилизација во Горновардарскиот регион и исчезнување на животот. Тој ќе се обнови, како и во другите делови на среден и јужен Балкан со доселувањето на носителите на првата металургија. Меѓу двете појави засега резултатите од скромните истражувања покажуваат постоење на хијатус на некои локалитети (можеби се комплетно девастирани) но идните истражувања ќе го дадат конечниот одговор. Сепак старатиграфските податоци овозможуваат детерминирање на последниот слој од Анзабегово-Вршник IV како доцнеолитски. Неговите главни карактеристики се црната глачана и канелирана керамика, биконусна профилација, држалките со јадец и прекршени, потоа извлечените од профилот и сл. Стратиграфски оваа керамика се наоѓа во слој што е многу подложен на девастирање. Сепак од наодите во Анзабегово, Руг Баир и Алин Дол во Овче Поле и последниот слој дефиниран како Зелениково II, последниот слој од Тумба Палчиште и особено добро фиксиран во Говрлево, може слободно да се каже дека му припаѓа на Анзабегово-Вршник IV, односно на доцниот неолит. Тој е синхрон со соодветната Винча-Тордош I фаза на север. Истовремено

¹⁹⁹ Ibid. 35

²⁰⁰ Gimbutas M. 1976 o.c. 37-43

²⁰¹ Mitrevski D. 2001 o.c. 88



овие елементи се карактеристични и за Парадими културата во Северна Грција. Некои истражувачи сметаат дека таа на исток се проширила до Драмското поле, но не навлегла по долината на Струма.²⁰² Во овој регион во тој период доминира црвено сликаната керамика врз оранж основа. Оваа керамика се сретнува на неколку локалитети: Ситагрои I и II, Димитра и Милопотамос. Овие садови имаат задебелена уста, долг врат и држалки со израстоци.²⁰³

Подоцна на овие простори, источно од Пангеј, драмското поле до Термајскиот залив се формира споменатата Тополница-Акропотамос група. Таа е дефинирана според сликаната керамика. Тоа е керамика со висок квалитет, со сиво-беж или кафеава површина и крем енгоба врз црвена основа. Сликана е со кафеава или црна боја со линеарни орнаменти, спирала и концентрични кругови. Мрежестиот орнамент е редок. По форма тоа се предимно биконусни садови со низок врат. Оваа керамика по долината на Струма се сретнува во Акропотамос, Димитра, Ситагрои I и II, Дикили Таш I. По долината на Струма северно се наоѓа на локалитетите Тополница, Дамјаница, Блгарчево, Струмско и др. Оваа керамика локално се развива во едена варијанта црно на црвено и егзистира и подоцна во енеолит-халколит.²⁰⁴ Во крајот на V-от милениум во долината на реката Струма се појавува и полихромното украсување на керамиката. Тоа се ленти исполнети со црвено и фланкирани со црна линија. Надворешната страна е без енгоба, или ретко крем енгоба. По форма тоа се грниња со две држалки, профилирани паници и сл. Оваа керамика е блиска до Акропотамос керамиката и се наоѓа на погоре споменатите локалитети. Некои постари истражувачи директно ја доведуваат во врска со Тесалија, но најновите сметаат дека таа е резултат на врските на Балканот со Источниот Медитеран.²⁰⁵ Така црвено сликаната керамика врз оранж основа се доведува хронолошки во врска со Мерсин XXV- Џан Хасан 3, 2 В- Хаџилар I- Хагиос Петрос II- Ситагрои I/II. Кафеаво сликаната керамика врз беж основа се доведува во врска со Мерсин XXIII- Џан Хасан 2В3- Хаџилар I- Дикили Таш I- Ситагрои II, Блгарчево II/III А. На крајот последна од Анадолија во долината на Струма доаѓа полихромната керамика и тоа преку Мерсин XIX- Џан Хасан 2А- Дикили Таш I- Ситагрои III А, Блгарчево III/IV.²⁰⁶

Интересно е мислењето на М.Кулова- Гребска, дека сите наведени процеси не ја зафаќаат Источна Македонија. Неразбирливо е како долината на Струмешница може да биде подалеку од Струма и

²⁰² Кулова-Гребска М. 2003, о.с.5

²⁰³ Papaefthymiou-Papantimou A., Pilali-Papasteriou A. 1997 Prehistoric Macedonia: An Introduction, Thessaloniki, 76-79

²⁰⁴ Кулова-Гребска М. 2003, о.с.6

²⁰⁵ Ibid. 6

²⁰⁶ Кулова -Гребска М. 2003 о.с. 13



да остане надвор од наведените контакти кога дури 13 локалитети влегуваат во овие процеси и контакти со Анадолија. Многу поблизу до долината на Струма се Струмичко поле одколку на пример Караново. Сметаме дека ова пред се се должи на слабата истраженост на нашите региони и уште повеќе на непубликуваниот материјал. Уште еднаш ќе потсетиме дека дури и во Тумба Маџари, во куќа 1 е најдена керамика со оранж основа сликана со кафеава боја. Така што овие процеси не останале надвор од територијата на Анзабегово-вршничката група.

В.Санев кога ги дефинира основните керамографски елементи и карактеристики на групата Ангелци-Зелениково II, смета дека "...Бидејќи овие облици на садови и орнаментални мотиви се застапени во последната фаза на групата Анзабегово-Вршник IV, произлегува дека до конечното замирање на средниот неолит животот на старите и новодојдените популации се одвивал паралелно"²⁰⁷ на овој степен на истраженост, оваа констатација се чини реална и прифатлива. На југ истовремено егзистирала населбата во Ангелци, која е синхрона со Зелениково II. Населбата Акропотамос е расположена во полето на југ од Пангејската планина, според Х.Тодорова како што кажавме, покажува аналогии со населбата Тополница од долината на Струма. Врз таа основа ја дефинира оваа истоимена доцнеолитска група. Според фактурата, бојата на керамиката и орнаментацијата има аналогии со Мандало под Пајак планина и Ситагрои во Драмското поле. Оваа група се проширила и егзистирала на локалитетот Кастри на островот Тасос²⁰⁸. Исто така, ако се има во предвид дека оваа група егзистирала и во долината на реката Струма, особено во Петричко-Санданското поле, сосема е оправдано населбата во Ангелци да се доведе во хронолошка и културна врска со неа. Затоа сметаме дека во Ангелци не се работи за "...новодојдени популации...", но едноставно станува збор за еволутивен процес на земјоделските култури. Исто така е неразбирливо, зошто некои новодојдени популации "...преку Јужна Морава и прешевската вододелница, навлегле во кумановскиот крај и оттаму во Скопската котлина, Полог и Овче Поле, додека други по долините на Струма и Струмешница во Струмичко и Радовишко".²⁰⁹ Доколку се прифати тезата дека дошле од север, логично е да продолжат на југ до Струмичко. Зошто се задржале само до Полог, Скопската Котлина и Овче Поле. Овие реони не се ветена земја во која се доаѓа и се живее во благосостојба. Напротив, земјата од долгото експлоатирање што траело над 1000 години веќе испоснета и сигурно не давала такви приноси заради кои некои дојденци ќе останат на таа земја. Од друга страна, археолошките податоци зборуваат токму за спротивното. Имено, животот течел по усталените шеми и сите промени во културната еволуција се "природен" процес на една

²⁰⁷ Санев В. 1995 о.с.33

²⁰⁸ Papaefthymiou-Papantimou A., Pilali-Papasteriou A. 1997, fig.28-35

²⁰⁹ Санев В. 1995 ibid.



култура во рамките на еден комплекс и земјоделската цивилизација. Апсолутно нема никакви докази на теренот "... дека миграциите по долниот тек на Струма се постари од јужноморавските, а долината на Брегалница условно да се земе како место на нивно повторно среќавање".²¹⁰

Токму по долината на Струма се движат влијанијата кон Струмичко каде културниот слој од доцен неолит е дебел како и во Петричко. Тоа е и сосема природно колку што се двете полиња природно и органски поврзани и упатени на себе. Нема никакви докази за тоа дека овој правец бил постар и повеќе користен. И тоа во правец од север кон југ. Самиот В.Санев анализирајќи ја керамичката продукција за карактеристичните држалки ќе заклучи дека се изработени "...на начин како и голем дел од држалките во Караново III."²¹¹

Импозантната големина на Карановската могила со моќните старатиграфски хоризонти од најстарите периоди на преисторијата, му го одредуваат и значењето. Местото на оваа населба во преисторијата се одлично познати во науката. Со тоа и влијанијата што ги имала. Исто така треба да се има предвид дека истата керамика од постариот слој на Ангелци I се сретнува и во Анзабегово IV. Тоа се длабоки чинии со заоблена профилација, вертикално извлечено грло, рамно дно. Потоа маркантни се амфорите со сплескан стомак и извлечен врат, најчесто украсени со врежани триаголници, широки ленти или плитки канелури.

Во следниот, помлад слој, детерминиран како Ангелци II, во украсувањето на керамиката се губат врежаните триаголници, доминираат биконусните форми на садови и веќе споменатите форми на држалки. Затоа сметаме дека во овој случај, на оваа територија културните влијанија се од југ. Географската близина и природната поврзаност сосема одговараат на реалноста манифестирана во керамичката продукција. Впрочем веќе кажавме за истовремените и паралелни процеси што се случуваат во доцниот неолит во Панонскиот, примарно Винчански културен круг и Тесалскиот доцен неолит со Цангли фазата на Димини културата. Во Република Македонија, особено во нејзините јужни делови како што се Струмичко поле и Пелагонија, овие манифестации треба да се поврзат заради природната поврзаност со југ, токму за овие промени. Сепак се чини влијанието на моќната Винча култура достигало со слаб интензитет во Горновардарскиот регион, Овче Поле и Славишко Поле. На ова упатува и тенкиот доцнеолитски слој на населбите од овие региони. Сепак треба да се смета на некои слаби влијанија, но се чини Винча културата се шири до Косово каде достигнува процут. Тука

²¹⁰ Санев В.1995 о.с 33

²¹¹ Санев В.1995 о.с. ibid.



таа има свој развој и достигнува висок степен на развиеност со свои специфики. Тие дозволуваат да се дефинира како Косовска варијанта на групата. Тоа не е случај со нашите региони.²¹² Во сите познати неолитски населби во Анзабегово-вршничката група во Македонија, најмоќен културен слој од доцен неолит засега познат и истражуван е на локалитетот "Страната" во Ангелци, Струмичко, со два хоризонти на живеење од доцниот неолит.²¹³ Во иднина останува фината компарација со наведените процеси и врски со Анадолија да се разгледа и евентуално населбите по долината на Струмешница да се стават во тој контекст.

²¹² Garašanin M. 1979 с.с. 189-190

²¹³ Санев В., Сатменова М. 1989, Неолитска населба "Страната" во село Ангелци, Зборник на трудови I, Струмица



Х- ЗАВРШНИ РАЗГЛЕДУВАЊА

Генезата на Анзабегово-вршничката културна група, материјалната и духовната култура на најстарата земјоделска популација во Северна Македонија, нејзините врски особено со Велушко-породинската културна група во Пелагонија, се основните научни прашања и рамка во која се движат размислувањата, одговорите и отворените нови загатки. Дел од научните сознанија од раните седумдесетти години на XX век одамна се надминати и отфрлени и не ги задоволуваат современите резултати на праисториската наука на полето на проучувањата на неолитот во Македонија.

Само накусо да ги резимираме тезите што ги поставивме и на кои се обидовме да дадеме одговор во светлината на најновите археолошки истражувања.

Бидејќи неолитската култура е доминантно земјоделска цивилизација, сосема реално таа е условена и зависна од природните и геоморфолошките услови на теренот. Пејсажот во Македонија во шестото илјадалетие е идентичен на целата територија. Терените на Пелагонија покрај Црна Река и особено нејзиниот лак се покриени со големи мочуришта, плитки езера и бари обрастени со трска, шевар и трева. Такви се пејсажите и во Полог, Скопско и Струмичко. Овие мочуришта се природни акумулатори на топлинска енергија кои ги правеле зимите полагни. Тоа значи природната база на егзистенција на неолитската цивилизација во Македонија, а со тоа и на териториите на двете групи е иста. Тоа е најважниот фактор за егзистенција на човекот и развојот на културните групи. Природните услови се и природна основа за нивно егзистирање и еволуција.

Според тоа, Анзабегово-вршничката културна група е настаната врз широка културна база од процесот на примарната неолитизација со доминантно учество на монохромната полирана и сликаната керамика. Тој процес се одвивал во периодот од 6.400 до 6.100 год.п.е. Досегашните истражувања на неолитот во Македонија не открија постоење на предкерамички археолошки траги за да може да се каже дека групата е автохтона. Засега останува изнесеното дека таа е резултат на миграција како готова од југ, односно од Тесалија. Правецот на движење на носителите е преку Егејска Македонија до Пелагонија. Тука најстари населби се сметаат²¹⁴ дека се Големата

²¹⁴ Mitrevski D. 2001 Prehistory in the Republic of Macedonia, The Balkans in prehistory, Athens, 87-100; Mitrevski D. 2003 Prehistory in Republic of Macedonia-F.Y.R.O.M., Recent Research in the Prehistory of the Balkans, Thessaloniki, 13-72



Трнска Тумба и Пештерица. Од тука неолитот се шири на север преку Пештерица кон долината на Бабуна и Азот и понатаму кон Скопската котлина. Најстара населба овде е Говрлево од каде групата се шири по целата котлина и на исток во Овче Поле, на север кон Кумановско поле, а преку Прешевската вододелница на север по долината на Морава. Од Овче Поле на исток по долината на Брегалница се шири кон Средна Струма. По долината на реката Лакавица оди на југ кон Струмичко поле. Засега најверојатно во Полог групата е резултат на директните контакти со Пелагонија бидејќи формите на керамиката и украсувањето на најстариот слој од Тумба Стенче се идентични со Велушко -Породинската група. Во оваа најрана фаза контактите на населбите од Полог со Пелагонија се евидентни и реални. Но во следната етапа, во средниот неолит, населбите од Полог директно хронолошки и културно комуницираат со истовремените од Скопско.

Во контекст на неолитизацијата на Македонија, само накратко да потсетиме на најновите резултати од истражувања на неолитот во Грција. Имено, истражувањата на пештерата Теопетра, на западниот раб на Тесалија, покажуваат природен еволутивен континуитет во преминот од мезолит во неолит. За ова зборуваат неколку елементи. Имено, најдени се непечени фрагменти монохромна керамика, кој може да зборуваат за првите почетоци на оваа продукција широко развиена во неолитот. Палео-зоолошкиот материјал покажа дека, карповидите, козата и овцата, веќе биле domesticiрани кај жителите на Теопетра. Ако се има во предвид и малиот процент на коски од дивеч во исхраната на неолитскиот човек, сосема е јасен континуитетот во domestикацијата на овие две животни. Третиот елемент важен за земјоделската неолитска култура е одгледувањето на дивото жито и шестозрнестиот јачмен. Овој факт зборува за помислата дека земјоделието се развивало автохтоно, локално и не е донесено од исток. Четвртиот елемент е биолошката хомеогеност на антрополошките остатоци од мезолит и неолит. Овие анализи одат во прилог на изнесеното дека во периодот на осмото и седмото илјадалетие, природната културна еволуција одела во правец на она што се нарекува неолитска револуција, со сите економско-културни карактеристики. Се разбира дека овој феномен доколку се гледа изолирано, може да се прифати дека преминот од мезолит во неолит се одвивал во реонот на Тесалија, односно Теопетра. Но сепак повеќето резултати зборуваат дека врските на Грчкото копно со Мала Азија биле интензивни во еден подолг временски период од самото датирање на овие наоди.²¹⁵

Други автори пак разгледувајќи ги овие наоди од Тесалија со резултатите од пештерата Франкти во Арготида, и компарирајќи ги со

²¹⁵ Apostolika-Kyparissi N, 2000 The Mesolithic/Neolithic Transition in Greece as Evidenced by the Data at Theopetra Cave in Thesaly, Documenta Praehistorica XXVII, Ljubljana, 133-140



Западна Анадолија, сепак сметаат дека контактите постоеле во еден подолг временски период и неолитизацијата на Грција ја гледаат во веќе погоре изнесените тези за врските на двете копна и островите меѓу нив како мост. Токму наодите од островите Мелос, Закхтос, Кипар и други во раната фаза, нивните аналогии со Анадолското копно од една и со Пелопонез од друга страна, зборува во прилог на тезата за *Ex Oriente lux*.²¹⁶ Овие контакти се особено интензивни во доцниот неолит според Анадолската хронологија, која одговара на раните фази на неолитот според хронологијата на Тесалија. Благодарение на откријата на Теопетра, во последно време се јавуваат размислувања кои дозволуваат дека сепак во еколошката ниша Ѓердап (тој процес се одвивал континуирано). Така се реафирмира старата теза за автохтоното потекло на неолитската култура во ѓердапскиот базен, изнесена од Д.Срејовиќ.²¹⁷ Тој, врз основа на резултатите од откривањето и проучувањето на Лепенски Вир, ја дефинира теоријата за автохтоната генеза на неолитот. Според неа, процесот на неолитизацијата се одвивал без хијатус, во континуитет од мезолит до раните етапи на неолитот. Така автохтоно се формирала неолитската култура во реонот на Железната врата. Имено, тој сметаше: "Јасно е дека економско-културната преобразба, што ја документираат најстарите населби на старчевачката култура (Лепенски вир III а, Гура Бачулуи, Дивостин) не е предизвикан од приливот на нови популации, бидејќи е утврдено дека нивните жители се непосредни потомци на старата популација." Покрај др. Срејовиќ сметаше дека "...орнаментите на керамиката (мрежестиот мотив, висечките триаголници, шрафираите ленти) потполно се идентични со пораните гравури на предметите од коска, рог и камен."²¹⁸

Останува сепак за идните истражувања конечно да ја дефинираат генезата на неолитската култура на Балканот. Со тоа и една од двете тези конечно ќе отпадне. Во тој поглед територијата на Македонија не е без значење и би требало да даде свој допринос во разрешувањето на овој проблем.

Керамиката од најстариот слој во Анзабегово, според формите и орнаментиката има видливи врски со Анадолија, барем што се однесува до своите општи карактеристики. Врските со Тесалија, фазите на населбите од Протосескло, Пресескло и класично Сескло се поевидентни. Тоа се однесува и за населбите од Егејска Македонија. Впрочем тоа во праисторијата е докажано. Во најстарата фаза на Тесалскиот неолит доминира монохромната црвена и темна полирана керамика над сликаната со бела боја. Со оглед на фактот

²¹⁶ Thissen L, 2000 Thessaly, Franchthi and Western Turkey: Clues to the Neolithisation of Greece, *Documenta Praehistorica* XXVII, Ljubljana, 141-154

²¹⁷ Sreјović D. 1979 *Kultura Lepenskog vira*, PJZ II, Sarajevo, 75

²¹⁸ Sreјović D. 1979 *ibid.* 75



што во Пресескло фазата во Оцаки Магула веќе ја нема сликаната керамика, се смета дека најстарата фаза од Анзабегово Ia треба да биде хронолошки паралелна со Протосескло. Но бидејќи импресо (убоди од школка) керамиката во Анзабегово се јавува во најстариот слој, а во Оцаки Магула прв пат се појавува во Пресескло фазата, очигледно е дека оваа појава малку подоцна доаѓа на територијата на нашата група. Така овој елемент укажува на паралелизмот во културна и хронолошка смисла на нашата група со Тесалија. Но споредбата со раната фаза на Неа Никомедиа во Егејска Македонија покажува, покрај сите општи и заеднички елементи (големо присуство и на двата локалитети светло розевата монохромна керамика и др.) и некои различни. Имено, во оваа населба во најстариот слој доминира керамиката сликана со темна боја иако орнаментиката е скоро иста. Имајќи ги во предвид сите овие елементи, може да се заклучи дека Анзабегово-вршничката културна група припаѓа на една завршна фаза на стариот неолит во смисол на Тесалија и Неа Никомедиа и сепак една локална варијанта.²¹⁹

Во понатамошната еволуција, во текот на целиот среден неолит, групата Анзабегово -Вршник се развива на оваа автохтона база на територија која е многу намалена, но со евидентни сличности и разлики со северната Старчевачка група. Само накратко, сличностите се во орнаментиката и формите на сликаната керамика, но постојат и разлики. Во нашата група лајт мотив или константа е лентата со флорални орнаменти (вегетативни), што отсуствува во таква форма во Старчево, иако постои и понатаму еволуира како спиралоид или гирландоид стил.²²⁰ Во Старчево примарен е конструктивно геометрискиот стил, кој, како што видовме според Д.Срејовиќ влече директни корени од гравираните висечки триаголници на коските и скиптарите од Лепенски вир.

Но научно недокажано и спрема тоа неприфатливо е да се смета дека овие елементи во сликаната керамика на Анзабегово-Вршник II-III се резултат на импортирање од север.²²¹ Против ова зборува изнесениот елемент на флоралните орнаменти во украсувањето и култот и верувањето на неолитскиот човек. Оваа група во својата идеологија, останала врзана за основниот култ кон Големата Мајка. Тој е раширен на целата територија на групата. Но и на територијата на Велушко-породинската група таа е основното верување од најстарите фази. Затоа во скулптурата е толку маркантно и често изработувана. Вакви идоли или жртвеници на Косово и Поморавје се јавуваат дури во доцен неолит. Нема никакви научни аргументи за пресликување на случајот со формирањето на Обре I групата и во

²¹⁹ Garašanin M. PJZ II, o.c.103

²²⁰ Dimitrijević S. PJZ II o.c.246

²²¹ Garašanin M. PJZ II o.c. 143



Македонија. Имено, познато е дека во оваа босанска група се судираат источните, Старчевачки влијанија со барботин и кафеаво сликаната керамика од една, со импресо керамиката од запад, односно Циркуммедитеранскиот културен комплекс, од друга страна. Аргументите на терен и резултатите не дозволуваат директно во Македонија да се преслика оваа појава. Тогаш, што е со сличностите на Анзабегово-вршничката група со Неа Никомедиа, некои паралели со Галабник во Горна Струма и други локалитети. Јасно е дека постоеле заемни влијанија на релација југ - север и обратно. Но се чини дека оние од Панонско-карпатскиот басен доминираат дури во крајот на доцниот неолит. Односно, притиснати од помобилните и повиталните носители на металот, носителите на Винча културата полека се шират на сите страни, па и на југ. Но истовремено, на југ во Грција, се случуваат слични процеси како и во Панонија. Тие се резултат и под влијание на големите неолитски центри за опсидијан и сол од Анадолија. Така на некои населби на островите се формираат големи трговски емпориуми кои тргуваат со Грција и Тракија. Таков е случајот со Хиос, Салиагос, Северните Споради и др. Тие контакти постоеле уште од ран неолит и никогаш не престанале. По тие патишта се пренесуваат и металите. Впрочем, по долината на реката Морава има населби кои се повеќе од скромни во однос со нашата група. Ова особено е неспоредливо со Пелагонија, каде има над 70 населби со огромен стратиграфски потенцијал. Главните економски и културни врски на населбите од Анзабегово-Вршник, почнувајќи од формирањето, секогаш била и останала Пелагонија.

Втората теза за типот на населбите карактеристични за двете групи, одамна е јасно дека апсолутно не стои. Таа била изградена врз основа на крајно скромни елементи и непознавање на теренот. Имено се сметаше дека во Анзабегово-вршничката група населбите биле подигани на речни тераси. Напротив, истражувањата покажаа дека всушност најголемиот број населби од групата припаѓаат на типот тумби, кој во постарите проучувања се сметаше дека е карактеристичен за Пелагонија. Како што е познато такви се и некои населби по долината на Струма, како на пример Галабник, Ковачево, Тополница и други.

Третата теза за границите на Анзабегово-вршничката група е исто така многу интересна. Имено, како што покажавме, во најстарата фаза, групата е ограничена на една мала територија со центар во Скопско, Овче Поле, долините на средна Брегалница и Лакавица. Во оваа фаза Полог и Торбешијата се директно под културно влијание на Велушко-породинската група. Можеби кон ова треба да се приклучи и Азот, но недостатокот од истражувања на најстарите слоеви на населбите засега тоа не го дозволува. Но ова останува како една можна размисла за иднина. Во средниот неолит групата се проширува на целиот Горновардарски регион, Кумановско поле, долините и



полињата околу реките Пчиња, Крива река, Брегалница, Лакавица, Струмица и Вардар до Демир Капија. Можеби населбата "Атици" засега е најјужната населба на групата во среден и доцен неолит. При тоа групата не останала херметички затворена во себе, но напротив имала интензивни контакти со сите соседни групи. Ова особено се однесува со Старчевачката на север со која границата е дифузна и практично и не постои. Тоа се должи според наше мислење на природната врска воспоставена меѓу двете територии со самиот процес на неолитизацијата кога таа се одвивала преку Анзабегово-вршничката група. Во крајот на животот на групата, во фазата Анзабегово-Вршник IV, територијата битно не се намалува, но се намалуваат природните ресурси и доаѓа до напуштање на некои населби и концентрација на животот само на некои. На ова укажува споменатиот факт за тенките слоеви од оваа фаза на повеќето локалитети, а кај некои тие се многу моќни. Таков е случајот со Страната кај Ангелци во Струмичко поле, Зелениково во Скопско и некои тумби од Пелагонија како Кравари, и други.

Четвртата теза се однесува за стратиграфијата на населбите. Имено, истражувачите на епонимниот локалитет Анзабегово, М.Гарашанин и М.Гимбутас не се согласуваат за фазите на егзистенција и еволуција на населбата. Како што кажавме, Гарашанин разликува 4 фази и три етапи во најстарата прва фаза. Гимбутас пак разликува исто така четири, но во првата издвојува само две. Постарите истражувачи Јосип и Паола Корошец издвоиле три фази. Доколку се анализира материјалот и ако се спореди со стратиграфијата на Тумба Долно Палчиште, Тумба Маџари и Говрлево, сосема е реално да се прифатат четири фази. Но првата, или Анзабегово-Вршник I со бело сликање припаѓа на раниот/стариот неолит. Следните втора и трета фаза, Анзабегово-Вршник II-III припаѓа на средниот неолит. Изнесените аргументи од Гарашанин и Гимбутас покажавме дека во Тумба Маџари, Тумба Палчиште, Говрлево и други, не дозволуваат ваква поделба. Имено сите украсни елементи, спиралата и вертикалните линии и комбинациите, се сретнуваат во Маџари во еден ист слој. Односно двата стила и флоралниот и конструктивно-геометрискиот егзистирале паралелно. Затоа поприфатливо и научно аргументирано е, да се смета на една втора фаза на средниот неолит како што констатира Ј. Корошец. Но во овој миг, се додека не се објави комплетниот материјал од Говрлево, Маџари и други локалитети, оваа теза останува неодговорена докрај. Односно, не можеме да обезбедиме доволно аргументирани и документираните артефакти. Последната фаза, Анзабегово-Вршник IV, припаѓа на доцниот неолит и со неа завршува животот на населбите и крајот на неолитот во Македонија. При тоа таа е еволутивно продолжение на животот и културата и резултат на промените настанати врз основа на процутот на неолитската култура во средниот



неолит. Сметаме дека нема доволно аргументи и затоа е неоправдано да се издвојува како посебна доцнеолитска културна група именувана од М.Гарашанин Зелениково II, а од В.Санев дефинирана како Ангелци-Зелениково II. Културните продори на соседните доцнеолитски групи и контактите со нив се нормална работа. Во керамиката тоа се гледа во окер/портокаловата енгоба на фината керамика и специфичната пластика. Но при тоа формите остануваат старите да еволуираат и да се усовршуваат познати уште од најстариот неолит.

Петтата теза за доминацијата на култот на Големата Мајка и врските со Пелагонија и Велушко-породинската група се сè појасни. Како што кажавме, овој култ го издвојува неолитот на македонија од неолитот на соседните области, особено Старчево, долината на Струма и Неа Никомедиа (Сескло- Димини) и Ваштеми-Подгорие. Уметнички и вајарски дела со ваква концепција и експресивност се карактеристика само за македонскиот неолит. При тоа, мора да се подвлече дека во Велушина-Породин доминира куќата, значи семејството како основна клетка на општествениот и економскиот живот. Во кругот на семејството, кое живее сега на едно место, во своја куќа-дом, се одвива животот. Тука се случуваат сите убави и лоши работи. Неолитскиот човек сега не е единствено упатен на својата мајка како во палеолитот кога само нејзе ја знае. Сега го знае својот татко, браќата и сестрите, бабите и дедовците. Тоа е кругот исполнет со животна радост од кој човекот ги црпи сите знаења и информации, љубов и грижа за единката. Грижата за потомството, нивното едуцирање на основните животни норми, знаења и искуство се црпат од тој извор. Воспоставен во тие далечни периоди на раѓањето на цивилизацијата, ќе остане до денес основната клетка на општеството и двигател на цивилизацијата. Оваа идеја во природата најубаво се гледа кај желката. Тоа е животна кое често се сретнува насекаде. Штом ќе биде исплашено, инстинктивно се вовлекува во својата куќа. Острото око на неолитскиот човек го забележало тој феномен. Тој разбрал дека е исто и со него и неговиот дом. Затоа ги изработувал жртвениците со протоми на желка за кои долго и неоправдано се сметаше дека се глави од елен, иако и тој е инспирација за уметниците од неолитот. Исто така жртвениците во форма на основи на куќите се поинспирисани во Пелагонија. Во Анзабегово-Вршник, според анализите на овие жртвеници доминира Човекот/Антропосот. Ова сметаме доаѓа од фактот што во Пелагонија порано започнала неолитизацијата и побрзо доаѓале сите новини од Блискиот исток и Анадолија. Во нашата група е најдена и монументална антропоморфна пластика. Таква засега отсуствува во Пелагонија.

Понатаму, репертоарот на културната пластика во Анзабегово-вршничката група покажува малку поинакви манифестации. При тоа, во антропоморфната пластика некои битни разлики меѓу двете групи

нема. Во зооморфната пластика во Пелагонија доминира желката, бикот, еленот и др. Во Анзабегово-вршничката група желката и еленот отсутствуют, а бикот и птицата се присутни. Во културните масички засега неможе да се каже за некои големи разлики.

Феноменот на флоралните орнаменти во украсувањето на керамичките садови и нивните форми, дефиниран како флорален стил како и целата керамографија заслужува посебна анализа, засебна и одвоена од сите аспекти на проблемот што го носи нашата тема. Но само накусо ќе подвлечеме дека овој феномен го забележал уште во првите истражувања и Јосип Корошец. Ние само го акцентираме како многу важен елемент во корпусот на карактеристиките на нашата група и нејзиното дефинирање како Анзабегово-вршничка. Колку природата била инспирација укажува и фактот што флоралните елементи насликани во венец формираат една фаза од Старчевачката култура во Панонија и Славонија дефинирана како гирландоид стил²²². Во нашиот случај скромните теренски истражувања сеуште не дозволуваат прецизни детерминации. Но очигледен е фактот, како што покажавме, дека од најстарите фази, па низ средниот неолит и во доцниот неолит, орнаментот на венец од лисја е присутен во целиот корпус на керамографијата. Тој стил е фолклорниот феномен иманентен на луѓето во рамките на групата Анзабегово-Вршник. По него тие се одвојуваат од останатите истовремени групи. Со него заедно оди и лејката (тиквата!) како основа и инспирација за изработка на амфорите. Тие се најубавите и најимпресивните форми на садови кои се сретнуваат на населбите од нашите групи. Трите амфори најдени во кука 1 од Тумба Мацари се првите артефакти на тлото на Македонија за кои може со сигурност да се каже дека се изработени од еден мајстор керамичар. Овие примероци зборуваат дека тој имал сигурна рака, одлично го познавал занаетот, но и талент за извонредни уметнички дела. Делата од неговата работилница лесно се препознаваат по своите технички и естетски карактеристики и совршени класични форми. Ова е многу значајно за сфаќањето на социо-економските односи во неолитското општество. Голема е веројатноста дека тој мајстор бил познат и почитуван во средината во која живеел, а неговите дела имале висока вредност. Некои од пехарите од кука 1 во Тумба Мацари, исто така се дело на неговата рака. Затоа сметаме дека, во една продлабочена анализа на керамичката продукција во рамките на микро регионот, голема е веројатноста да се препознаат и други негови дела.

Втората карактеристика на украсуваната керамика е конструктивно-геометрискиот стил. Тој е моден тренд дојден север, универзално прифатен во целиот Балканско-анадолски и Карпатско-панонски културен комплекс. Како што кажавме, Д.Срејовиќ го

²²² Dimitrijević S. 1979, PJZ II o.c.237



доведеува во врска со епиграветиенските-мезолитски елементи и смета дека е автохтон, оригинален и наследен од пре/протостарчевачката култура. Во полниот нејзин процут тој ќе стане нејзина главна карактеристика во сликаната керамиката.

Истражувањата на неолитските локалитети во Македонија досега не биле со систематски карактер за да може посебно да се анализираат сликаните орнаменти и врз основа на тоа да се донесат релевантни заклучоци кои евентуално ќе овозможат детерминирање на посебен стил како што е случајот со споменатиот гирландоид од Славонија или тракискиот од Караново или ракитовскиот од Централна Бугарија.²²³

Исто така и другата маркантна форма, пехарите заслужуваат внимание во тој контекст. Од досегашните откриени примероци може да се изработи стратиграфска слика за развојот на оваа форма. Таа започнува од една проста полутопкалеста форма со вовлечен венец, малку нагласен стомак и мала прстенеста нога. Во почетокот не се декорирани со сликање. Понатаму таа се развива во свонеста форма со блага S профилација декорирана луксузно врз енгоба со вертикални линии, триаголници и сл. Кон крајот на средниот неолит добива "барокна" S профилација со задебелен венец, одлично измазнета до висок сјај површина, украсени со спирали или вертикални линии, висечки триаголници или комбинации од двете. Односно оваа форма е омилена и популарна и во двата сликарски стила. Во доцниот неолит оваа форма на луксузни садови добива остра S профилација, со турбан канелури на рамото и сива сјајна метална боја, поставени на подолга празна нога.

Што се однесува до жртвениците-објекти на подовите на куќите, покажавме дека научно се неоправдани мислењата и тезата дека тоа се објекти за култна намена. Со својата калотеста форма јасно е дека тоа се печки за печење леб. Скоро во сите откриени куќи од Анзабегово-вршничката и Велушко-породинската група се откриени вакви објекти. Тие најчесто правилно се детерминирани како печки. Забуната настана кога В. Санев погрешно ја детерминира куќата 1 од Тумба Маџари како светилиште. Од тука, разбирливо е дека секое светилиште треба да има некакви олтари. Но бидејќи и подоцна откриените куќи содржеа вакви објекти, сосема отпадна оваа теза. Објектите пак со форма на када, со голема сигурност претпоставуваме дека служеле за десоленизација на водата и добивање готварска сол, неопходна за здрав добиток. Но на овој феномен останува во идните истражувања да му се посвети посебно внимание. Се разбира дека жртвеникот од Врбјанска чука според наше мислење е само една голема печка - камин. Од температурата што ја зрачела испарувала

²²³ Маџанова В. 2002 Ракитовски стил, Неолитно селиште..., Раскопки и проучувања, XXIX, Софи, 118-131



солената вода во четирите кадички до неа и на нивното дно останувал тенок слој сол, наменета пред се за домашните животни. Големината на овој објект сметаеме дека е соодветна на природните услови диктирани од надморската височина на која е Пелагонија. Исто така покажавме дека е сосема јасно, дека кука 1 од Тумба Маџари, не е светилиште. Во Македонија засега не е откриено таков објект. Но како што кажавме погоре, некои наоди, како букранионот, главата од идолот и др., укажуваат дека треба да се очекува постоење на таков вид објекти.

Како престанува животот на населбите од доцен неолит на Анзабегово-вршничката културна група засега е тешко да се претпостави. Евентуалните разурнувања и палежи времето ги покрило, а современата обработка на земјата ги девастирала овие површински слоеви. Историски, групата не можела да го надживее својот екстензивен начин на стопанисување. Откритието на металот и доминирањето на сточарењето како основна економска база ги диктира и културните движења. Тоа систематски ги менува од корен сите социоекономски односи во општеството. Мирниот живот на населбите престанува, доаѓаат нови популации со други знаења и искуство. Но тој крај не се случил одеднаш, туку бил процес што траел долго. Можеби гаснењето на неолитската земјоделска цивилизација траела низ целиот доцен неолит. На ова укажува скромниот стратиграфски слој на нашите локалитети. Освен во Страната кај Ангелци, каде е моќен, на другите населби е многу тенок. Исто така и бројот на населбите битно се смалува. На пример во Пелагонија од 70 населби, слоеви од доцен неолит има само на мал дел и тоа тие тумби се со голема стратиграфија. Најеклатантен е примерот со Тумба Карамани. Врз ранонеолитската населба тумба се формира нова населба-тумба во сенеолит и бронза. Така културниот слој изнесува 6.50 метри.

Анзабегово-вршничката културна група претставува највисок социо-економски и културен феномен во младото камено време на Централен Балкан. Таа е формирана на питома територија која му дозволила на неолитскиот човек лесно да ја освои. Тој бил исполнет од неа и нејзините манифестации - плитки езера и мочуришта, ниски ридови обрасени со питоми шуми. Сите изгреви и залежи на сонцето го раѓале и го хранеле овој пејсаж. Во него мирно и спокојно се одвивал животот со сите небиднини. Неолитскиот човек ја сакал оваа земја и долго живеел на неа. Од раѓањето бил врзан за неа со цврста папочна врвца. Никогаш не ја напуштил, останал на неа присутен низ археологијата до ден денешен, надградувајќи ги своите животни искуства. Тој оставил многубројни траги и информации кои често за нас се неразбирливи и нејасни. На полето на уметноста останале совршени керамички садови кои и денес имаат модерни форми и живи украси. Во нив се зачетоците на некаков вид пораки со разни шари и



шкртки наредени во одреден ритам и со нејасна симболика и со неразбирлива хармонија. Проучувањето на оваа етапа од човекова еволуција и почеток и развој на седентаризмот е основата на цивилизацијата.

Групата Анзабегово - Вршник е највисок и заокружен израз на неолитската цивилизација која искористувајќи ја својата енергија и енергијата на природата, полека и тивко згаснува во текот на петтото илјадалетие п.н.ера. Таа е заменета со повитална култура, која не била врзана за земјата, за својата Голема Мајка, со папочна врвца. Веќе во следната епоха од цивилизацијата, енеолитот, човекот е се позависен од своето стадо и од својот *Pater familias*.

На крајот, кусата дефиниција на Анзабегово-вршничката културна група е: Анзабегово-вршничката неолитска група во периодот на раниот неолит, 6.300- 5.800 год.п.н.е., потоа средниот 5.800 -5.300 и доцниот 5.300-4.200 год.п.н.е. е највисоката културна манифестација на територијата на Северна Македонија. Нејзиниот специфичен културен профил, или фациес, покрај вообичаените и универзални елементи за Балканско-анадолскиот комплекс, се култот кон Големата Мајка, а во сликаната керамика флоралниот стил, гранче со лисја од маслина како венец на плодородието.

Скопје,
MMV- Октомври



XI - Summary

GENESIS AND DEVELOPMENT OF THE ANZABEGOVO - VRSHNIK CULTURAL GROUP

The genesis of the Anzabegovo - Vrshnik cultural group, the material and spiritual culture of the oldest agricultural population in North Macedonia, its relations especially with the Velush - Porodin cultural group in Pelagonium, are the basic scientific questions which form the framework of different considerations, answers and new enigmas. Some of the scientific facts established in the early seventies of the twentieth century have been considered outdated since they do not satisfy the contemporary results of prehistoric science in the area of Neolithic studies in Macedonia.

Let us summarize the aforementioned theses to which we tried to give an answer in the light of the newest archaeological researches.

Since the Neolithic culture concerns a predominantly agricultural civilization, it is quite realistic for it to be conditioned by the natural and geomorphologic conditions on the terrain. Macedonian landscape in the sixth millenium is identical on the whole territory. Pelagonia terrains by the river Crna, especially its meanders are covered with large swamps, shallow lakes and ponds covered in reed and grass. Same are the landscapes in Polog, Skopje region and Strumica region. These swamps represented natural heat energy accumulators which made winters milder. This means that the natural basis for existence of the neolithic civilisation in Macedonia, and at the same time on the territories of both groups, is the same. This is the most important factor for human existence and development of cultural groups. Natural conditions are at the same time a natural basis for their existence and evolution.

According to this, the Anzabegovo - Vrshnik cultural group arose on the wide cultural basis through the process of primary neolithisation with a



predominant participation of monochrome polished and painted pottery. This process was taking place in the period from 6400 to 6100 BC. The researches concerning the Neolithic period conducted in Macedonia so far did not discover the existence of pre-pottery archaeological traces which could help to consider this group as autochthonous. For the time being, the fact remains that it is a result of migration coming from south, that is, from Thessaly. The direction of movement was through Aegean Macedonia towards Pelagonia. In this area, the biggest settlements are considered²²⁴ to be Golema Trnska Tumba and Peshterica. This is the point from where Neolith spreads north through Peshterica to the Babuna valley and Azot, and further on to the Skopje valley. The oldest settlement in this area is Govrlevo from where the group spreads throughout the entire valley towards Ovche Pole in the east, Kumanovsko Pole in the north and through the Preshevo watershed up north in the Morava valley. Then, eastern of Ovche Pole down the Bregalnica valley it spreads towards Middle Struma region. It then moves south down the Lakavica valley towards Strumicko Pole. It is most probable that in the Polog region, the group is a result of direct contacts with Pelagonium since the forms of the pottery products and the decoration of the oldest layer in Tumba Stenche are identical with those of the Velush - Porodin group. In this earliest stage the contacts among settlements in Polog and Pelagonium are evident and real. But in the next stage, middle Neolithic period, the settlements in Polog communicate directly and chronologically with their contemporaries in the Skopje region.

In the context of the neolithisation of Macedonia, let us briefly recall the latest results from the researches concerning the Neolithic period in Greece. Namely, the researches of the Theopetra cave in the western part of Thessaly show a natural continuity of evolution in the transition from mesolithic to neolith. Several elements contribute to this. Raw fragments of monochrome ceramics have

²²⁴ Mitrevski D.2001 Prehistory in the Republic of Macedonia, The Balkans in prehistory, Athens, 87-100; Mitrevski D.2003 Prehistory in Republic of Macedonia-F.Y.R.O.M., Recent Research in the Prehistory of the Balkans, Thessaloniki ,13-72



predominant participation of monochrome polished and painted pottery. This process was taking place in the period from 6400 to 6100 BC. The researches concerning the Neolithic period conducted in Macedonia so far did not discover the existence of pre-pottery archaeological traces which could help to consider this group as autochthonous. For the time being, the fact remains that it is a result of migration coming from south, that is, from Thessaly. The direction of movement was through Aegean Macedonia towards Pelagonia. In this area, the biggest settlements are considered²²⁴ to be Golema Trnska Tumba and Peshterica. This is the point from where Neolith spreads north through Peshterica to the Babuna valley and Azot, and further on to the Skopje valley. The oldest settlement in this area is Govrlevo from where the group spreads throughout the entire valley towards Ovche Pole in the east, Kumanovsko Pole in the north, and through the Preshevo watershed up north in the Morava valley. Then, eastern of Ovche Pole down the Bregalnica valley it spreads towards Middle Struma region. It then moves south down the Lakavica valley towards Strumicko Pole. It is most probable that in the Polog region, the group is a result of direct contacts with Pelagonium since the forms of the pottery products and the decoration of the oldest layer in Tumba Stenche are identical with those of the Velush - Porodin group. In this earliest stage the contacts among settlements in Polog and Pelagonium are evident and real. But in the next stage, middle Neolithic period, the settlements in Polog communicate directly and chronologically with their contemporaries in the Skopje region.

In the context of the neolithisation of Macedonia, let us briefly recall the latest results from the researches concerning the Neolithic period in Greece. Namely, the researches of the Theopetra cave in the western part of Thessaly show a natural continuity of evolution in the transition from mesolithic to neolith. Several elements contribute to this. Raw fragments of monochrome ceramics have

²²⁴ Mitrevski D.2001 Prehistory in the Republic of Macedonia, The Balkans in prehistory, Athens, 87-100; Mitrevski D.2003 Prehistory in Republic of Macedonia-F.Y.R.O.M., Recent Research in the Prehistory of the Balkans, Thessaloniki, 13-72



been found which testify of the beginnings of this production massively developed during the neolithic period. The paleozoologic material showed that species such as goats and sheep, have already been domesticated among the Theopetra inhabitants. Bearing in mind the small percentage of game remains in the nutrition of the neolithic man, the continuity of the domestication of these two types of animals becomes completely clear. The third element of importance for the agricultural neolithic culture is the cultivating of wild corn and barley. This fact speaks of the possibility for the agriculture to have been developed in an autochthonous way, and not been brought from east. The fourth element is the biological homogeneity of the anthropologic remains from the Mesolithic and Neolithic periods. These analyses are in favour of the aforementioned facts according to which in the eighth and seventh millennia, the natural cultural evolution was going in the direction of what was named as neolithic revolution, with all its economic and cultural features. Of course, if this phenomenon is considered in isolation, it might be accepted that the transition from Mesolithic to Neolith was taking place in the Thessaly region, namely in Theopetra. Nevertheless, most of the results show that the relations between continental Greece and Asia Minor were intensified during a period of time that was much longer than the one these researches refer to²²⁵. Other authors, observing the findings from Thessaly and the ones from Franchthi cave in Argolida, and comparing them with those from West Anadoly, still think the communication existed during a longer period of time and explain the neolithisation of Greece through the above mentioned theses on the relations between the two lands and the islands between them acting as bridge. The findings from Melos, Zakintos, Cyprus and other islands in the early stage, their analogies with the Anatolian land on the one hand, and the Pelloponnese on the other, speak in favour of the theses for the Ex Oriente Lux²²⁶. These contacts especially intensify in the late neolithic

²²⁵ Apostolika-Kyparissi N, 2000 The Mesolithic/Neolithic Transition in Greece as Evidenced by the Data at Theopetra Cave in Thesaly, Documenta Praehistorica XXVII, Ljubljana, 133-140

²²⁶ Thissen L, 2000 Thessaly, Franchthi and Western Turkey: Clues to the Neolithisation of Greece, Documenta Praehistorica XXVII, Ljubljana, 141-154



period according to the Anatolean chronology, which agrees with the early stages of the neolithic period according to the Thessalian chronology. Thanks to the discoveries in Theopetra, recently there have been considerations according to which this process was continuously taking place in the ecological niche of Gerdap. In that way, the old thesis on the autochthonous origin of the neolithic culture in the Gerdap basin, established by D. Sreyovich²²⁷, was reaffirmed. On the basis of the discovery and study of Lepenski Vir, he defines the theory on the autochthonous genesis of neolith. According to it, the process of neolithisation was performed without a hiatus, in continuity from mesolithic to the early stages of neolith. Thus, the neolithic culture in the area of the Iron gate was formed in an autochthonous way. Sreyovich believes that "it is clear that the economic and cultural transformation, the evidence of which are the oldest settlements of the Starchevo suture (Lepenski Vir IIIa, Gura Bachului, Divostine) is not triggered by the influx of new populations, since it was established that their inhabitants are direct descendants of the old population". Among other, Sreyovich thought that "...the ornaments on the pottery (the net-like motive, hanging triangles, cross-hatched stripes) are completely identical with the early engravings and carvings on objects made out of bones, horns and stone"²²⁸. What still remains is for the next researches to finally define the genesis of the neolithic culture in the Balkans. This would also finally eliminate one of the mentioned hypotheses. In this sense, the territory of Macedonia is not without importance and should give its contribution to the solving of this problem.

The pottery found in the oldest layer of Anzabegovo, according to its forms and ornaments, has evident relations with the Anatolian one, at least when it comes to its general features. The relations with Thessaly, the Protosesclo. Presesclo and classic Sesclo stages of the settlements are more evident. The same argument goes for the settlements in the area of Aegean Macedonia, which has been proved by prehistoric science. In the earliest stage of Thessalian neolith, the monochrome red and dark polished pottery dominates the white - painted one.

²²⁷ Srejović D. 1979 Kultura Lepenskog vira, PJZ II, Sarajevo, 75

²²⁸ Srejović D. 1979 ibid. 75



Bearing in mind the fact that in the Presesclo stage painted pottery does not exist anymore in the Otsaki Magula, it is considered that the oldest stage of Anzabegovo Ia should be chronologically parallel to the Protosesclo. But since the impresso (shell prints) pottery occurs in Anzabegovo in the oldest layer, and in Otsaki Magula in the Presesclo stage, it is obvious that this phenomenon occurs a bit later on the territory of our group. Thus, this element points to the parallelism of our group with the Thessalian one from a cultural and chronological point of view. Yet, besides all of the common and general elements (the great presence of light pink monochrome pottery on both sites etc.), the comparison with the early stage of the Nea Nicomedia in Aegean Macedonia shows some differences as well. In this settlement namely, although the ornaments are almost identical, the primacy is given to the pottery painted with dark colours. Taking into consideration all of these elements, it can be concluded that the Anzabegovo - Vrshnik cultural group belongs to the final stage of early neolithic period in the context of Thessaly and Nea Nicomedia but is still a local variant²²⁹. In its further evolution, during the whole middle neolith, the Anzabegovo - Vrshnik group develops itself on an autochthonous basis, on a much smaller territory, containing obvious similarities and differences with the North Starchevo group. Briefly, the similarities can be found in the ornaments and forms of painted pottery, but yet there are differences in this sense as well. The leitmotiv or the constant of our group is the line of floral (vegetative) ornaments, which is not present in that same form in Starchevo, although it exists and is further developed as spiraloïd or guirlandoïd style²³⁰. In Starchevo, the primacy is given to the constructive geometric style, which, as D. Sreyovich said, originates directly from the engraved hanging triangles on the bones and scepters from Lepenski Vir.

²²⁹ Garašanin M. PJZ II, o.c.103

²³⁰ Dimitrijević S. PJZ II o.c.246



Scientifically unproved and thus unacceptable is to consider these elements in the painted pottery of the Anzabegovo - Vrshnik II - III cultural group as imported from south²³¹. An additional argument against this would be the above-mentioned element of floral ornaments in the decoration and the cults and beliefs of the neolithic man. In its ideology, this group remained faithful to the basic cult of Magna Mater, which is spread on the whole territory of the group. But this is the fundamental belief in the earliest stages of the Velush - Porodin group as well. This is why the sculpture has been so frequently and noticeably made. In Kosovo or Pomoravje, these kind of idols or sanctuaries do not occur before the late neolithic period. There are no scientific arguments whatsoever for applying this to the creation of the Obre I group in Macedonia. It is known that this bosniac group existed in the area where the eastern, Sarchevo influence, featuring barbotine and brown painted ceramics, clashes the western impresso pottery, i.e. the Circummediterranean cultural complex. The arguments gathered on the field and the results do not allow the direct reflection of this phenomenon on Macedonian territory. If so, what about the similarities of the Anzabegovo - Vrshnik cultural group with Nea Nicomedia, some parallels with Galabnik in the Upper Struma region and other sites? It is clear that mutual influence existed in the relations between the north and south, but it seems that those from the Panonean and Carpathian basin do not dominate until the end of the late neolithic period. Suppressed by the more mobile and more vital metal bearers, the members of the Vincha culture gradually spread in all directions, including south. Simultaneously, similar processes to those in Panonia take place in the south of Greece. They are a result of the great obsidian and salt centers in Anadoly and are under their influence. Thus, some of the settlements on these islands witness the creation of great trade emporia which traded with Greece and Trakia. Such is the case with Chios, Saliagos, the North Sporadic islands etc. These contacts existed during the early neolithic period and never ceased. Those were the paths used for transfer of metals as well. Down the Morava river valley, even more modest settlements

²³¹ Garašanin M. PJZ II o.c. 143



were discovered in comparison with those of our group. On the other hand, this cannot be compared with Pelagonia, having over 70 settlements with a huge stratigraphic potential. The main economic and cultural relations of the Anzabegovo - Vrshnik settlements, starting from their formation, remained connected to Pelagonia.

It has been clear for a long time now that the second hypothesis on the type of settlements characteristic for both groups cannot be supported. It was based on extremely modest elements and lack of field knowledge. On the contrary, researches have shown that most of the settlements are of the "tumba" type, formerly considered as characteristic for the Pelagonia region. Such settlements have been discovered in the Struma valley, for example Galabnik, Kovachevo, Topolnica etc.

The third hypothesis on the limits of the Anzabegovo - Vrshnik group is also quite interesting. As was already mentioned, in its earliest phase, the group was limited to a small territory with its center in the Skopje, Ovche pole, middle Bregalnica and Lakavica regions. In this phase Polog and the Torbeshija region are under the direct cultural influence of the Velush - Porodin group. The region of Azot might also be included in this hypothesis, but the lack of research concerning the oldest layers of the settlements does not allow such a step. Yet, this leaves a possible reflection for the future. In the middle neolith the group spreads in the whole upper Vardar region, Kumanovo region, the valleys and fields around Pcinja, Kriva Reka, Bregalnica, Strumica and Vardar rivers up to Demir Kapija. The settlement Atici is considered to be the most southern settlement of this group during the middle and late Neolithic period. In the course of this period, the group did not remain isolated; on the contrary, it had intensified contacts with all of the neighbouring groups. This especially concerns the Starchevo group in the North, with which the border is diffused and practically does not exist. According to our opinion, this is due to the natural connection established between the two territories during the process of neolithisation itself while it was taking place at the Anzabegovo - Vrshnik group. By the end of the



The fourth phase refers to the stratigraphy of the settlements. Namely, the researchers dealing with the eponymous site Anzabegovo, Mr. Garashanin and Mr. Gimbutas do not agree on the phases of existence and evolution of the settlement. As we already said, Garashanin distinguishes four phases and three stages in the oldest, first phase. Gimbutas on the other hand, distinguishes four phases, but only two stages. Older researchers such as Yosip and Paola Koroshec distinguished three phases. If the given material is analysed and compared with the stratigraphy of Tumba Dolno Palchishte, Tumba Madjari and Govrlevo, it is quite realistic to accept the existence of four phases. But the first one, i.e. Anzabegovo-Vrshnik I characterized by white painting belongs to the early / old neolith. The following second and third phase, Anzabegovo-Vrshnik II and III belong to the middle neolith. The arguments set forth by Garashanin and Gimbutas showed that in Tumba Madjari, Tumba Palchishte, Govrlevo and others, this kind of distinction is not possible. Namely, all of the decorative elements, the spirals, as well as the vertical stripes and combinations, can be found in a single layer in Madjari. This would mean that the floral and the constructive - geometric style existed at the same time. This is why it would be more acceptable and scientifically well-argued to take into consideration the existence of a second phase of the middle neolithic period, as stated by J. Koroshec. But at the moment, and at least until the publishing of the complete findings from Govrlevo, Madjari and other sites, this hypothesis remains as it is, due to the lack of arguments and documented artifacts. The last phase, Anzabegovo - Vrshnik IV, belongs to the late neolith and it marks the end of the



existence of these settlements and neolith in general on the territory of Macedonia. At the same time, it marks the evolution of life and culture and is a result of the changes emerging from the flowering of neolithic culture in the middle neolith. We believe that there are no arguments, and is thus unjustifiable to consider Zelenikovo II as a separate late neolith cultural group, named as such by M. Garashanin, and defined as Angelci - Zelenikovo II by V. Sanev. The cultural penetration of the neighbouring late neolith groups and the contacts among them are considered as something normal. This can be seen in the ochre / orange engoba on fine pottery and specificity of plastic artwork. Nevertheless, the forms existing in the earliest neolithic period still had the possibility to evolve and develop.

The fifth hypothesis on the domination of the Magna Mater cult and the relations with Pelagonium and the Velush - Porodin group has become much clearer. As we already stated, this cult separates neolith in Macedonia from neolith in the neighbouring areas, especially Starchevo, Struma valley and Nea Nicomedia (Sesclo - Dimini) and Vashtemi-Podgorie. Works of art and sculpture with such concept and expressiveness are a feature only of macedonian neolith. In this sense, it should be pointed out that in Velushina - Porodin the primacy is given to the house, i.e. the family as a basic cell of economic and social life. The family, this time concentrated in one area, in its own house / home, is where life happens, along with all the good and bad things that might arise. This time, the neolithic man is not only focused on his mother, the only person known to him in the Paleolithic period, for example. He now knows his father, mother, brothers and sisters, grandparents - that is the circle filled with joy where all the information and knowledge, love and care come from. The care and education of posterity, the basic rules of life, knowledge and experience are drawn from this source. Established in those distant ages which marked the birth of civilisation, the family remains up to these days, the basic cell of society and the moving force of civilisation. In the Nature, this idea is remarkably reflected in the life of tortoise. As is known, tortoise can frequently be found anywhere. As soon as a



tortoise is intimidated, it instinctively backs away in its shell. The sharp eye of the neolithic man remarked that phenomenon. This is why he made sanctuaries featuring tortoise protoms which used to be wrongfully considered as deer heads, although deer was also a frequent inspiration for neolithic artists. Also, sanctuaries in the form of bases of houses are very impressive in the Pelagonian region. According to the analyses of these sanctuaries, in Anzabegovo - Vrshnik, the primacy is given to the Man / Anthropos. We believe this comes from the fact that Pelagonium experienced neolith much sooner and all of the novelties from the Middle East and Anaoly came much sooner. Monumental anthropomorphic plastic was also found in our group, which is absent in Pelagonia.

Furthermore, the repertoire of cult plastic of the Anzabegovo - Vrshnik group shows a bit more different manifestations. Still, the anthropomorphic plastic of the two groups does not show considerable differences. In the zoomorphic plastic artwork in Pelagonia the tortoise, taurus, deer etc. are predominant. In the Anzabegovo - Vrshnik group, the motives of tortoise and deer are absent, while those of taurus and birds can be found. Cult tables do not show considerable differences.

The phenomenon of floral ornaments in the decoration of the pottery vessels and their forms defined as floral style, as well as the ceramography as a whole deserves a special analysis, completely separated from what is dealt with in this occasion. We will mention only briefly that this phenomenon was registered in the first researches made by Josip Koroshec. We would just like to accentuate it as a very important element in the corpus of features of our group and her definition as Anzabegovo - Vrshnik group. To what extent the Nature was an inspiration shows the fact that the floral elements painted in the form of a wreath are defined as an entire phase of the Starchevo culture, named as guirlandoid style²³². In the case we are dealing with, the modest field researches do not allow precise definitions. But, as we already mentioned, it is quite obvious that from the oldest phases, through the middle and late Neolithic period, the ornament

²³² Dimitrijević S. 1979, PJZ II o.c.237



representing a floral wreath is present in the whole corpus of pottery painting. This style is immanent to the people of the Anzabegovo - Vrshnik group, and it separates them from the other groups existing at that same period. One of its features is the gourd serving as a basis for the production of amphorae. They are the most impressive and beautiful forms of vessels found in the settlements of our groups. The three amphorae found in the house No. 1 in the Tumba Madjari are the first artifacts on the territory of Macedonia which could be considered as made by a master at pottery. These examples speak of the existence of a skill, great craftsmanship, but also a talent for creating remarkable works of art. The works of his workshop are easy to recognize since they have specific technical and aesthetic features and perfect classic forms. This is very important for the understanding of the social and economic relations in the neolithic society. It is very probable that he was respected by the environment he lived in, and that his works were of great value. Some of the cups found in house No. 1 in Tumba Madjari were also part of his work. This is why we believe that, by means of a more profound analysis of the pottery production in the microregion, it is very possible to recognize more of his works.

The second feature of decorated pottery is the constructive - geometric style. It is a fashion tendency which came from north, and was universally accepted in the entire Balkan, Anadolean, and Carpathian and Panonic cultural complex. As we already stated, D. Sreyovik brings it in relation with the epigravetian - mesolithic elements and considers it as autochthonous, original and inherited from the pre / proto Starchevo culture. During its period of flourishing, this style will become its main characteristic of the painted pottery.

The researches of the neolithic sites in Macedonia were not of a systematic kind so that we could perform separate analysis of the painted ornaments and make relevant conclusions which would eventually make it possible to define a specific



style as is the case with the already mentioned guirlandoid in Slavonia or Trakia in Karanovo or for example the rakitovo style in Central Bulgaria²³³.

The other significant form, the cups, also deserves attention in this context. The examples discovered so far give the possibility to elaborate a stratigraphic image of the development of this group. They begin with a simple semi-circular form with a wreath on the inside, emphasized ball-shape and a small ring-like leg. There is no painted decoration at the beginning. Afterwards it develops a bell-shaped form with a light S profile decorated luxuriously over an engoba with vertical lines, triangles etc. By the end of the middle neolith, it acquires a "baroque" S profile with a thicker wreath, fine shiny surface decorated with spirals or vertical lines, hanging triangles or combinations of both. This form was popular and favourite in both painting styles. In the late neolithic period this form of luxury vessels acquires a sharp S profile, with turban canelures at the shoulders and shiny gray metal colour, situated on a higher hollow leg.

Regarding the cult objects on the house floors, we have shown that the opinions and hypotheses according to which these were cult objects are scientifically unjustified. Their scull-capped shape shows clearly that these were intended for baking bread. This type of objects is found in almost every discovered house in the Anzabegovo - Vrshnik and Velush - Porodin groups, and have been rightfully considered as furnaces. The misunderstanding arose when V. Sanev wrongfully defined the house No. 1 from Tumba Madjari as a sanctuary. Thus, it is understandable that every sanctuary should contain a certain type of altars. But as the houses discovered later contained this type of objects, his hypothesis was rejected.

We suppose with great certainty that the tub - shaped objects were used to desalinate water and obtain cooking salt, necessary for healthy cattle. Nevertheless, this phenomenon deserves special attention. According to our opinion, the sanctuary from Vrbjanska Chuka is only a big furnace / fireplace.

²³³ Маданова В. 2002 Ракитовски стил, Неолитно селище..., Раскопки и проучвания XXIX, София, 118-131



The salty water in the four tubs next to it was evaporating and leaving a thin layer of salt, intended for the domestic animals mostly. We believe that the size of this object is proportional to the natural conditions and elevation of the Pelagonia region. We also showed clearly that the house No. 1 in Tumba Madjari is not a sanctuary. Such an object has not been discovered in Macedonia so far. But as we mentioned above, some findings, as for example the buchranion, the head of the idol etc. point to the fact that we should expect the existence of this type of objects.

For the time being, it is difficult to imagine how the life of the late neolithic settlements of the Anzabegovo - Vrshnik culture ended. The eventual destruction and fires are covered by time, and the modern cultivation of lands devastated these surface layers. Historically speaking, the group was not able to survive its own extensive way of trading. The discovery of metals and the predominance of cattle - breeding as an economic basis dictates the cultural movements as well. It systematically changes the social and economic relations in the society. The peaceful way of living in the settlements disappears, new populations with new knowledge and experience are coming. Still, this end did not happen momentarily - it was in fact a process which lasted a long period of time. Perhaps the disappearance of the neolithic agricultural civilisation lasted through the whole late Neolithic period. This can be supported by the modest stratigraphic layer of our archeological sites. Apart from the Stranata site near Angelci, where this layer is rich, in the other settlements it is quite thin. The number of settlements is also considerably reduced. For example, out of 70 settlements in Pelagonia, only a small number contains layers from the late neolithic period, namely tombs with rich stratigraphy. The most striking example is the Tumba Karamani. A new tomba settlement with eneolithic and bronze was formed over an early neolithic settlement, and thus the cultural layer reaches 6,50 m.

The Anzabegovo - Vrshnik cultural group represents the most remarkable early neolithic phenomenon in the central Balkans from a social, economic and cultural point of view. It was formed on a such a territory that was very easy for the



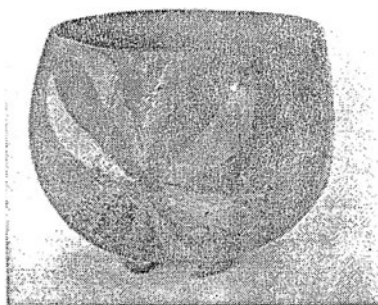
neolithic man to conquer. He was fascinated by it and its manifestations - shallow lakes and swamps, hills covered with fertile woods. Life was peacefully going on with all of its ups and downs, coloured by the sunrises and sunsets which enriched the landscape. The Neolithic man loved this territory and lived on it for a long time, as if connected with an umbilical cord. He never left it, leaving his traces and presence in archaeology up until nowadays, to witness the experiences he acquired during his lifetime. He left multiple traces and information, frequently not understandable and unclear to us. In the field of art - perfect vessels with shapes and decorations actual even today. They bear the beginnings of messaging, featuring different ornaments and scribbles ordered by a certain rhythm, having a vague symbolics and incomprehensible harmony.

The study of this stage of the human evolution as well as the beginning and development of sedentarism is the basis of civilisation.

The Anzabegovo - Vrshnik cultural group is the highest complete expression of neolithic civilisation which, using its own and Nature's energy, slowly and silently disappears during the fifth millenium B.C. It was substituted by a more vital culture which was not connected to the Earth, to its Magna Mater, with an umbellical cord. In the era of civilisation which followed, man was growing more and more dependant on his cattle and on his Pater Familias.

Finally, the brief definition of the Anzabegovo - Vrshnik cultural group would be: The Anzabegovo - Vrshnik neolithic group in the period of early neolith 6300-5800 BC, then in the middle neolith 5800-5300 BC and the late neolith 5300-4200 BC, is the highest cultural manifestation on the territory of North Macedonia. Its specific cultural profile, or facies, besides the traditional and universal elements characteristic for the Balkan - Anadolean complex, contains the cult to the Magna Mater and the ortiginal floral style in painted pottery.

А -Форми на керамички садови:



1. Сад-паница

Амзабегово, Овче Поле

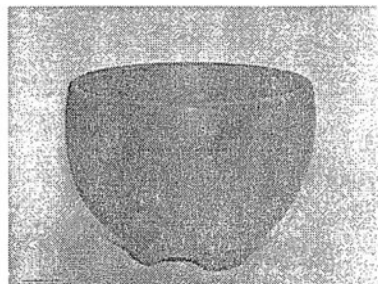
Висина: 10, 2 см

Мал полутопкалест сад со вертикални тенки сидови, рамен обод, дно со четири куси нозе. На стомакот насликани со бела боја два стилизирани големи цвета, поставени на спротивните страни. Меѓу нив се две вертикални ленти со флорален орнамент -листови од маслинка, поставени во полињата меѓу цветовите. Основата е црвена. Фактура добра, боја црвена.

Инв.бр.С 930.Истражување 1969/70.Амзабегово-Вршник I

Народен музеј Штип

Лит.: Кат.бр. 4 во Предисториски култури 1971; Кат.бр.51 во Праисторија во Македонија 1976; Кат.бр.9 во Од археолошкото богатство на СР Македонија 1980; Praistorija Jugoslovenskih zemalja II, Sarajevo 1979, Т. XIII сл.3;



2. Сад-паница

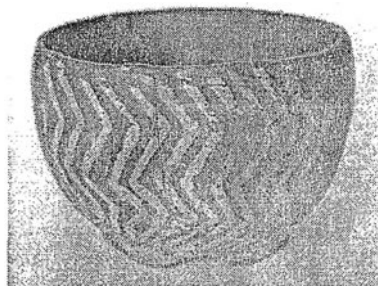
Алин Дол, Немањици, Овче Поле

Висина:

Мало полутопкалесто садче со тенки сидови, рамен обод, дно со четири куси нозе. На стомакот со бела боја насликан апстрактен флорален орнамент-цвет, на сјајна црвена основа. Фактура добра, боја црвена.

Инв.бр.66.Откриен 1994.Амзабегово-Вршник I.

Народен музеј Св.Николе



3. Садче-паница

Амзабегово, Овче Поле

Висина: 12 см

Мал полутопкалест сад со тенки вертикални сидови, рамен обод и дно со четири куси нозе. Од ободот до дното со бела боја насликани тенки паралелни брановидни ленти со остри линии. Фактура добра, боја црвена.

Инв.бр. Ф 1069.Откриен 1969/70. Амзабегово-

Вршник I

Народен музеј Штип

Лит.: Кат.бр.5 во Предисториски култури 1971; Кат.бр.52; Praistorija Jugoslovenskih zemalja II, Sarajevo 1979, Т. XIII сл.6;



4. Сад

Анзабегово, Овче Поле

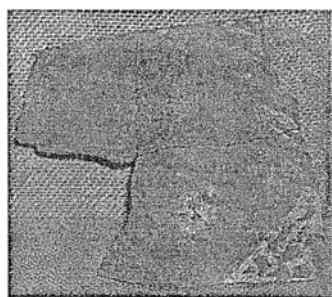
Висина: 20 см

Топкалест сад со форма на лејка. Обод рамен и благо разгрлен, кус врат и мешест стомак со ненагласено рамно дно. Украсен со две вертикални низи од листови (неразвиени пупки на врба ? Во постарата литература сметани за капки вода) и апстрактни флорални орнаменти насликани со бела боја. Фактура добра, сјајна темно црвена површина.

Инв.бр. 37. Откриен 1960. Анзабегово-Вршник I.

Народен музеј Штип

Лит.: Кат.бр.7 во Предисториски култури 1971; Кат.бр.54 во Праисторија во Македонија 1976; Кат.бр.10 во Од археолошкото богатство на СР Македонија 1980; Jugoslovenskih zemalja II, Sarajevo 1979, T. XIII сл.1



5. Фрагмент од чинија

Канли Чаир, долина на Лакавица

Сонда 6, откоп 10,

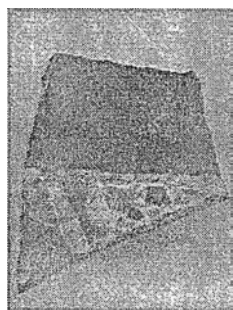
Висина: 11,5 см

Фрагмент од сад-чинија со топкалеста форма, устата остро извлечена и разгрелна. Површина сјајна со енгоба и насликана со бела боја. Под устата ситни точки и мрежести триаголници. Од ободот се спушта ниска од капки. На стомакот мрежест триаголник.

Фактура добра, боја темно црвена.

Инв.бр.274. Истражување 1988. Анзабегово-Вршник I.

Музеј на Македонија



6. Фрагмент од пехар

Канли Чаир, долина на Лакавица

Сонда 6, откоп 10,

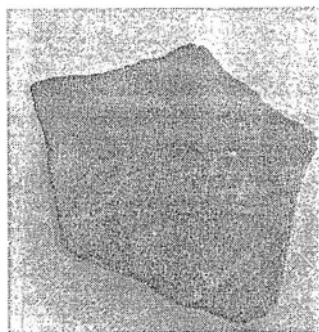
Висина: 3,8 см

Фрагмент од стомак и уста на пехар со топкалеста форма, устата вертикална и однатре благо разгрелна. Површина сјајна со енгоба. Од устата поаѓа коса бела линија и три полукружни паралелни насликана со бела боја. Фактура

добра, сидот тенок. боја темно црвена (боја на цвекло или вински талог).

Инв.бр.бб. Истражување 1988. Анзабегово-Вршник I.

Музеј на Македонија

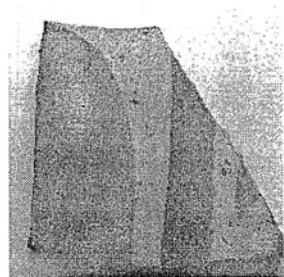


7.Фрагмент од сад
Тумба Стенче,Полог
Широчина: 6 см

Фрагмент од стомак на сад(амфора) со црвена мазнета површина. Украсен со насликани бели триаголници внатре шрафирани со коси линии.Фактура добра, боја црвена.

Инв.бр.66. Истражување 2000 год.Велушина-Породин I.

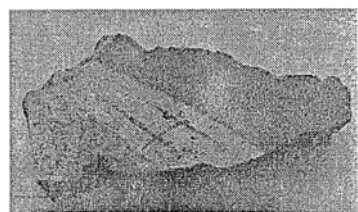
Музеј на Македонија



8.Фрагмент од сад
Гургур Тумба,Пелагонија
Висина: 5,3 см

Фрагмент од стомак на сад со црвена сјајно глачана површина и насликани бели геометриски орнаменти.Фактура добра.

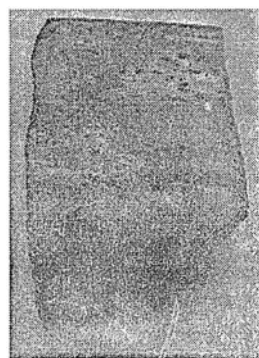
Инв.бр.635. Рекогносцирање 1949.Велушина-Породин I.
Музеј на Македонија



9.Фрагмент од сад
Гургур Тумба,Пелагонија
Висина: 7,5 см

Фрагмент од стомак на сад со црвена сјајно глачана површина и насликани бели геометриски орнаменти.Одвнатре механички мазнет. Фактура осредна.

Инв.бр.636. Рекогносцирање 1949.Велушина-Породин I.
Музеј на Македонија



10.Фрагмент од сад
Гургур Тумба,Пелагонија
Висина: 4,2 см

Фрагмент од уста на мала паница со црвена сјајно глачана површина и насликани бели геометриски орнаменти. Фактура осредна.

Инв.бр.637. Рекогносцирање 1949.Велушина-Породин I.
Музеј на Македонија

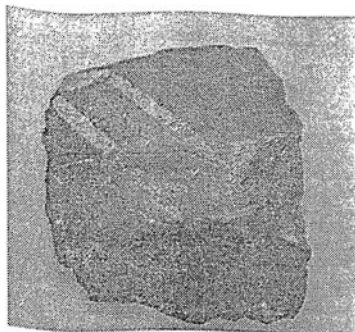


11.Фрагмент од сад
Тумба Стенче,Полог

Висина: 5 см

Фрагмент од стомак на сад со црвена сјајно глачана површина и насликани бели геометриски орнаменти. Фактура осредна.

Инв.бр. 588.Истражување 2000. Анзабегово-Вршник I
Музеј на Македонија

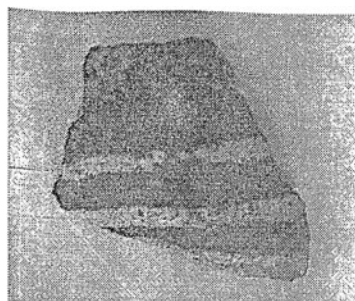


12.Фрагмент од сад
Тумба Стенче,Полог

Висина: 7,5 см

Фрагмент од стомак на сад со браон сјајно глачана површина и насликани бели геометриски орнаменти. Фактура осредна.

Инв.бр. 589.Истражување 2000. Анзабегово-Вршник I,
Музеј на Македонија



13.Фрагмент од амфора
Тумба Долно Палчиште, Полог
Сонда 2

Висина: 3,6 см

Фрагмент од стомак на амфора со глачана површина на која со бела боја се насликани три линии. Фактура добра, боја темно црвена.

Инв.бр. 392. истражување 1988. Анзабегово- Вршник

I, Музеј на Македонија

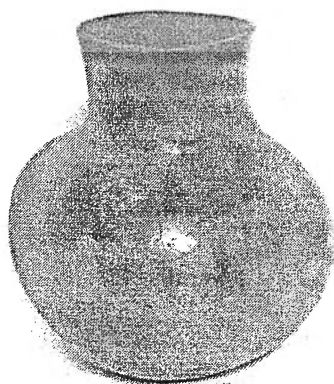


14.Фрагмент од амфора
Тумба Долно Палчиште, Полог
Сонда 2

Висина: 5,5 см

Фрагмент од стомак на амфора со глачана површина на која со бела боја е насликан мрежест орнамент. Фактура добра, боја темно црвена.

Инв.бр. 393. истражување 1988. Анзабегово- Вршник I
Музеј на Македонија



15. Сад-лејка

Тумба Стенче, Полог

Висина: 27 см

Сад со топкалест стомак, висок врат и рамен обод. Потсетува на лејка. На стомакот три мали брадавици, дно рамно ненагласено. Фактура осредна, боја кафеава.

Инв.бр. 527. Истражување 2000. Анзабегово-Вршник I

Музеј на Македонија



16. Жртвеник

Тумба Стенче, Полог

Куќа 1

Висина: 24 см

Жртвеник со форма на четириаголна куќа со цилиндричен ојак на средината, малку разглен. На двете страни се четириаголни отвори а на другите две во форма на буквата М. Фактура осредна, добро печена теракота боја.

Инв.бр.507. Ископување 2000. Анзабегово-Вршник I

Музеј на Македонија



17. Пехар

Тумба Долно Палчиште, Полог

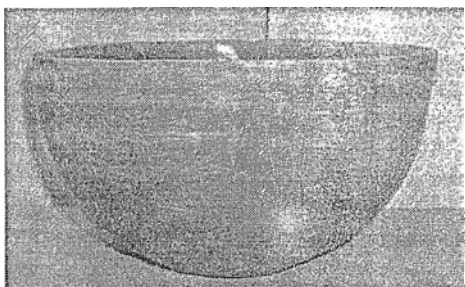
Сонда 1

Висина: 9,5 см

Полутопкалест пехар на мала прстенеста празна нога. На стомакот мали брадавичести задебелувања. Површина мазнета. Фактура добра, боја темно кафеава.

Инв.бр.386. Истражување 1987. Анзабегово -

Вршник II, Музеј на Македонија



18.Паница

Бојковци/ Канли Чаир, долина на Лакавица
Сонда II-1987

Висина: 14 см

Длабока полутопкалеста паница со широка уста и мало ненагласено дно.Механички мазнета, фактура добра, боја црвена со сиви нијанси- genbow керамика ?

Инв.бр.258. Истражување 1987.Анзабегово -Вршник I.
Музеј на Македонија



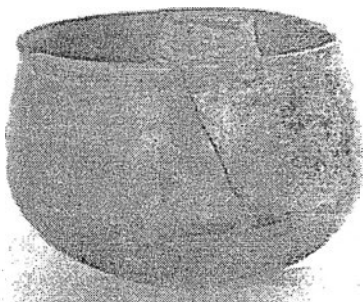
19.Паница

Тумба Маџари, Скопска котлина
Кв.Ј 4, кука 1

Висина: 11 см

Мала паница со вертикални сидови на stomachот, лежи на мала рамна нога. Површината сјајно мазнета.Фактура добра, боја темно сива..

Инв. бр. 154.Ископување 1981, Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



20.Паница

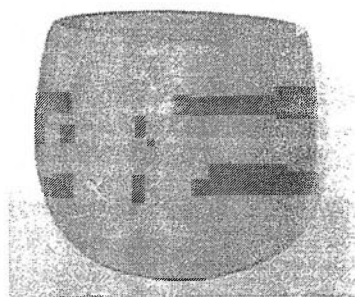
Тумба Маџари, Скопска котлина
Кв. 2-1978

Висина: 11 см

Мала паница со мало прекршено на надвор рамо, stomach полутопкалест, рамно дно.

Површината сјано мазнета.Фактура добра, боја кафеаво сива.

Инв. бр.193.Ископување 1978, Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



21.Паница

Тумба Маџари, Скопска котлина

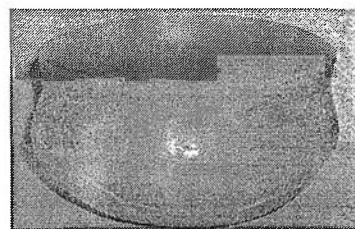
Кп.Ј 4- Ј 5,

Висина: 12 см, дијаметар 6,8 см

Мала длабока паница со заоблено дно. Устата рамна и потесна од стомакот. Површината сјајно мазнета. Фактура добра, боја кафеава. Потсетува на дрвените вагани.

Инв. бр. 110. Ископување 1981, Анзабегово-Вршник

III, Музеј на Македонија



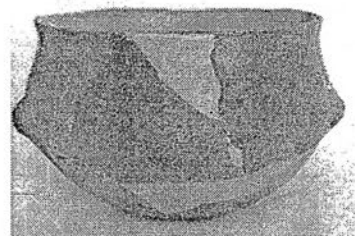
22.Паница

Тумба Стенче, Полог

Куќа 1

Висина: 9 см

Полутопкалеста паница со нагласен стомак, кус врат со слабо разгрлена уста, дно ненагласено. Површината сјајно мазнета. Фактура добра, боја светло црвена. Ин.бр. 556. Истражување 2000. Анзабегово- Вршник I, Музеј на Македонија



23.Паница

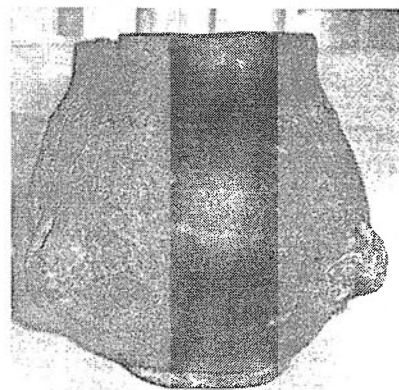
Тумба Стенче, Полог

Куќа 1

Висина: 11,4 см

Полутопкалеста паница, мало благо биконусно рамо и кус врат со слабо разгрлена уста, дно ненагласено. На стомакот четири вертикални тунелести држалки. Површината сјајно мазнета. Фактура добра, боја светло црвена.

Ин.бр. 562. Истражување 2000. Анзабегово- Вршник I, Музеј на Македонија



24.Грне

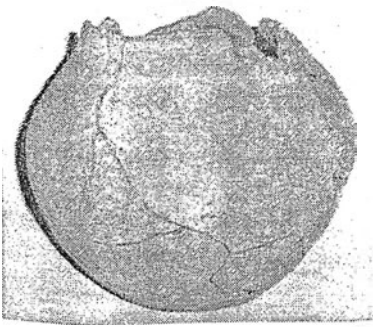
Тумба Маџари, Скопска котлина

Случаен наод 1983

Висина: 11,5 см

Мало топкалесто грне, со блага биконусна форма и четири вертикално продупчени држалки на стомакот. Врат кус, венец рамен. Фактура груба, боја цреникава.

Инв.бр.197. Анзабегово-Вршник II
Музеј на Македонија



25. Грне

Тумба Долно Палчиште, Полог

Сонда I

Висина: 11 см

Топкалесто сатче, без врат со рамен обод. Фактура осредна, боја сиво кафеава.

Инв.бр.414. Истражување 1987. Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



26. Пиксида

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв К 5, под печка 1 од зап. страна во кука 1

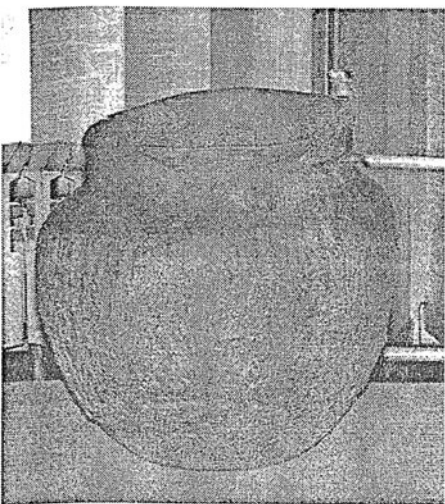
Висина: 0,8 см дијаметар 0,7 см

Садче-пиксида со правилна кружна форма, рамно рамо, низок вертикален врат перфориран со 8 правилни дупчиња. На телото во позитив 4 спирали во низа изведени во копаничење. Идентични се наоѓаат на амфорите и пехарите насликани со

темна кафеава боја. На дното е врежан орнамент од линии во форма на крст. Служел како пинтадера. Фактура осредна, боја кафеаво-црвена.

Инв.бр.93. Ископување 1981, Анзабегово-Вршник III

Музеј на Македонија



27. Куп

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв. Л4, кука 1

Висина: 39 см

Сад со голем стомак, рамно дно. Врат замазнет, уста извлечена-разгрлена нанадвор. Украсен со барботин лепенки, влечени во сите правци, делумно и вертикални. Фактура груба, боја светло црвеникава.

Инв.бр.61. Ископување 1981 год. Анзабегово-Вршник III

Музеј на Македонија.



28.Грнец

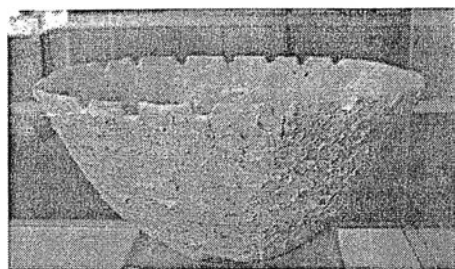
Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв.Л 5,

Висина:22 см

Мал топкалест грнец со рамно засечен венец, замазнет врат и сплескан стомак, украсен со барботин повлаки од разредена глина. Фактура груба, боја светло кафеава, дно рамно.Фактура груба, боја светло кафеава.

Инв. бр. 62.Истражување 1981 Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија.



29.Сад за цедење

Тумба Маџари, Скопска котлина

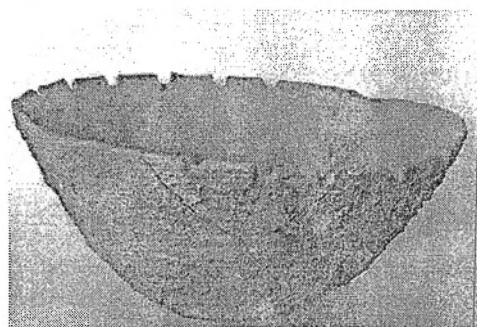
Кп Л 4-Л5

Висина: 28 см, дијаметар на уста сса 0,50 м

Цедилка со конусовидна форма, дно рамно.Стомакот украсен со груб барботин од повлаки од прсти, вратот замазнет. Устата

рамна, на две места од по 8 жлеба спротивно поставени. Под устата од внатрешната страна се две хоризонтални ребра спротивно поставени.Фактура груба, боја темно кафеава.

Инв.бр. 63.Истражување 1981 Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија.



30.Сад за цедење

Тумба Маџари, Скопска котлина

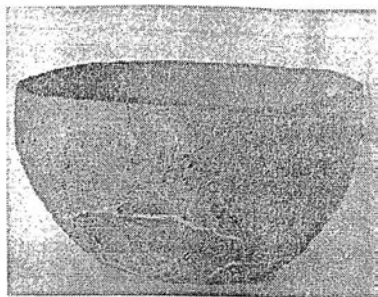
Кп К 3-К 4

Висина: 22 см, дијаметар на уста сса 0,50 м

Цедилка со конусовидна форма, дно рамно.Стомакот украсен со груб барботин од повлаки од прсти, асоцира на кора од дрво. Устата рамна, на две места од по 7 жлеба спротивно поставени.Фактура груба, боја

кафеава.

Инв.бр. 73.Истражување 1981. Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија.

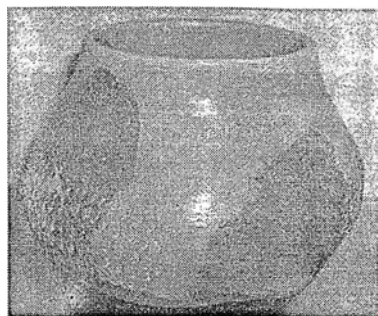


31.Полутопкалест сад
Тумба Маџари, Скопска котлина
Кп К4/ К5

Висина: 23,5 см, дијаметар на устата 42 см

Полутопкалест сад со рамна уста, тело украсено со повлаки од прсти во барботин техника, дно рамно.Фактура груба, боја светло кафеава-црвеникава.

Инв.бр. 67.Ископувања 1981. Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија.



32.Садче

Канли Чаир, долина на Лакавица
Сонда 8

Висина: 10,5 см

Мало топкалесто садче со асиметричен проширен стомак, ненагласено рамо и врат.На стомакот две брадавичести држалки спротивно поставени, дно мало рамно. Украсено со импресо убоди од остар предмет, распоредени во хоризонтална низа од

пет/четири во реда. Фактура добра сјајно мазнет,боја кафеава.

Инв.бр.265.Ископувања 1988. Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија.



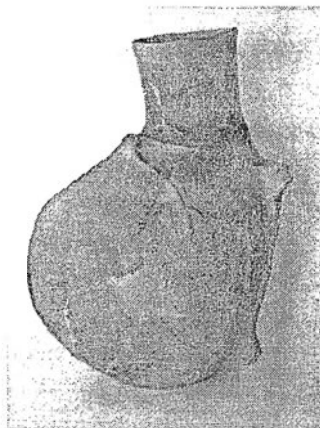
33.Аскос

Тумба Маџари, Скопска котлина
Коцка К 3/4-Л3/4, ј /и агол на кука 1

Висина:32 см

Аскос со висок врат, малку разгрлена уста со кружна форма. Стомакот на едната страна е проширен со вертикална лентеста држалка.На другата страна во линијата на завршување на стомакот се по 2 хоризонтални лентести држалки.Од нивните корени почнуваат пластични ленти украсени со вдлабнатинки.Дно рамно.Фактура груба,боја темно сива.

Инв.бр. 65.Истражување 1981 Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија.



34.Аскос

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв.К4

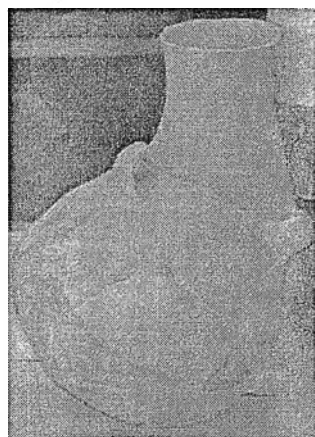
Висина: 46,2 см

Аскос со висок врат, малку разгрлена уста со кружна форма. Стомакот на едната страна е проширен-екцентричен и украсен со барботин повлаки од прсти. На горната страна е вертикална лентеста држалка. На другата страна во линијата на завршување на стомакот се по 2 хоризонтални лентести држалки една под друга, во коренот поврзани со пластични ребра. Меѓу нив лежи фланкирано јажето за носење.

Од корените на дршките почнуваат пластични ленти што завршуваат како нога од птица. Дно рамно. Фактура груба, боја кафеаво сива.

Инв. бр.71. Истражување 1981 Анзабегово-Вршник III

Музеј на Македонија.



35.Аскос

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кп.К 3- К 4

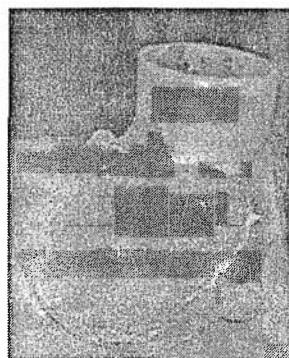
Висина: 46,2 см

Аскос со висок врат, малку разгрлена уста со кружна форма. Стомакот на едната страна е проширен-екцентричен и замазнет. На горната страна е вертикална лентеста држалка. На страната што лежи на грбот при носење, се 2 хоризонтални лентести држалки една под друга, поврзани со пластични ребра. Меѓу нив лежи јажето за носење. Од корените на дршките почнуваат пластични ленти што завршуваат како нога

од птица. Дно рамно. Фактура груба, боја светло кафеаво .

Инв. бр.74. Истражување 1981 Анзабегово-Вршник III

Музеј на Македонија.



36.Аскос

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв.Ј 4

Висина: 17,8 см

Аскос со висок врат, уста со кружна форма. Стомакот на едната страна е проширен-екцентричен и замазнет. На горната страна е вертикална лентеста држалка. На страната што лежи на грбот при носење, се 2 хоризонтални лентести држалки една под друга. Меѓу нив лежи јажето за носење. Стомакот украсен со барботин

повлаки од прсти, што асоцираат на пердуви. Дно рамно.Фактура груба,боја кафеаво црвена .

Инв. бр.84.Истражување 1981 Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија.



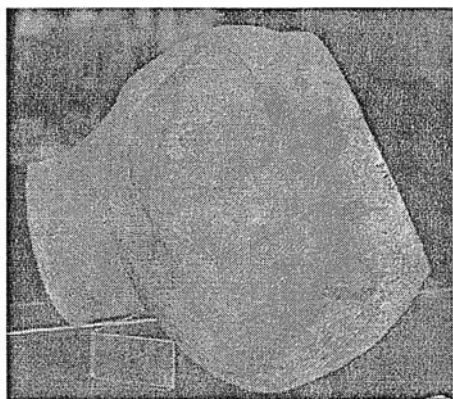
37.Аскос

Тумба Маџари, Скопска котлина
Кп. Ф2-Ф3

Висина: 20,5 см

Аскос со висок благо зафрлен врат, уста со кружна форма. Стомакот на едната страна е проширен-екцентричен и замазнет.На горната страна е вертикална лентеста држалка.На страната за носење, се 2 хоризонтални лентести држалки една под друга поврзани со пластични ребра .Меѓу нив лежи јажето. Дно рамно.Фактура груба,боја кафеаво црвена .

Инв. бр.174.Истражување 1983 Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија.



38.Аскос

Канли Чаир, долина на Лакавица
Сонда 8-1988

Висина: 28 см; должина; 35 см

Аскос со форма на водна птица.Кус цилиндричен врат со кружна уста и заоблен раб.Стомакот асиметричен и елипсовидено дно со опечаток од ткаеница-плетило. Фактура осредна, боја кафеаво-црвена.Инв.бр.267. Истражување 1988.Анзабегово- Вршник IV
Музеј на Македонија.



39.Аскос

Тумба Стенче, Полог
Висина: 11 см;

Аскос со кус цилиндричен врат со кружна уста .Стомакот асиметричен, со пет држалки, дно рамно. Фактура груба, боја кафеаво-црвена.

Инв.бр.570. Истражување 2000.Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија.



40.Грне

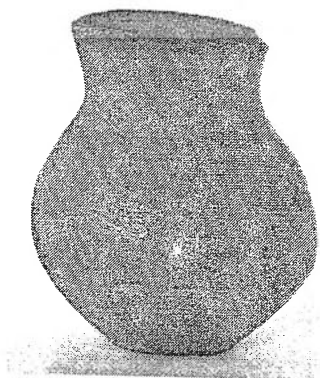
Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв. К4, покрај с /и профил

Висина: 12,7 см

Грне со сплескан стомак, широк врат грубо замазнет, рамен обод. Дно рамно, ненагласено.Стомакот декориран со груби повлаки од барботин налепци.Фактура груба, боја светлокафеава.

Инв.бр. 69. Истражување 1981 Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија.



41.Грне

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кп. Г 3- Г4, куќа 2

Висина: 11 см

Грне со крушколика форма, сплескан широк стомак, кус врат ,рамен обод. Дно рамно, ненагласено " S" профилација. Фактура груба, боја светло кафеава.

Инв.бр. 171. Истражување 1981 Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија.



42.Грне

Тумба Маџари,Скопска котлина

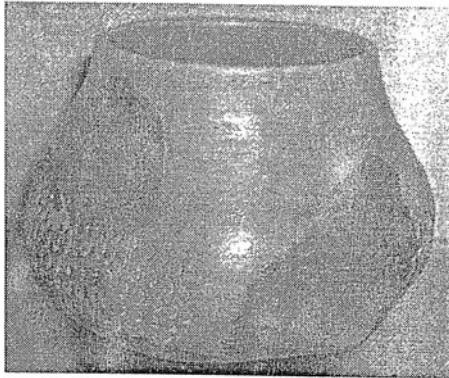
Кв. Г- 4

Висина: 12,7 см

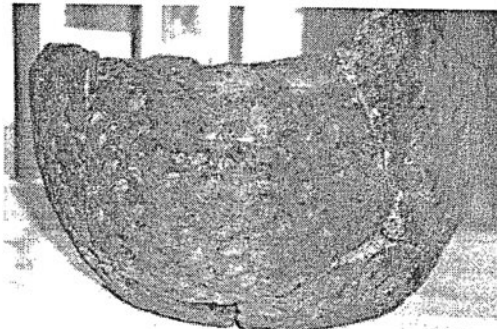
Грне со топкалеста форма -стомак, мал врат грубо замазнет, рамен обод. Дно рамно, ненагласено.Стомакот декориран со импресо боцкања со нокти во вертикални низи што почнуваат од рамото до дното.Фактура груба, боја црвено-кафеава. Инв.бр.155. Истражување 1982, Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија.



43.Грне
Тумба Стенче, Полог
Висина: 10 см
Садче со полутопкалест стомак, висок врат и рамна уста.На стомакот три брадавици, дно рамно.
Фактура осредна, боја црвена.
Инв.бр. 508. Истражување 2000.Анзабегово-Вршник II
Музеј на Македонија



44.Грне
Тумба Стенче, Полог
Висина: 12 см
Садче со топкалест стомак, кус врат и малку разгрлена уста.На стомакот три брадавици, дно рамно. Украсен со impresso отисоци од нокти. Фактура осредна, боја светло кафеава.
Инв.бр. 566. Истражување 2000.Анзабегово-Вршник II, Музеј на Македонија



45.Сад
Тумба Стенче, Полог
Висина: 12 см
Садче со топкалест стомак, кус врат и малку разгрлена уста, дно рамно. Украсен со impresso отисоци од нокти. Фактура осредна, боја темно сива со траги од горење.Инв.бр.557.Истражување2000.

Анзабегово-Вршник II

Музеј на Македонија



46. Питос

Тумба Маџари, Скопска котлина

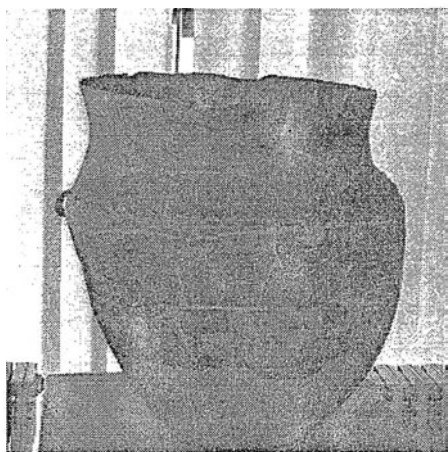
Кв. К4

Висина: 54 см, дијаметар на уста 49 см

Питос-куп со благо заоблен стомак, рамно дно. Раот ненагласено, вратот кус верикален. Устата благо разгрлена. Стомакот ујкрасен со барботин повлаки од прсти во вид на пердуви. На стомкот 3 групи од по 2 хоризонтални лентести држалки. Фактура груба, боја кафеаво сива.

Инв.бр. 70. Истражување 1981 Анзабегово-Вршник III

Музеј на Македонија.



47. Питос- врчва

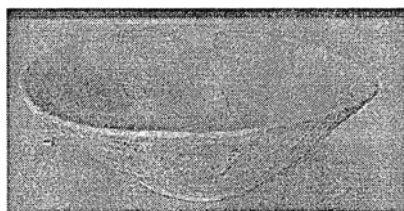
Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв. J5

Висина: 54 см, дијаметар на уста 49 см

Питос-куп со благо заоблен стомак, мало рамно дно. Рамото ненагласено, вратот кус верикален. Устата благо разгрлена. Стомакот украсен со барботин повлаки од прсти. На стомкот 3 вертикални лентести држалки, меѓу нив пластична лента од втиснати прсти. Фактура груба, боја невоједначена кафеаво сива.

Инв.бр. 76. Истражување 1981 Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија.



48. Паница- фрутариум

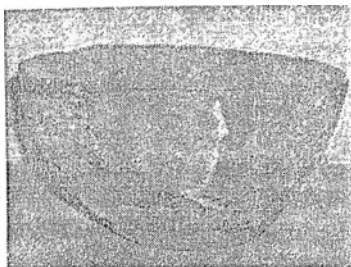
Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв. KJ 5,

Висина: 12 см, дијаметар на уста 44,7 см

Паница со нерамен кружен реципиент, дно рамно и малку нагласено. Внатрешната површина замазнета, а надворешната со тенок премаз од разматена глина. Фактура груба, боја кафеаво- црвена.

Инв.бр. 75. Истражување 1981. Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија



49.Паница

Тумба Маџари, Скопска котлина
Кв. К 4, најдена на 0,50 м западно од Големата Мајка.
Висина: 10,5 см, дијаметар на уста 17,2 см
Конусовидна паница со нерамен кружен реципент,
дно рамно и малку нагласено.Површините нерамно
замазнеги. Фактура груба,боја сиво-кафеава.

Инв.бр.72.Истражување 1981. Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија



50.Амфора

Тумба Маџари, Скопска котлина
Кв. J 5, куќа 1, во близина на печка 1.
Висина: 15 см

Мала амфора со висок конусовиден сад и благо сплескан
стомак со 4 вертикални тунелести
држалки, дно рамно. Украсена со темно кафеави
сликани орманенти врз црвеникава основа. На
вратот е низа од спирали.Коренот на вратот е
нагласен со тенка линија од која се спуштаат 4
вертикални ленти исполнети со листови од

маслинка.Околу држалките се насликани 2 концентрични круга.Фактура
добра, боја црвеникава, со енгоба.

Инв. бр. 77.Ископување 1981 Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија



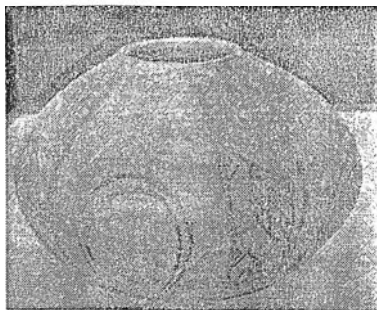
51.Амфора

Тумба Маџари, Скопска котлина
Кп. J 5- К 5, куќа 1, во близина на печка 1.
Висина: 37 см

Амфора со висок конусовиден сад и благо сплескан
стомак со 3 елипсоидни вдлабнатинки, дно рамно.
Украсена со темно кафеави сликани орманенти врз
окер основа. На вратот под устата е насликана низа
од ромбови.Коренот на вратот е нагласен со иста
низа, но во центарот на ромбовите се ставени
точки.Од коренот на вратот по рамото и стомакот

се спуштаат 4 вертикални ленти исполнети со листови од маслинка. Од нив
две се обоени а две се со мрежа.Околу држалките се насликани по 3 српести
линии што одат од половина на рамото до половина на стомакот.Фактура
добра, боја светло окер, со енгоба.

Инв. бр. 79.Ископување 1981 Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија



52. Амфора
Тумба Маџари, Скопска котлина
Кл. Г 2- X 2, куќа 1
Висина: 23,5 см

Стомак на амфора, недостига вратот. Стомакот благо сплескан со 3 елипсовидни вдлабнатинки, дно рамно, малку нагласено. Украсена со темно кафеави сликани орнаменти врз црвена основа. Од коренот на вратот по рамото и стомакот се спуштаат 4 вертикални ленти исполнети со флорален орнамент листови од маслинка. Од нив две се обоени, а две се исполнети со мрежа. Околу држалките се насликани по 2 српести линии што почнуваат над рамото и одат до половина на стомакот. Фактура добра, боја светло црвена со енгоба.

Инв. бр. 185. Ископување 1983 Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија



53. Пехар
Руг Баир, Горобинци, Овче Поле
Висина: 14,7 см

Пехар на висока празна конусна нога. Сидови тенки и вертикални, ободот рамен. На стомакот со кафеава боја се насликани тенки вертикални линии меѓу две подебели што поаѓаат од ободот. Во една лента, во боја на основата е насликан вертикален флорален орнамент-гранче од маслина. Фактура добра, површина сјајно мазнета, боја црвена.

Инв. бр. В 48. Ископување 1970. Анзабегово -Вршник III
Народен музеј Штип

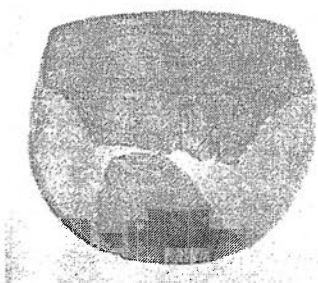
Лит.: Кат. бр. 64 во Предисториски култури 1971; Руг Баир Т. VIII сл. 1;
Кат. бр. 79 во Од археолошкото богатство на СР Македонија 1980;



54. Пехар
Тумба Маџари, Скопска котлина
Кв 2- К 5,
Висина: 14 см, дијаметар 25,6 см

Свонолик пехар со рамен обод, сосема благо разгрлен. Поставен на висока прстенеста нога, одвнатре малку празна. Премачкан со сјаен црвен премаз. Стомакот однадвор украсен со сликана голема спирала со боја на основата во негатив седум пати повторена. На внатрешната страна се брановидни линии (или стилизирани флорални орнаменти). Фактура добра, боја светло црвена.

Инв. бр. 192, Истражување 1978, Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија



55.Пехар-фрагмент

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв - 2

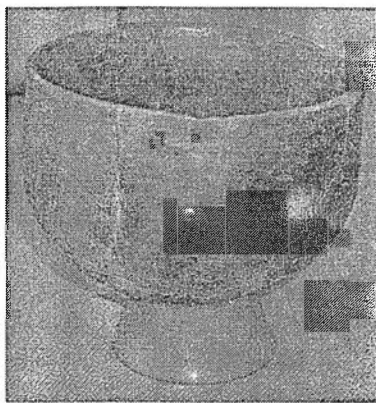
Висина: 9,6 см,

Фрагмент од стомак и обод на пехар со рамен обод, сосема благо затворен, стомакот топкалест. Површината е со црвена енгоба. Насликан е со темно кафеава боја. Орнаментите се флорални,

лотосов цвет со лисја под ободот и една хоризонтална линија го дели рамото од стомакот. На него се исто така цветови. Фактура добра, боја црвена.

Инв.бр.190, Истражување 1978, Анзабегово- Вршник II

Музеј на Македонија



56.Пехар

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв К 4, куќа 1

Висина: 15,5 см

Свонолик пехар со рамен обод, остро извлечен и сосема благо разгрлен.Сјајно мазнет поставен на мала прстенеста нога, малку празна. Фактура осредна, боја светло кафеава.

Инв.бр.91,Истражување1981,Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



57.Пехар

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кп К 4- К 5, куќа 1 јужен дел

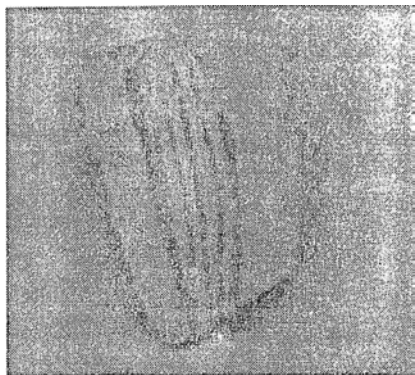
Висина: 18,5 см, дијаметар 19-21 см

Свонолик пехар со рамен обод, сосема благо разгрлен.Поставен на мала прстенеста нога, малку празна. Стомакот украсен со сликана спирала седум пати повторена. Празните делови под уста и меѓу спирала се исполнети со мрежести орманенти.Кон ногата се спуштаат мали ластари.Фактура осредна,

боја светло кафеава.

Инв.бр.90, Истражување 1981, Анзабегово-Вршник III

Музеј на Македонија



58.Пехар-фрагмент

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кп И 5 - Ј 5

Висина: 12,5 см,

Фрагмент од стомак и обод на свонолик пехар со рамен обод. Површината е со црвена енгоба.

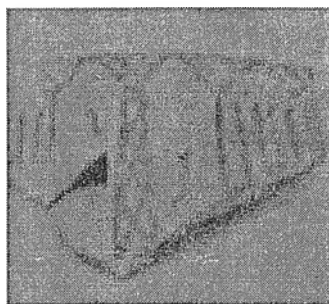
Украсен е со темно кафеави шрафирани триаголници што поаѓаат од устата до рамото.

Од кое поаѓаат вертикални линии комбинирани со мрежест орнамент меѓу две линии и 5 или 6

линии само на стомакот. Фактура добра, боја светло црвена.

Инв.бр.108, Истражување 1981, Анзабегово- Вршник III

Музеј на Македонија



59.Пехар-фрагмент

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кп И 5 - Ј 5

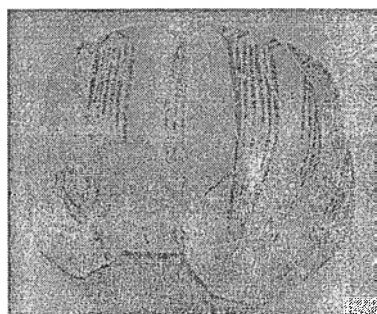
Висина: 7,5 см,

Фрагмент од стомак и обод на свонолик пехар со рамен обод. Површината е со црвена сјајна енгоба. Украсен е со темно кафеави шрафирани триаголници што поаѓаат од устата до рамото. Од нив поаѓаат

вертикални линии комбинирани со мрежест(шрафирањето е од лево на десно) орнамент меѓу две линии и група од 6 линии од кои само периферните се подебели. Фактура добра, боја светло црвена.

Инв.бр.100, Истражување 1981, Анзабегово- Вршник III

Музеј на Македонија



60.Пехар-фрагмент

Тумба Маџари, Скопска котлина

Коцка Г 8- Г 9- Г7-Г 8

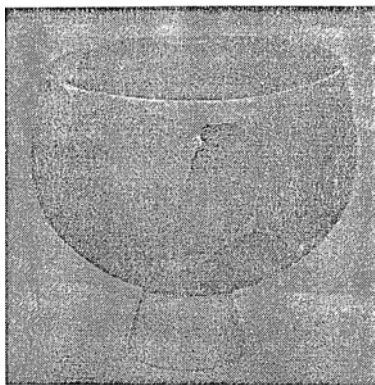
Висина: 15 см,

Фрагмент од стомак и обод на свонолик пехар со рамен обод и малку нагласен врат. Површината е со окереста енгоба. Украсен е со темно кафеави шрафирани висечки триаголници што поаѓаат од

устата до рамото. Од нив поаѓаат други вертикални долги исполнети со вертикални линии, сите со иста дебелина. Меѓу два триаголника се наоѓа еден сегмент од три линии. Фактура добра, боја светло црвена.

Инв.бр.445, Истражување 1985 и 1989. Анзабегово- Вршник III

Музеј на Македонија



61.Пехар

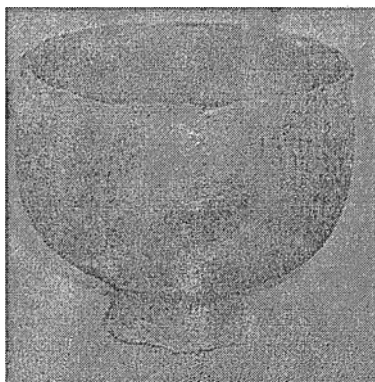
Тумба Маџари, Скопска котлина

Кп XI 04

Висина: 15 см

Пехар со полутоклаеста форма, рамен обод, сосема благо разгрлен.Поставен на мала прстенеста нога, малку празна.Фактура осредна, боја светло црвена, на места траги од горење.

Инв.бр.448, Истражување 1989, Анзабегово-Вршник II, Музеј на Македонија



62.Пехар

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв X 3

Висина: 11,7 см

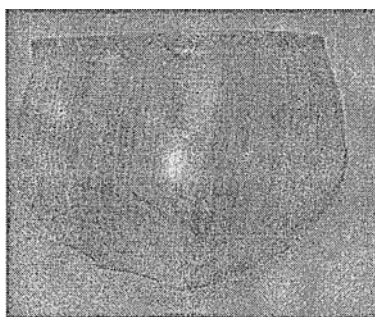
Свонолик пехар со рамен обод, сосема благо разгрлен.Површината е со црвен-окер енгоба. Остатоци од украсувањето со "висечки триаголници" насликани под ободот. Од нив поаѓаат тенки линии групирани во ленти, сликани со кафеава боја.Прегорен во силен оган. Фактура

добра, боја црвено сива.

Фактура добра, боја светло кафеава.

Инв.бр.150, Истражување 1981, Анзабегово- Вршник III

Музеј на Македонија



63.Пехар-фрагмент

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кп E 5 - Ф 5

Висина: 15 см,

Фрагмент од стомак и обод на свонолик пехар со рамен заоблен обод.Површината е со црвен-окер сјајна енгоба. Украсен е со темно кафеави шрафирани триаголници што поаѓаат од устата до

рамото.Од нив поаѓаат вертикални линии комбинирани со потенки.Комбиниран е од два висечки триаголника поаѓа една лента и следува лента што поаѓа од еден триаголник,Внатрешните линии се тенки. Фактура добра, боја светло црвена.

Инв.бр.304, Истражување 1986, Анзабегово- Вршник III

Музеј на Македонија



64.Пехар

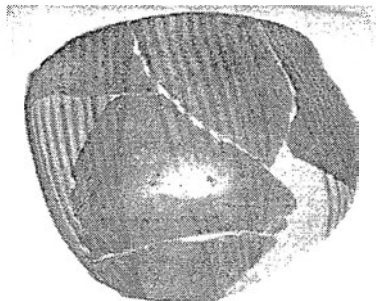
Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв И - 4

Висина: 12,3 см

Пехар со рамен обод, сосема благо разгрлен, со мала празна нога. Од двете старани со сјаен црвено-кафеав премаз. Прегорен во силен оган. Фактура добра, боја црвено кафеава.

Инв.бр.153, Истражување 1981, Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



65.Пехар

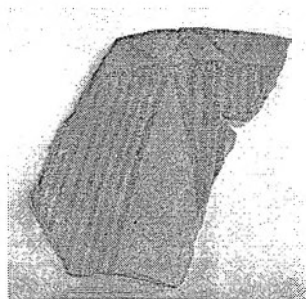
Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв И - 3, куќа 2

Висина: 13,2 см

Пехар со топкалеста форма, рамен обод, сосема благо нагласен. Од двете старани со сјаен црвено-кафеав премаз. Насликан со големи висечки шрафирани триаголници што поаѓаат од устата. Фактура добра, боја црвено кафеава.

Инв.бр.187, Истражување 1982, Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија



66.Пехар-фрагмент

Тумба Маџари, Скопска котлина

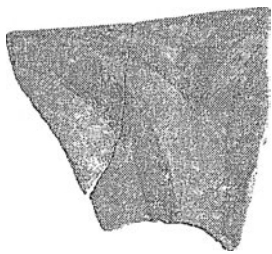
Куќа 5 во подот

Висина: 8,8 см

Пехар со топкалеста форма, рамен обод, сосема благо нагласен. Од двете старани со сјаен црвено-окер премаз. Со кафеава боја насликани мали шрафирани висечки триаголници под ободот до рамото. Од него,

соединети во една линија се спуштаат големи висечки шрафирани триаголници. Фактура добра, боја црвено -окер.

Инв.бр.308, Истражување 1987, Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија



67.Пехар-фрагмент
Тумба Маџари, Скопска котлина
Кв.Ј 2

Висина: 8,8 см

Фрагмент од, рамен обод, сосема благо нагласен. Од двете старани со сјаен црвен премаз. Со кафеава боја насликани две дебели линии (дел од спирала) а меѓу нив висечки триаголник со шрафирани линии по венцот. Од него, соединети во една линија се спуштаат големи висечки шрафирани триаголници. Фактура добра, боја црвено -окер.

Инв.бр.297. Истражување 1984, Анзабегово- Вршник III
Музеј на Македонија

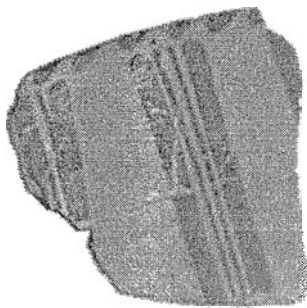


68.Пехар-фрагмент
Тумба Маџари, Скопска котлина
Кв.Ј 2

Висина: 11 см

Фрагмент од рамен обод, сосема благо нагласен. Од двете страни со сјаен црвен-окер премаз. Со кафеава боја насликана спирала со дебели линии (дел од спирала). Центарот завршува со шрафирана елипса. Фактура добра, боја црвено -окер.

Инв.бр.301. Истражување 1985, Анзабегово- Вршник III
Музеј на Македонија

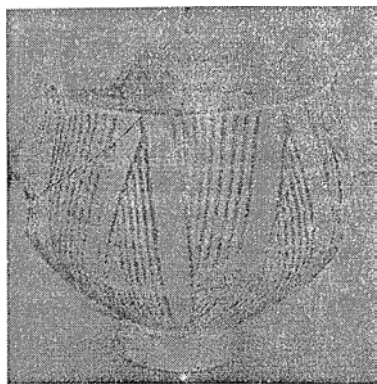


69.Пехар-фрагмент
Тумба Маџари, Скопска котлина
Кп Ф 1- Ф-0

Висина:6,6 см

Фрагмент од пехар со рамен обод, нагласен со мали коси линии насликани со кафеава боја.Под нив поаѓаат верикални полиња со алтернирани по две дебели и тенки линии. Фактура добра, боја црвена.

Инв.бр.296.Истражување 1984.Анзабегово-Вршник II
Музеј на Македонија



70.Пехар

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кп Ф 7-8, куќа 6

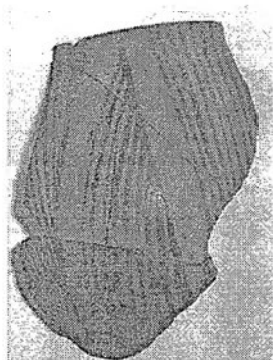
Висина: 16 см,

Фрагментиран пехар со рамен обод благо разглен, на мала прстенеста нога. Украсен со издолжени триаголници исполнети со шрафирани линии со црвено-кафеава боја. Комбинацијата на украсата е еден триаголник од венцот надолу, до него обратно. Фактура добра.

Инв.бр.314, Истражување 1989, Анзабегово-

Вршник III

Музеј на Македонија



71.Пехар-фрагмент

Тумба Маџари, Скопска котлина

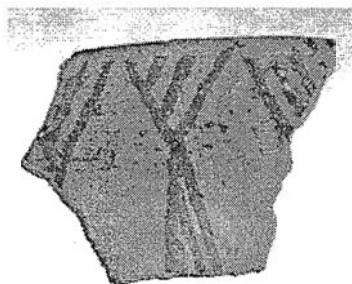
Кв Ф 8, куќа 6

Висина: 12,8 см,

Фрагмент од пехар со рамен обод благо разглен. Украсен со издолжени триаголници исполнети со шрафирани линии со црвено-кафеава боја. Комбинацијата на украсата е еден триаголник од венцот надолу, до него обратно. Фактура добра, на површината црвеникава енгоба.

Инв.бр.312, Истражување 1989, Анзабегово- Вршник III

Музеј на Македонија



72.Пехар-фрагмент

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кп Е 4-Ф 4, основа на куќа 3

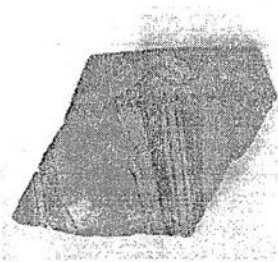
Висина: 12,8 см,

Фрагмент од пехар со рамен обод благо разглен. Украсен со висечки косо шрафирани триаголници под устата до рамото. Од нив почнуваат издолжени триаголници исполнети со шрафирани линии со

црвено-кафеава боја. Фактура добра, на површината црвеникава енгоба.

Инв.бр.310, Истражување 1988, Анзабегово- Вршник III

Музеј на Македонија



73.Пехар-фрагмент
Анзабегово, Овче Поле
Висина:7 x 11,5 см

Фрагмент од пехар со рамен обод.Под ободот насликана лента со кафеава боја исполнета со стилизирани флорални орнаменти што течат во спирала.Од неа кон дното поаѓаат вертикални ленти од кои две се подебели и фланкираат две потенки. Фактура добра, површина сјајно мазнета, боја интензивна црвена.

Инв.бр. Е 359.Истражување 1969/70.Анзабегово-Вршник III.

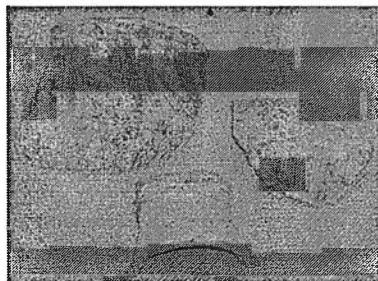


74.Пехар
Вршник, Таринци, Средна Брегалница
Висина 14 см

Пехар со блага биконусна форма, рамен обод малку нагласен и извлечен.Дно благо испакнато со четири високи нозе. Површината сјајно мазнета и украсена со коси плитки канелури. Фактура добра, боја темно кафеава.Инв.бр.1080.Истражување 1960.Анзабегово-

Вршник IV. Народен музеј Штип

Лит.:Вршник...24, сл.26:Кат.бр.47 во Предисториски култури 1971; Кат бр.85 во Праисторија во Македонија 1976; Praistorija jugoslovenskih zemalja II 1979, сл 9/7; Кат.бр.72 во Од археолошкото богатство на СР Македонија 1980;

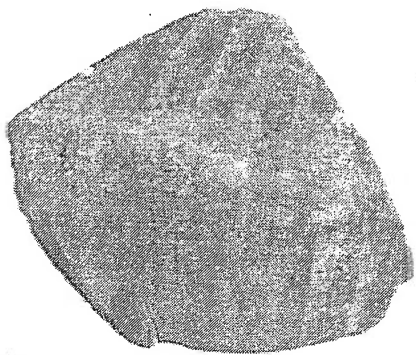


75.Пехар
Тумба Долно Палчиште,Полог
Сонда 1
Висина: 15 см

Пехар со конусен реципиент, малку нагласен врат, блага S профилација. Дно на мала конусна нога малку празна.Украсен со браон сликани вертикални ленти што формираат полиња а во нив

криви линии. Сликањето изведено со четка со непрецизни рабови.Фактура добра,боја бледо окер.

Инв.бр.253. Истражување1987. Анзабегово-Вршник III
Музеј на Македонија



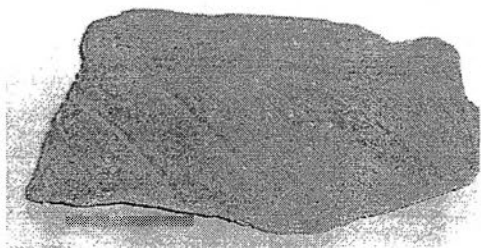
76.Фрагмент од пехар
Тумба Долно Палчиште,Полог
Сонда 2

Висина: 15 см

Фрагмент од стомак на пехар со биконусна профилација.Украсен кафеави вертикални поширики и потенки линии.Фактура добра,боја црвена.

Инв.бр. 369. Истражување 1988.

Анзабегово-Вршник III



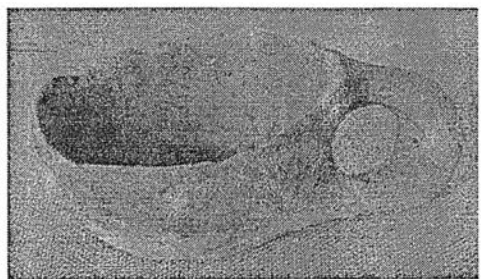
77.Фрагмент од сад

Тумба Долно Палчиште, Полог
Сонда 2

Висина: 5,3 см

Фрагмент од сад со рамен обод, врежано рамо и коси полиња. Меѓу две празни е едно со врежани тенки коси линии.Фактура осредна, боја темно црвена.

Инв.бр.329. Истражувања 1988. Анзабегово-Вршник IV
Музеј на Македонија-Скопје



78.Чаша

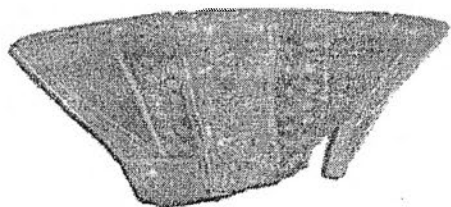
Тумба Долно Палчиште, Полог
Сонда 1

Висина: 5 см

Чаша со плиток реципиент, малку конусовиден и држалка груба во ниво на рамното дно.Фактура осредна, боја окер.

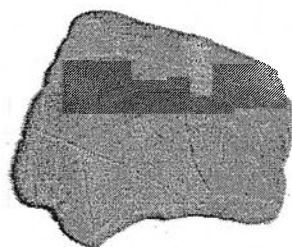
Инв.бр.367. Истражувања 1987. Анзабегово-

Вршник IV
Музеј на Македонија-Скопје



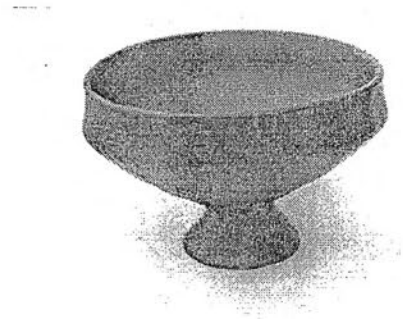
79.Фрагмент од сад
Тумба Долно Палчиште, Полог
Сонда 2
Висина: 6,5 см

Фрагмент од сад -амфора, со рамен обод, конусовидна форма. Украсен со врежани коси и вертикални линии што формираат полиња со замазнета површина. Меѓу нив се убоди тапи исполнети со црвена инкрустација. Фактура осредна, боја сива.
Инв.бр.368. Истражувања 1988. Анзабегово-Вршник IV
Музеј на Македонија-Скопје



80.Фрагмент од уста
Тумба Долно Палчиште, Полог
Содна1
Висина: 4,7 см

Фрагмент од обод на сад со рамна уста и рамен стомак. Рамото нагласено са врежана линија. Меѓу две паралелни врежани линии се врежани полукружни со мали засеци внатре, како да формираат листови. Фактура добра, боја црвенкаста.
Инв.бр. 326.Истражување 1988.Анзабегово -Вршник III



81.Пехар
Тумба Стенче,Полог
Висина: 12 см

Пехар со права уста, малку повиен раб и кус врат. Стомакот биконусен украсен со плитки вертикални канелури. Дно на мала конусна нога малку празна. Фактура добра,
Инв.бр.509. Истражување 2000. Анзабегово-Вршник IV
Музеј на Македонија.



Музеј на Македонија.

82.Пехар

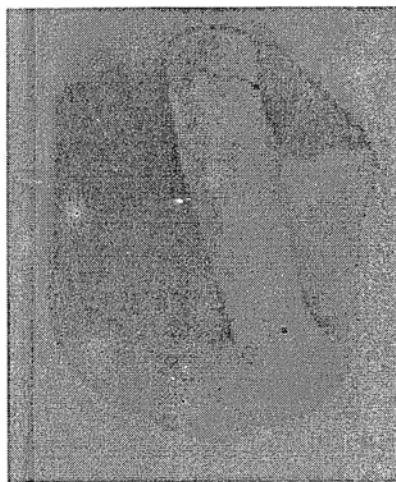
Тумба Стенче,Полог

Висина: 10,5 см

Пехар со конусен реципиент, малку нагласен врат.Стомакот украсен со коси канелури, нога конусна и празна. Дно на мала конусна нога малку празна. Фактура добра, со остатоци од црвен премаз.

Инв.бр.565. Истражување 2000.

Анзабегово-Вршник IV



83.Чинија-фрагмент

Канли Чаир, Лакавица

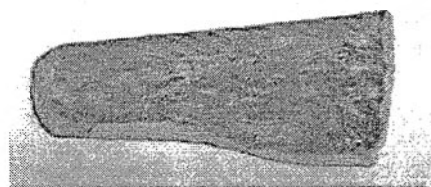
Висина:10,3 см

Сонда IV

Длабока заоблена чинија со тенки сидови и една вертикало аплицирана лентеста држалка, аглесто прекршена и извлечена.Површината мазнета со вертикални потези, фактура добра, боја кафеаво-црвена.

Инв.бр.272.Анзабегово-Вршник IV.

Музеј на Македонија-Скопје



84.Фрагмент од чинија

Анзабегово, Овче Поле

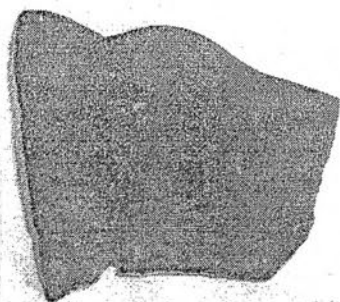
Висина 4,8 см

Фрагмент од рамен венец, кос врат со мало брадавичесто задебелување на рамото. Украсен со плитки коси канелури исполнети со црвена

боја. Фактура добра, боја сива и мазнета сјајно површина.

Инв.бр. 12. Истражување 1960. Анзабегово-Вршник IV

Музеј на Македонија-Скопје

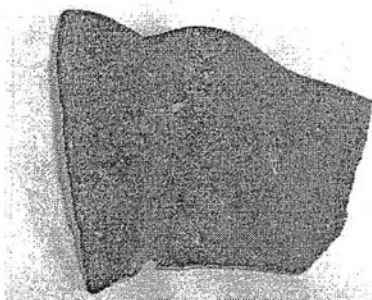


85.Фрагмент од сад
Анзабегово, Овче Поле
Висина 7 см

Фрагмент од сад со задебелена венец што завршува брановидно. Фактура добра, боја црна со траги од мазнење..

Инв.бр. 15. Истражување 1960. Анзабегово-Вршник IV

Музеј на Македонија-Скопје

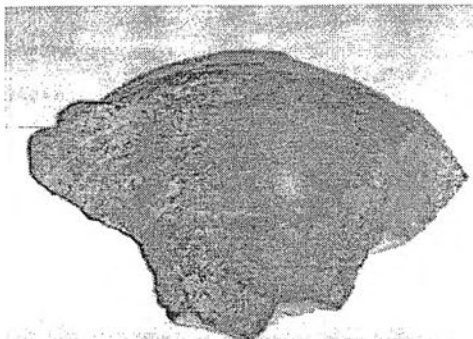


86.Фрагмент од сад
Анзабегово, Овче Поле
Висина 7,2 см

Фрагмент од сад со задебелена венец и извлечен на надвор. Површината украсена со плитки коси канелури што почнуваат под венецот. Фактура добра, боја црна со траги од мазнење.

Инв.бр. 15. Истражување 1960. Анзабегово-Вршник IV

Музеј на Македонија-Скопје

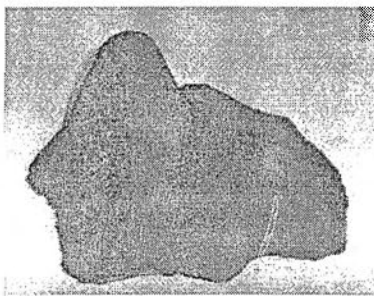


87.Фрагмент од сад
Анзабегово, Овче Поле
Висина: 12,5 см

Фрагмент од сад биконусен сад со тенок рамен венец.Рамото задебелено и со држалка со две рогчиња. Фактура добра, боја сива однадвор и кафеава внатре.

Инв.бр. 33. Истражување 1960. Анзабегово-Вршник IV

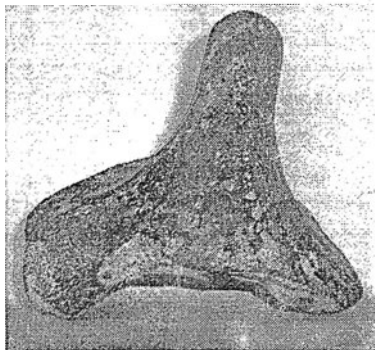
Музеј на Македонија-Скопје



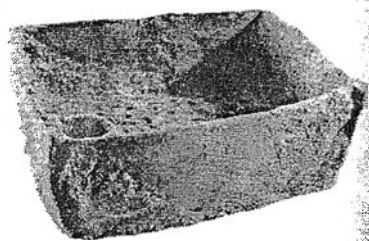
88.Фрагмент од чинија
Анзабегово, Овче Поле
Висина: 10,4 см

Фрагмент од биконусна чинија. Рамото задебелено и со држалка во форма на јазик извлечена нагоре. Фактура груба, боја сива.

Инв.бр. 36. Истражување 1960. Анзабегово-Вршник IV



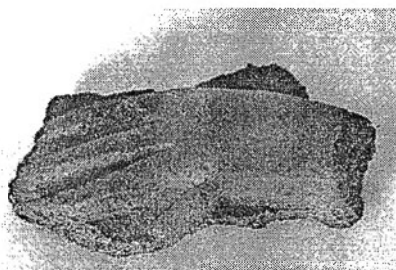
89.Фрагмент од чинија
Анзабегово, Овче Поле
Висина: 6,5 см
Фрагмент од биконусна чинија. Рамото задебелено и со рожесто-лисичеста држалка извлечена нагоре. Фактура добра, боја сива.
Инв.бр. 32. Истражување 1960. Анзабегово-Вршник IV
Музеј на Македонија-Скопје



90.Жртвеник
Јачков Рид, Костин Дол, Пијанец
Висина: 6 см; должина: 17 x 15,5 см
Жртвеник во форма на основа на кука со правоаголен реципиент, во еден агол на дното огниште. Рамно дно украсено со вдлабнатинки од прсти. Фактура осредна, боја кафеаво-црвена.

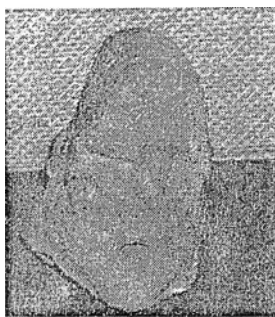
Инв. бр. 66. Случаен наод 1958. Анзабегово-Вршник IV
Народен музеј Штип
Лит.: Кат.бр. 325 во Праисторија на Македонија 1976

Б- Антропоморфна пластика:



91.Фрагмент од рака
Анзабегово, Овче Поле
Фрагмент од стомак на сад, однадвор аплицирана убаво моделирана пластична рака- десна шака со четири прсти, издолжени со голема грацилност. Боја отворено црвена, фактура осредна.
Инв.бр.Д 469.Истражување 1969-70. . Анзабегово-

Вршник II
Народен музеј Штип.
Лит.:Кат.бр.44 во Праисторија во Македонија 1976

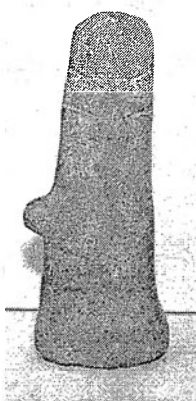


92.Глава од статуетка

Тумба Стенче,Полог

Антропоморфна глава со издолжено лице, високо чело, врежани очи, поткршен нос, уста како длалпка, брада остра.Едното уво е поткршено.Косата е назначена со врежани полукружни линии. Фактура осредна, боја светло кафеава со траги од горење.

Инв.бр.558.Истражување 2000. Анзабегово-Вршник II
Музеј на Македонија-Скопје



93.Статуетка

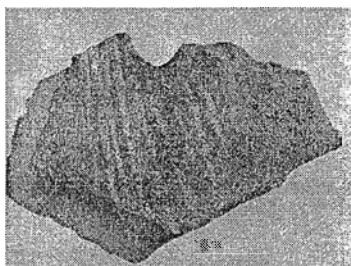
Тумба Чаир, , Скопска котлина

Случаен наод.

Висина: 12 см

Стобовидна фалусоидна статуетка , со малку проширена стопа.Носот е пластично извлечен, веѓите и очите косо врежани.Косата убаво исчешлана во фризура на патец од врежани линии. На темето мала длалпка. Фактура осредна, боја црвена.

Инв.бр. 502.Случаен наод 1999.Анзабегово-Вршник II
Музеј на Македонија-Скопје



94.Фрагмент од жртвеник

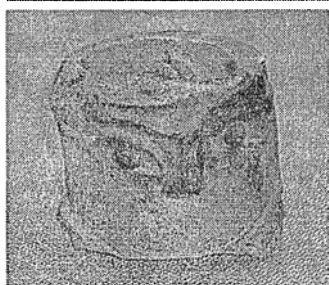
Тумба Стенче,Полог

Висина:5,5 см

Фрагмент од кука на жртвеник од типот Големата мајка, со црвена боја врз која е насликан сноп бели линии. Фактура груба.

Инв.бр. 586.Истражување 2000. Анзабегово-Вршник

I, Музеј на Македонија



95.Антропоморфен цилиндер, теракота

Тумба , с. Долно Палчиште, Полог

Висина: 6,5; ширина 7,5 см

Дел од лице, со пластично прикажани и широко отворени бадемести очи, Зениците се отворени со поглед "надалеку". Веѓите со убав лак поаѓаат од носот, назначувајќи ја очната дупка. Носот е мал.Главата завршува со две косо врежани линии, кои

веројатно се дел од ѓердан. Косата е пластично прикажана со врежани плитки цик-цак линии.Фактура добра, боја црвеникава. Има траги од горење. Откриен во 1987 год.

Инв.бр.255. Група Анзабегово-Вршник III

Музеј на Македонија, Скопје

Лит.:Здравковски Д., Саржоски 1989 Тумба-Палчиште, AP 28, Ljubljana 43; С.Саржоски С., Здравковски Д. 1991 Тумба во село Долно Палчиште-Тетово, Maced. acta archaeol. 12, Скопје, 131-144; Здравковски Д. кат .бр.52 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



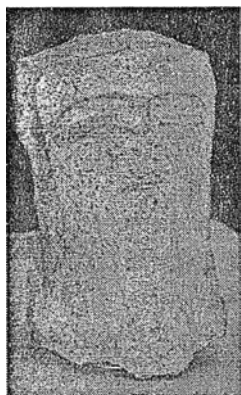
96.Антропоморфен цилиндер, теракота
Тумба Сред село, с.Могила, Пелагонија
Висина: 13,3 см.

Празен цилиндер, дел од жртвеник Големата Мајка. Носот е пластично нагласен, голем и излегува од линијата на веѓите. Очи бадемести со спуштен поглед и нагласени горни капаци. Устата собрана и назначена со едно задебелување, како да асоцира срамежлив прв бакнеж. Вратот завршува со пластичен ѓердан во форма на буквата "М". Фактура добра, боја црвена.

Инв.бр.339. Велушина-Породин II

Музеј на Македонија, Скопје

Лит.: Санев В.. 1980 Од археолошкото богатство на СР Македонија, Скопје, 21, кат.бр. 56 (каталог) Атанасова М., Здравковски Д. кат.бр.47 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



97.Антропоморфен цилиндер, теракота
Тумба Чаир, Скопска котлина
Висина:15,5 см

Антропоморфен цилиндер дел од жртвеник Големата Мајка, со блага четвртеста форма. Извајан околу дрво од кое се останати траги во позитив. Лицето со врежани затворени очи, мал нос, од кој започнуваат убави полукружни веѓи. Устата е мала плитко врежана. Косата пластично моделирана во афро фризура, темето продупчено. Фактура добра, боја светло црвено-окер. Откриен случајно во 1999 год. Инв.501. Група Анзабегово-Вршник III.

Музеј на Македонија, Скопје.

Лит.:Атанасова М.,Здравковски Д. кат .бр.53 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



98. Антропоморфен цилиндер, теракота
Тумба Маџари, Скопска котлина
Висина: 18 см

Антропоморфен цилиндер дел од жртвеник Големата Мајка, со блага четвртеста форма. Извајан околу дрво. Лицето е со плитко врежани затворени очи, спуштени на крајот од носот. Тој е мал и од него започнуваат убави полукружни веѓи. Косата е пластично моделирана во двојни плетенки фатени со вертикална шнола. Темето продупчено, со траги од горење. Фактура осредна, боја светло окер. Откриен во 1985 год.

Инв.591. Група Анзабегово-Вршник III.

Лит.:Атанасова М.,Здравковски Д. кат .бр.38 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



99. Антропоморфен цилиндер , теракота
Тумба Маџари, Скопска котлина
Висина: 14 см

Дел од жртвеник Големата Мајка, со блага четвртеста форма. Извајан околу дрво .Лицето со пластично прикажани бадемести очи, веѓите со убав лак поаѓаат од малиот нос назначувајќи ја очната дупка. Устата назначена со мало пластично кругче. Под него мали пластични гради. Рацете откршени. Косата обработена во афро фризура. На темето дупка. Боја црвеникава. Откриен во 1981 год.

Инв.бр.66. Група Анзабегово-Вршник III

Лит.:Атанасова М.,Здравковски Д. кат .бр.39 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



100. Антропоморфен цилиндер, теракота
Тумба Маџари, Скопска котлина
Висина: 10,5 см.

Празен цилиндер, дел од жртвеник Големата Мајка. Лицето е со голем нос во кој завршуваат полукружни веѓи. Очите се бадемести и широко отворени. На темето дупче. Косата сплетена во прцлиња триаголно собрани. Боја бледо црвена. Откриен во 1982 год.

Инв.бр.339. Група Анзабегово-Вршник III

Лит.:Атанасова М.,Здравковски Д. кат .бр.49 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



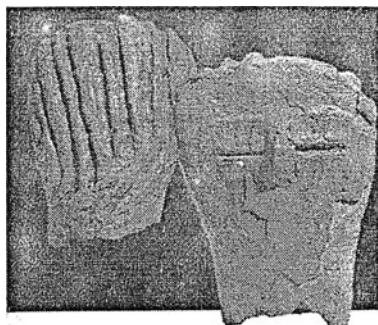
101. Антропоморфна статуетка, теракота
Тумба Маџари, Скопска котлина

Висина: 9,5 см

Антропоморфна статуетка со сплескана форма. Главата и лицето се издолжени со плитко врежани очи. Носот е мал, веѓите тенки полукружни и пластично претставени. Косата пластична со афро фризура. Темето продупчено со траги од горење. Фактура добра, боја окер. Ископување 2003 год.

Инв.634. Група Анзабегово-Вршник III.

Лит.: Атанасова М., Здравковски Д. кат .бр.10 во
Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



102. Антропоморфна глава, теракота

Тумба Маџари, Скопска котлина

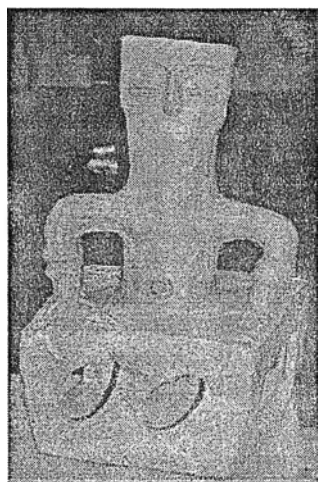
Висина: 29 см

Глава изработена од непречистена земја многу едноставно моделирана околу голем колец. Лицето е сплескано, очите плитко врежани, веѓите слабо назначени, носот мал. Лицето премачкано со неколку премази глина, споено со масивниот врат. Косата исплетена во прцлиња собрани во кок

на левата страна. Главата е откришена најверојатно од монументална статуа тотем. Фактура осредна, боја бледо окер. Случаен наод во 1984 год.

Инв.бр.493. Група Анзабегово-Вршник II.

Лит.: Санев В. 2005 Тотемот од Маџари, *Maced. acta archaeol.* 17, Скопје
(во печат); Здравковски Д. кат .бр.41 во Праисториските дами од
Македонија, Скопје 2005



103. Големата Мајка, теракота

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв К 4, куќа I

Висина: 39 см

Жртвеник од типот на Големата Мајка. Таа е прикажана допојасно врз четириаголна куќа. Главата и телото се столбесто моделирани врз колец од кој се остатоци во позитив. Лицето е рамно, веѓите полукружни започнуваат од носот. Очите се затворени и плитко врежани. Градите се мали, стомакот со голем папок. Косата е пластично прикажана во убава фризура. На челото се насликани три шишки со кафеава боја. На темето има дупче. Лицето е

премачкако со неколку премази од глина. Во ниво на градите рацете се

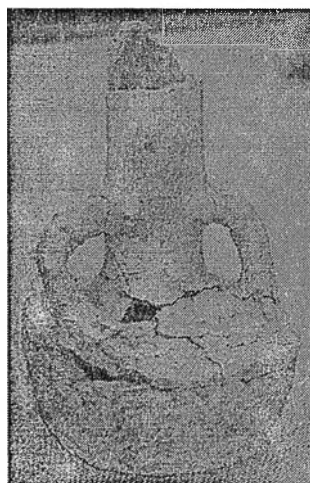
свиткани и потпрени со дланките врз куќата со раширени прсти. Прикажан е мигот кога Мајката се раѓа, излегува од куќата и бдее врз мирот над домашното огниште. На рацете се по две масивни белезици. Куќата е четвртеста со по два елипсовидни отвора на фронталната и задната страна, а на бочните големи четвртести. На четирите агли на покривот има дупчиња за закачување.

Боја светло кафеава. Откриена во 1981 год. во куќа 1.

Инв.бр.68. Група Анзабегово-Вршник III.

Музеј на Македонија, Скопје.

Лит.: Санев В. 1981, Неолитско светилиште од Тумба во с.Маџари, Скопје (каталог); Неолитско светилиште од Тумба во Маџари, Скопско, *Maced. acta archaeol.* 9-39, Скопје. Здравковски Д. кат.бр.42 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



104. Големата Мајка, теракота

Тумба сред село, Мршевци, Скопска котлина

Висина: 15,7 см

Жртвеник од типот на Големата Мајка. Таа е прикажана допојасно врз четириаголна куќа. Главата и телото се столбесто моделирани врз колец од кој се остатоци во позитив. Главата недостига. Во ниво на градите рацете се свиткани и потпрени со дланките врз куќата со раширени прсти. На десната надлактица има белезица. Куќата е со четвртеста заоблена форма. Фактура груба, боја светло кафеава. Откриена во 1987 год.

Инв.бр. 318. Група Анзабегово-Вршник II

Музеј на Македонија, Скопје.

Лит.: Санев В. 1996 Сред село Мршевци, АК 2, Скопје 378-379; Здравковски Д. кат.бр.48 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



105. Големата Мајка, теракота

Тумба Маџари, Скопска котлина

Висина 31,5 см

Жртвеник од типот на Големата Мајка. Таа е прикажана допојасно врз четириаголна куќа. Лицето е рамно, очите затворени и коси, плитко врежани. Веѓите слабо истакнати. Носот остар. Косата собрана во убава афро фризура. На темето има дупче со траги од горење. Куќата е четвртеста со по четири елипсовидни отвора на фронталната и задната страна. На едната бочна голем отвор во форма на М. На четвртата 2 коси отвори. На четирите агли на покривот има дупчиња за закачување.

Инв.бр. 592 Фактура добра,боја светло кафеава.Откриена во 1987 год.
Среден неолит. Група Анзабегово-Вршник II
Музеј на Македонија
Лит.: Здравковски Д. кат. бр.44 во Праисториските дами од
Македонија, Скопје 2005



106.Женска статуетка, мермер
Тумба Маџари, Скопска котлина
Висина 6,8 см

Стилизирана женска статуетка извајана од еден камен со нагласена стеатопигија. Главата откршена, торзо триаголно со мали гради.Рацете спуштени на стомакот, пубичниот дел слабо нагласен. Половината тенка, нозете куси и здепасти, глутеите нагласени.

Бел ситнозрнест мермер со траги од горење.Откриена во куќа 6 во 1989 год.

Инв.бр. 317. Група Анзабегово-Вршник II.

Музеј на Македонија

Лит.:Атанасова М., Здравковски Д. кат. бр.1 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



107.Женска статуетка, теракота
Мачево, Горна Брегалница
Висина: 10,1 см

Долен дел од женска фигурина во стоечка положба, на мевот три реда боцнати точки.Ненагласена стеатопигија, на нозете врежани точки во траки со остра аглеста форма.

Фактура осредна,боја светло кафеава.Случаен наод.

Инв.бр. 66. Група Анзабегово-Вршник IV.

Музеј на Македонија, Скопје.

Лит.: Санев В.1992 Водич низ археолошката поставка, Скопје, 22; Керамитчиев А. 1996 Берово, 3 Владимирово, АК 2 Скопје, 10-11; Атанасова М. Здравковски Д. кат. бр.17 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



108.Статуетка, теракота
Тумба Маџари,Скопска котлина
Всина: 2,7 см.

Минијатурна женска статуетка со столбесто тело, просопоморфно лице со нагласен нос и коси врежани очи.Косата е собрана во сплескана пунца, на вратот малку задебелена.

Бледо окер боја.Откриена во 2003 год.

Инв.бр. 528. Група Анзабегово-Вршник IV.

Музеј на Македонија, Скопје.

Лит.:Атанасова М., Здравковски Д. кат. бр.16 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



109.Антропоморфна глава, теракота

Тумба Маџари, Скопска котлина

Висина: 9 см.

Глава од жртвеник од типот Големата Мајка, откриена во коренот на вратот. Лицето е стилизирано со блага триаглеста форма.Очите се полуотворени, врежани со пластично нагласени краевии на капаците. Веѓите во благ лак почнуваат од малиот нос.Под него устата собрана во грч.Косата е со длабоки врежани линии, на темето

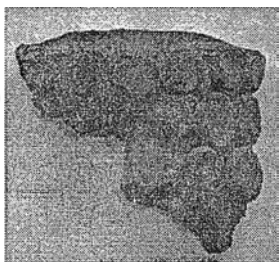
дупка со траги од горење.

Фактура добра, боја светло црвена.Случаен наод во 1988 год.

Инв.бр.418. Група Анзабегово-Вршник III.

Музеј на Македонија, Скопје.

Лит.:Атанасова М., Здравковски Д. кат. бр.40 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



110.Фрагмент од антропоморфен цилиндер, теракота

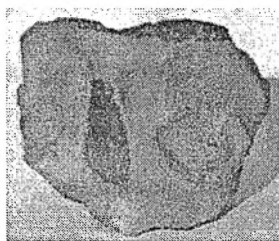
Тумба Стенче, Полог

Висина: 8 см.

Фрагмент од заден дел на цилиндер од Големата мајка, со афро фризура обликувана со пластични налепки во редови. Фактура груба, боја кафена.Истражување во 2000 . 1988 год.

Инв.бр.66. Група Анзабегово-Вршник II-III.

Музеј на Македонија, Скопје



111.Голема Мајка-фрагмент

Тумба Маџари-Скопје

КП J8

Висина 7,7, ширина 9,5 см

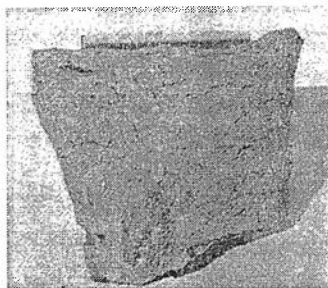
Фрагмент од лице на божица со широко отворени пластично вајани очи, веѓите споени во коренот на носот, кој е оштетен. Зениците пластични кругчиња.

Фактура груба, боја светло црвена, внатре црна.

Истражување 1986.

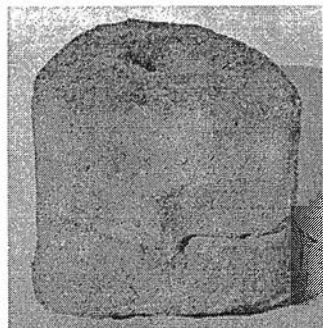
Инв.бр.638

Музеј на Македонија



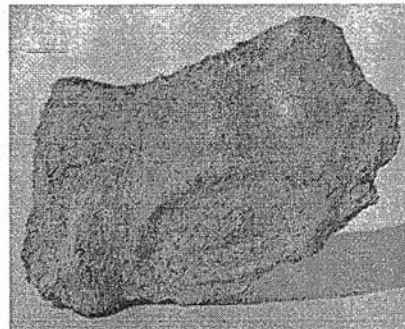
112. Голема Мајка- фрагмент
Тумба Маџари-Скопје
КП Г 9 - X9 во подот под глината
Висина 5, 5 см
Фрагмент од лице на божицата, со слабо нагласени
пластични затворени очи и мал нос.
Фактура груба, црвено печена. Истражување 1998.
Инв.бр.639

Музеј на Македонија



113. Голема Мајка - фрагмент
Тумба Маџари- Скопје
Површински наод
Висина 5, 3 см
Фрагмент од полн цилиндер на божица, со неправилна
кружна форма. Лицето сплескано. Очите хоризонтално
врезани, веѓите малку пластично нагласени. Носот
мал. Цилиндерот моделиран на мазно дрво или трска.
Фактура груба, боја светло црвена, внатре сива лошо
печена. Истражување 1987. Инв.бр.639

Музеј на Македонија



114. Голема Мајка - фрагмент
Тумба Маџари- Скопје
КП 45/46
Висина 5, 3 см
Фртагмент лице со лево око на божица, со дел од
носот. Очите бадемести пластично моделирани.
Носот оштетен.
Фактура груба, боја кафеаво црвена.
Истражување 1984.

Инв.бр. 641
Музеј на Македонија



115. Голема Мајка - фрагмент

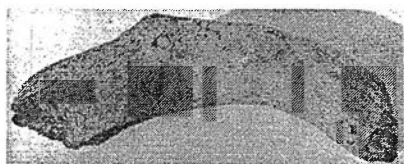
Тумба Маџари- Скопје

Висина 10 см

Фрагмент од цилиндер, откришена рака, под неа пластично хоризонтално ребро со две задебелувања од прсти. Фактура груба, боја кафеаво црвено кафена, моделирана на дрво. Случаен наод 1984.

Инв.бр.642

Музеј на Македонија



116. Фрагмент од рака

Тумба Маџари-Скопје

Кв. Н 9

Должина 10 см

Фрагмент од рака на божица, со задебелување на

лактот.

Фактура груба, боја кафено-црвена. Истражување 1993. Инв.бр.643.

Музеј на Македонија



117. Фрагмент од рака

Тумба Маџари-Скопје

Површински наод

Должина 7 см

Фрагмент од десна надлактица на рака од божица, со две задебелувања-белезици над лактот.

Фактура груба, боја кафено-црвена. Истражување 1985 .

Инв.бр.644

Музеј на Македонија



118. Фрагмент од рака

Тумба Маџари-Скопје

Површински наод

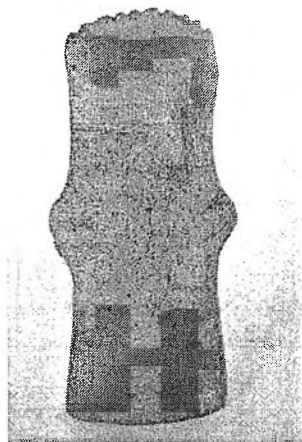
Должина 8,5 см

Фрагмент од десна надлактица на рака од божица, со две задебелувања-спирални белезици над лактот.

Фактура груба, боја кафено-црвена. Истражување 1988 .

Инв.бр.645

Музеј на Македонија



119. Женска статуетка, теракота

Анзабегово, Овче Поле

Висина: 10 см.

Столбеста женска статуетка во стоечка положба, со сплескана елипсеста форма. Лице просопоморфно, со врежани очи, пластичен нос и веѓи благо нагласени.

Рацете собрани и потенцирани со по две врежани линии.

На темето косата со цик-цак врежани линии.

Фактура осредна, боја светло окер. Случаен наод.

Инв.бр. 66. Група Анзабегово-Вршник IV.

Музеј на Македонија, Скопје.

Лит.: Корошец П. и Ј. 1973 Барутница, Прилеп, Т. XI сл. 14;

Атанасова М., Здравковски Д. кат. бр. 14 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



120. Женска статуетка, теракота

Амам, с. Лопате-Кумановско поле

Висина: 5,1 см.

Долна половина од столбеста женска статуетка, нозете составени.

Фактура добра, боја светло окер. Истражување 1978 год.

Инв.бр. Група Анзабегово-Вршник IV.

Музеј на Македонија, Скопје.

Лит.: Атанасова М., Здравковски Д. кат. бр. 2 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



121. Женска статуетка, теракота

Стоби, Повардарје

Висина: 8,5 см.

Инв.бр. МФ 675

Столбеста женска статуетка во стоечка положба, со сплескана елипсеста форма. Лице просопоморфно, со врежани очи, пластичен нос и веѓи благо нагласени.

Рацете извлечени и потенцирани со две дупчиња.

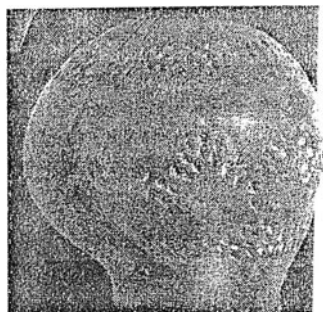
Фактура осредна, боја светло окер. Истражувања 1978 год.

Инв.бр. А 80. Група Анзабегово-Вршник IV.

Музеј на Македонија, Скопје.

Лит.: Санев В. 1992 Водич низ археолошката поставка, Скопје, 23;

Атанасова М., Здравковски Д. кат. бр. 15 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



122. Антропоморфен сад
Вршник, Таринци, Средна Брегалница
Висина: 9 см

Долен дел на женско тело со топкалеста форма и нагласена стеатопигија. Ободот рамно исечен, нозете куси. Украшен со импресо убоди во паралелни тројни и двојни хоризонтални цик-цак низи. Површината сјајно мазнета, боја темно кафеава. Истражувања 1960.
Инв.бр.952 (103). Анзабегово- Вршник IV.

Народен музеј Штип.

Лит.: Вршник...24, сл.33; Кат.бр. 48 во Предисториски култури 1971; Кат.бр. 91 во Праисторија во Македонија 1976; Praistorija jugoslovenskih zemalja 1979, T. XIV сл 1; Кат.бр. 74 во Од археолошкото богатство на СР Македонија; Кат.бр.27 во Праисториските дами од Македонија 2005;



123. Женска статуетка
Устие на Дрим, Охридски басен
Висина: 7,5 см

Жена седната во јога положба. Топкалеста мазна глава, висок врат, телото исправено. Лицето со благо нагласени очи, нос и уста. Рацете ги обележува линија на стомакот. Грбот мазен со свиените нозе за да седи. На грбот врежани ромбови еден во друг. Фактура осредна, боја темносива.

Инв.бр.276. Истражување 1962. Велушина Породин IV.

Музеј на Македонија- Скопје

Лит.: Кат.бр.129 во Предисториски култури во Македонија 1971; Кат.бр.359 во Праисторија во Македонија 1976; Кат.бр.121 во Од археолошкото богатство на СР Македонија 1980; Кат.бр.56 во Праисториските дами од Македонија 2005.



124. Статуетка, теракота
Тумба Маџари, Скопска котлина
Кп Л 7- М 7
Висина: 7,5 см.

Женска статуетка со столбесто тело, плоското теме, лице со нагласен нос и врежани очи. Левата рака е свиткана во пределот на градите. Десната недостига.

Фактура груба, сива боја. Истражувања 1985 год.

Инв.бр. 417. Анзабегово-Вршник IV.

Музеј на Македонија, Скопје. Антропоморфна глава



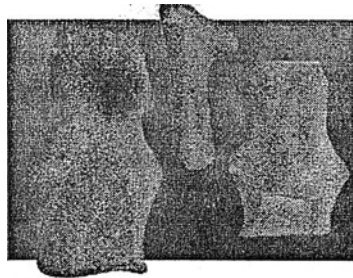
125.Глава
Тумба Маџари
Јама во коцка и 2/3 - j 2/3

Висина 4,5 см

Стилизирана глава со елипсовидна форма, голем нос и мал врат. Долната вилица убаво заоблена. Извајана во белутрак.

Инв. бр. 295. Истражување 1984.Анзабегово-Вршник III-IV

Музеј на Македонија- Скопје



126.Женска статуетка,теракота

Мрамор, Чашка, Азот

Висина: 3.4 см

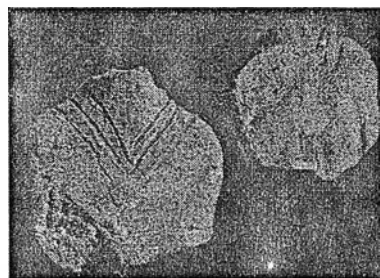
Фрагмент од женска статуетка од која е зачувано торзото и столбовидно изведениот врат и глава. Главата е стилизирана и единствено се забележува нагласениот пластично изведен нос. Торзото е плоското

со благо нагласен стомак. Рацете се брадавичесто изведени и се благо нагласени.

Инв. бр. I-8. Фактура груба,боја кафеава. Амзабегово-Вршник IV

Народен музеј - Велес

Лит.: Јовчевска Т.кат.бр.8 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



127.Женска статуетка, теракота

Мрамор, Чашка, Азот

Висина: 5.2 см

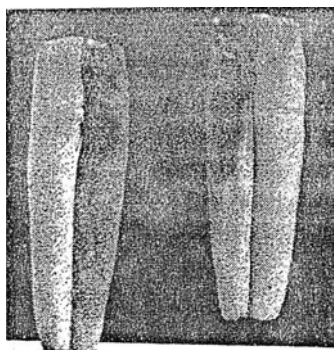
Фрагмент од женска фигурина со плоското изведено торзо и ненагласени раце. На стомакот од торзото е врежана една хоризонтална линија. Градите се декорирани со еден пластично изведен

кружен медалјон прицврстен на три врежани нишки.

Инв.бр.I-2.Фактура добра,боја сиво-кафеава.Анзабегово-Вршник IV

Народен музеј - Велес

Лит.:Јовчевска Т.кат.бр73 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



128. Женска статуетка, теракота
Мрамор, Чашка, Азот

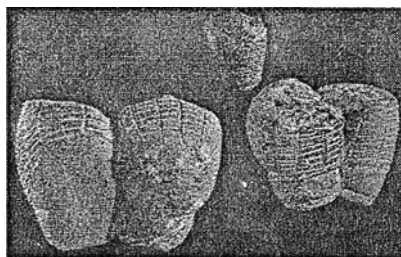
Висина: 6.4 см

Фрагмент од женска статуета, од која е зачувана само десната нога. Таа е тенка и издолжена со пластично нагласен заден дел. Горниот дел недостига.

Инв. бр. I-9. Фактура добра, боја сиво-кафеава. Амзабегово-Вршник IV

Народен музеј - Велес.

Лит.: Јовчевска Т. кат. бр. 35 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



129. Женска статуетка, теракота
Мрамор, Чашка, Азот

Висина: 4.1 см

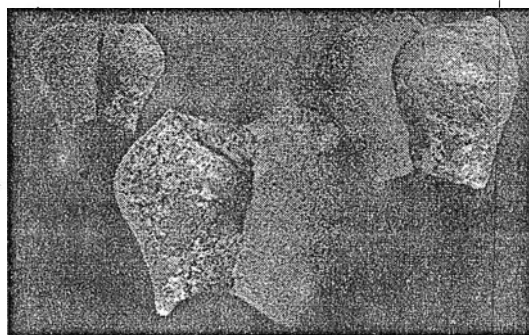
Фрагмент од женска статуетка во седечка положба. Има нагласена стеатопигија. Од статуетката е зачувано десното бедро и горниот дел од ногата. Ногата е декорирана со хоризонтални и

вертикални врежани линии во вид на пајакова мрежа. Долниот дел од ногата е декориран со кружни линии.

Инв. бр. I-11. Фактура добра, боја темно сива. Амзабегово-Вршник IV

Народен музеј - Велес

Лит.: Јовчевска Т. кат. бр. 83 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



130. Женска статуетка, теракота
Сунивер, с. Извор, Азот

Висина: 3.2 см

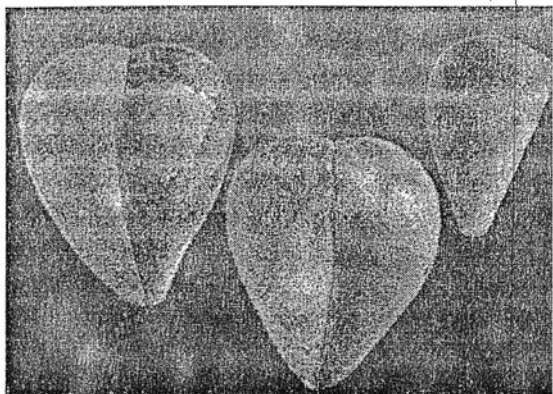
Дел од женска статуетка во седечка положба. Фрагментот претставува дел од левото бедро, задникот и половината. Задникот и бедрата се стеатопигни и масивни. Од торзото на статуетката е зачуван само дел од

половината, која е значително потесна во однос на телото.

Инв. бр. I-186. Фактура добра, боја темно црвена. Амзабегово-Вршник IV

Народен музеј Велес.

Лит.: Јовчевска Т. кат. бр. 22 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



131. Женска статуетка, теракота
Сунивер, с. Извор, Азот

Висина: 4,2 см

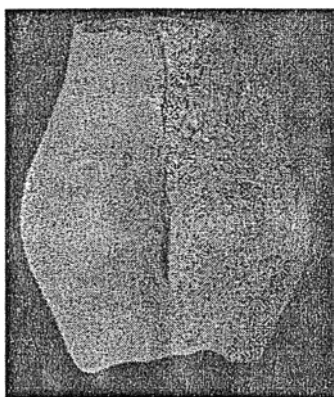
Фрагмент од антропоморфна /женска статуетка во седечка положба од која е зачувана само десната нога, која во долниот дел е оштетена. Зачуваната нога е куса и набиена, со остар завршеток во пределот на стапалото. Бедрото е масивно и

нагласено. Од внатрешната страна ногата е рамна, а во пресекот има полутопчеста форма. Во горниот дел се наоѓа мал хоризонтален отвор за прицврстување на обете нозе.

Инв. бр. I-57. Фактура добра, боја темно црвена. Амзабегово-Вршник IV

Народен музеј Велес

Лит.: Јовчевска Т. кат. бр. 25 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



132. Женска статуетка, теракота
Сунивер, с. Извор, Азот

Висина: 4.2 см

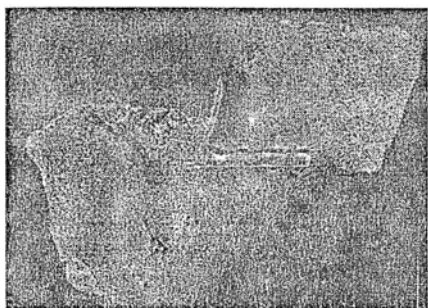
Дел од женска статуетка изработена од црвена глина. Од статуетката е зачуван само дел од десната нога, бедрото и половината. Фигурината има стеатопигија и нагласени бедра, а ногата надолу благо се стеснува, но некаде на средината е откршена. Од половината е зачуван само дел кој исто така благо се стеснува. Од внатрешната страна

ногата е грубо зарамнета.

Инв. бр. I-59 Фактура добра, боја црвена. Амзабегово-Вршник IV

Народен музеј Велес

Лит.: Јовчевска Т. кат. бр. 18 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



133. Женска статуетка, теракота
Сунивер, с. Извор, Азот

Висина: 5,3 см

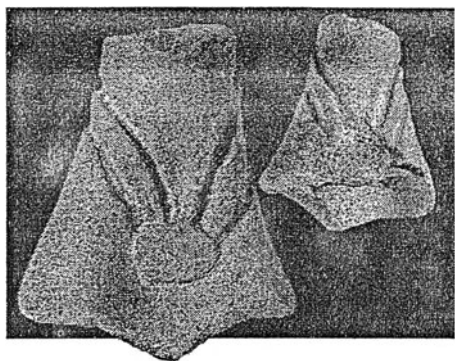
Торзо од фигурина, од рамениците до стомакот, плоскато изведено. Рацете се брадавичести и благо извлечени од

трупот на статуетката. Градите се пластични, незначително нагласени.

Инв. бр. I-55. Фактура груба со лискун, боја сиво-црвена. Амзабегово-Вршник IV

Народен музеј - Велес

Лит.:Јовчевска Т.кат.бр.34 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



134. Женска статуетка, теракота

Карталица, с. Извор, Азот

Висина: 3,7 см

Фрагмент од женска статуетка од која е зачуван дел од вратот и дел од торзото во пределот на рамениците и градите. Вратот е масивен и столбовиден. Од него надолу продолжуваат благо нагласените раменици. На градите виси пластично

изведен кружен медалјон прицврстен на панделка плитко врежна.

Инв. бр. I-187. Фактура добра, боја црвена. Амзабегово-Вршник IV

Народен музеј - Велес

Лит.:Јовчевска Т.кат.бр.66 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



135. Голема Мајка, теракота

Церје-Говрлево, с. Говрлево

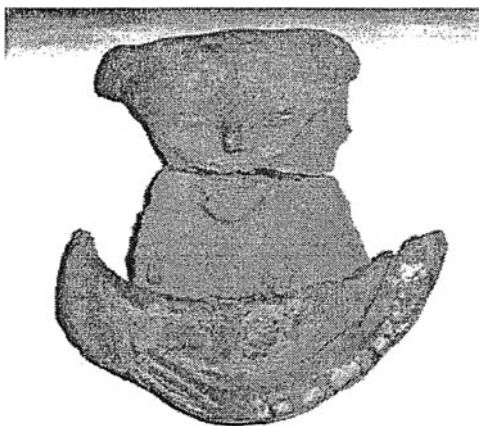
Висина: 35 см

Антропоморфна фигура со тело и глава цилиндрично моделирани на кубусно овален постамент, со отвори од напред и назад. Над очите се нагласени веѓи, а носот е извлечен. Рацете свиткани во лактите, а со прстите се потпираат на постаментот-куќата. Посебно се нагласени дојките и бремениот стомак со папокот. На засеченото теме има дупка, како и на четирите агли на постаментот, кој претставува модел на куќа. Надлактиците

и подлактиците се украсени со по два пара белези. Околу вратот е врзан лентест ѓердан што виси на градите и грбот со по една алка. Преку струкот е врзан колан на вид на пластични бобинки. Фризурата е назначена со плитки коси врежувања.

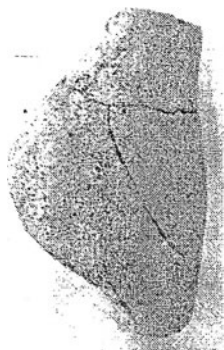
Инв.бр.176 Фактура добра, површина сјајно мазнета, боја сиво-окер.
Анзабегово -Вршник III
Музеј на Град Скопје

Лит.:Милош Билбија, Археолошки преглед 26, Ljubljana 1986, 36;
З.Георгиев, М. Билбија, Културно наследство,Скопје 1984, 41; В.
Санев, Археолошка карта на Република Македонија, Т.И, МАНУ,
Скопје 1994, 40; Н. Чаусидис, В. Лилчиќ, А.Серафимова, Е. Алексиев,
Македонија-културно наследство, Скопје 1995, 33;Билбија
М.кат.бр.46 во Праисториските дами од Македонија, Скопје 2005



136.Антропоморфен сад
Канли Чаир, долина на Лакавица
Со.VII, под полукружната печка.
Висина: 11, 5 см; ширина: 18 см.
Триаголно лице на жена со пластични
бадемести затворени очи и долг нос.Косата
свиткана во два кока.На градите аплицирани
платични цицки, стомакот рамен на него
положена лева рака со три прсти. Фактура
добра, боја црвено-кафеава.
Инв.бр.268.Истражување 1988.Анзабегово-

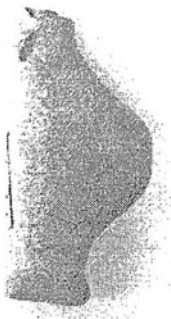
Вршник II
Музеј на Македонија-Скопје



137.Женска статуетка
Тумба Д.Палчиште, Полог
Висина: 5,8 см
Десна нога и глутеј од женска крушколика статуетка, со
врежан пубус. . Фактура добра, боја црвеникава.
Инв. бр. 323. Истражување 1988 Анзабегово- Вршник II



138.Женска статуетка
Тумба Д.Палчиште, Полог
Висина: 6 см
Лева половина и глутеј од женска стобовидна статуетка, со
нагласени гради и уста. Фактура добра, боја црвеникава.
Инв. бр. 357. Истражување 1988. Анзабегово- Вршник III



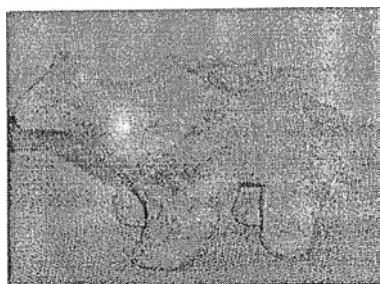
139. Статуетка
Тумба Стенче. Полог
Висина: 5,5 см
Лева нога и глутеј од женска стобовидна статуетка, со нагласени гради и уста. Фактура добра, боја црвеникава.
Инв. бр. 567. Истражување 1988. Анзабегово- Вршник III

Зооморфна пластика



140. Букранион
Тумба Маџари ?
Најдена во Куршумли ан.
Висина: 33,5 см; дебелика 24 см
Скулптура на глава на коч од семејството Ovis. Моделирана прецизно со фини линии, муцка со назначени ноздри и уста. Мандибулата откршена. Очите се овални пластично обликувани со назначени зенеици, над нив веѓите. Под муцката на вратот се вдлабени неправилни кружни орнаменти што асоцираат на ѓердан или реси. Под вратот осум реда ребрести канелури. На главата се дупки за всадување рогови. Фактура груба, боја теракота.

Инв. бр. 492. Можеби од рекогносцирањето за автопатот во 1964 г.
Анзабегово-Вршник II
Музеј на Македонија-Скопје



141. Зооморфен жртвеник

Тумба Маџари, Скопска котлина

Должина 12,7 см , висина 7,2 см

Случаен наод 1982

Грубо моделирана претстава на овен со широк врат, криви здепасти нозе, опашка спуштена. На вратот недостига конусен реципиент.

Инв.бр. 178. Фактура груба, боја кафеаво-црвена. Анзабегово -Вршник II
Музеј на Македонија



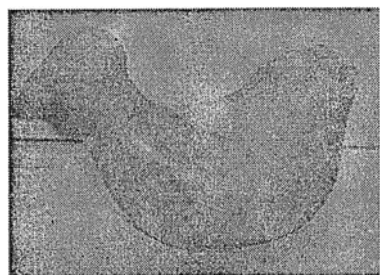
142. Кентавр?

Тумба Маџари, Скопска котлина

Висина: 10,3 см; должина: 13 см

Претстава на животно со четири мали нозе нозе, куса подигната опашка. Главата со два вертикални широки рога, назабени странично. Лице на човек со врежани очи и веѓи, долг клунест нос, од страните мали уши назначени со штипнување. На средината на грбот е висок конусен реципиент. Фактура груба, боја светлокафеава.

Инв.бр.202. Анзабегово - Вршник II, Музеј на Македонија



143. Ритон-водна птица

Канли Чаир, долина на Лакавица

Висина: 14 см; должина: 21 см

Стилизирана едноставно извајана птица со извлечен клун, сплескано тело со елипсовидно замазнето дно, опашката-изливникот оштетени. Површина мазнета, фактура добра, боја светло кафеава. Истражување 1987.

Инв.бр.280. Анзабегово-Вршник IV.
Музеј на Македонија



144. Глава на прасе

Лесковица, Средна Брегалница

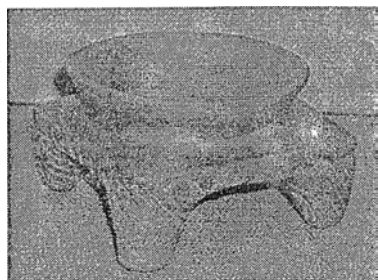
Висина: 19 см

Глава на свиња-прасе, со куса муцка со рнки, уста засечена , очи врежани, уши куси. Фактура осредна, боја црвено-жолта.

Инв.бр.бб. Случаен наод. Анзабегово-Вршник IV

Народен музеј Штип

Лит.: Кат.бр.324 во Праисторија во Македонија 1976



145. Жртвеник

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв.Х 4

Висина 8,8 см; реципиент 13,2 см

Плиток кружен реципиент поставен на четириаголна масичка со четири нозе. Реципиентот е конусен со рамен обод. Работ на плочата е украсен со низа од врежани триаголници, а нозете со коси

паралелни линии. Фактура добра, боја кафеава. Истражувања 1982.

Инв.бр.160.Анзабегово -Вршник III.

Музеј на Македонија



146. Жртвеник

Тумба Маџари, Скопска котлина

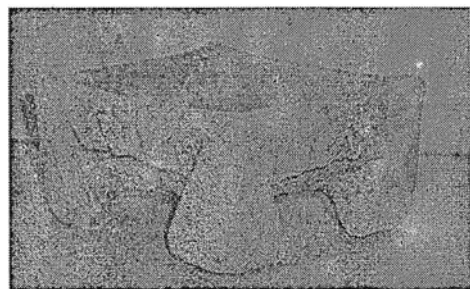
Кп Ф 3 - Г 3, куќа 3

Висина 9 см;

Плиток правоаголен реципиент со заоблени агли и венец. Поставен на четири нозе лачно поврзани и во долниот дел проширени. Фактура добра, боја светло кафеава. Истражувања 1983.

Инв.бр.177.Анзабегово -Вршник III.

Музеј на Македонија



147. Жртвеник

Тумба Маџари, Скопска котлина

Висина: 6 см; должина 11,5 см;

Плиток правоаголен реципиент со остри агли и рамен венец. Поставен на четири масивни нозе, пирамидално проширени во долниот дел. На аглите од реципиентот се пластични задебелувања. Работ е украсен со назабени

триаголно засечени орнаменти. Фактура добра, боја светло кафеава.

Инв.бр.200.Анзабегово -Вршник III.

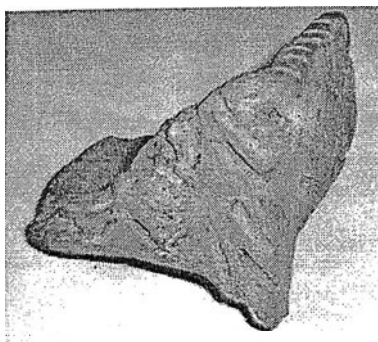
Музеј на Македонија



148. Жртвеник-фрагмент
Тумба Маџари, Скопска котлина
Случаен наод 1983
Висина: 8,5 см

Фрагмент од жртвеник со висок реципиент и една сочувана нога, која со колено излегува од профилот. Украсен со врежани линии во вид на "V" и аглест концентричен меандер. Линиите исполнети со бела пастозна боја. Фактура осредна, боја светло црвена.

Инв.бр.415. Анзабегово - Вршник IV.
Музеј на Македонија



149. Жртвеник-фрагмент
Тумба Маџари, Скопска котлина
Кв.36
Висина: 5 см

Фрагмент од жртвеник со висок реципиент и една сочувана нога, која со колено излегува од профилот. Украсен со врежани линии во вид на "V". Линиите исполнети со бела пастозна боја. Фактура осредна, боја светло црвена.

Инв.бр.416. Анзабегово - Вршник IV.

Музеј на Македонија



150. Жртвеник
Тумба Стенче, Полог
Висина: 8 см;

Длабок конусен реципиент поставен на рамна четвртеста плоча со четири нозе. Фактура добра, боја црвенкаста со траги од горење.

Инв.бр.571. Истражување 2000. Анзабегово - Вршник IV.

Музеј на Македонија



151. Жртвеник

Тумба Маџари, Скопска котлина

Кв. 9 во лепеж.

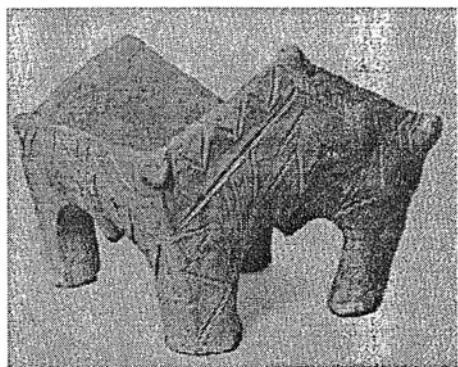
Висина: 5 см; широчина 6,5 см;

Плиток правоаголен реципиент со остри агли и рамен венец. Поставен на поширока плоча со четири масивни нозе, поврзани со назабени орнаменти во лак. Фактура добра, боја светло

кафеава.

Инв.бр.441. Истражување 1981. Анзабегово - Вршник III.

Музеј на Македонија



152. Жртвеник

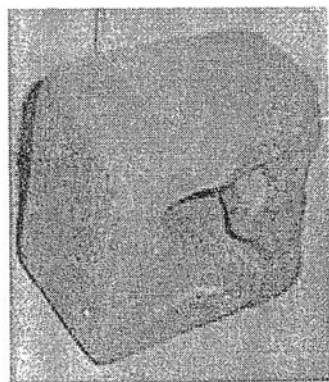
Вршник, Таринци, Средна Брегалница

Висина: 15,5 см; должина 14,5 см

Жртвеник на четири нозе со правоаголен реципиент, челните страни го надвишуваат; на аглите пластични задебелувања. Украсен со врежани линии. Фактура осредна, боја теракота.

Инв.бр.86. Истражување 1960. Анзабегово-Вршник IV

Народен музеј Штип



153. Постамент

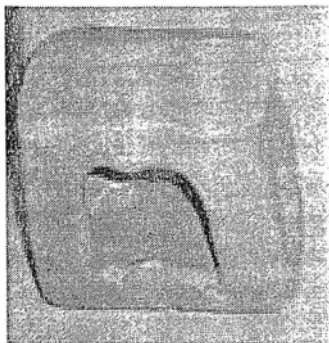
Канли Чаир- Лакавица

Сонда 8, западно од печката

Висина: 14 см

Постамент со неправилна четириаголна форма, три страни прави а една седлесто вдлабната. Средишниот дел перфориран во форма на клепсидра или пеперуга. Фактура добра, боја кафеава. Намена нејасна.

Инв.бр.266. Истражување 1988. Анзабегово-Вршник II
Музеј на Македонија



154.Постамент

Канли Чаир, Лакавица

Сонда 8, западно од печката

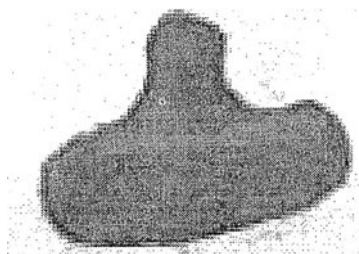
Висина: 12 см

Постамент со неправилна форма, три страни прави а една седлесто вдлабната.Изработен од четири нозе споени на дното и врвот. На челната страна се правоаголни отвори а на бочните неправилна пеперуга или бубрег.Фактура добра, боја кафеава. Намена

нејасна.

Инв.бр.261.Истражување 1988.Анзабегово-Вршник II

Музеј на Македонија



155.Пинтадера

Тумба Стенче, Полог

Кука 1

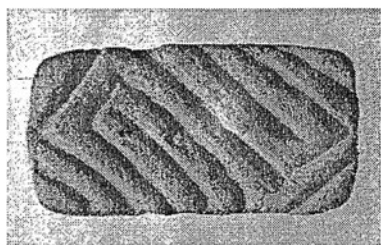
Висина: 3 см; должина 5 см

Печат со правоаголна форма, вертикална мала држалка со дупче. На главата врежани линии со заоблени рабови во форма на буквата V. Фактура

осредна, боја црвена.

Инв.бр. 561. Истражувања 2000. Анзабегово-Вршник I

Музеј на Македонија



156.Пинтадера

Тумба Маџари

Кв X 1

Висина: 1,4 см; должина 2,3 см

Печат со правоаголна форма, вертикална мала држалка со дупче. На главата врежана двојна спирала со форма на S линии со заоблени рабови.

Фактура осредна, боја окер-црвена.

Инв.бр. 572. Истражувања 2004. Анзабегово-Вршник II

Музеј на Македонија,



157- Длето

Тумба Маџари - Скопје

КП Л8-Л9

Висина 6,8 см

Лазичесто длето, добро мазнето од ситнозрнест сив гранит. Сечило од две страни, со жлеб од употреба ?



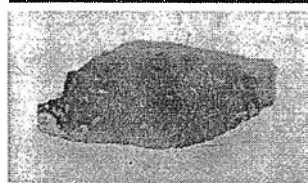
158- Секира
Тумба Маџари - Скопје
КП Л8-Л9

Висина 6 см

Секира од сиво бел камен, добро мазнета со трапезоидна форма. Сечилото од едната страна косо.

Истражување 2000

Инв.бр.647
Музеј на Македонија



159- Ноже
Тумба Маџари - Скопје
КП Л8-Л9

Висина 3,6 см

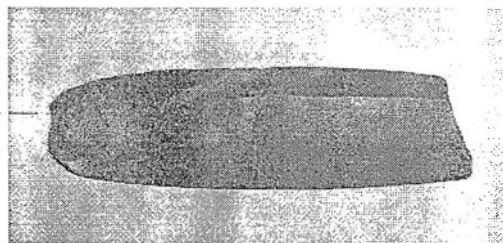
Фрагмент од ноже од просирен кафеав кремен,

оштетено без ретуш.

Истражување 2000

Инв.бр. 648

Музеј на Македонија



160.Ноже
Тумба Маџари
Кп.Р 3/Р 4

Должина: 8 см

Изработено од сив кварцен камен, со две ребра на горната страна и остри точени сечива.

Инв.бр.:180.Истражувања1983. Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



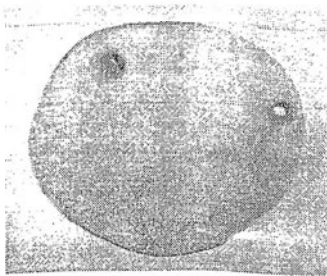
161.Ноже
Ново Село, Струмица
случаен наод.

Должина: 4 см

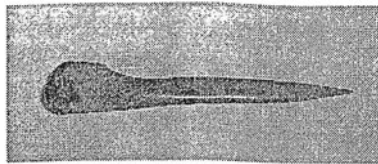
Ноже со клинеста форма,изработено од сив кремен, со две ребра на горната

страна и ретуш на сечилата.

Инв.бр.: 483.Истражувања 1983. Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



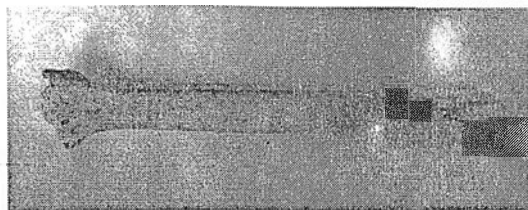
162.Амулет
Тумба Маџари
Кп.И 1/Ј 1
Дијаметар: 9 см
Изработено од белутрак, со неправилна кружна форма, со две дупчиња за ставање конец.
Инв.бр.: 186.Истражувања 1984. Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



163.Игла
Тумба Маџари
Кв Н 5
Должина : 8,5 см

Шило од цепена ножна коска од овца, врвот зашил, на задниот дел дел од зглобот.

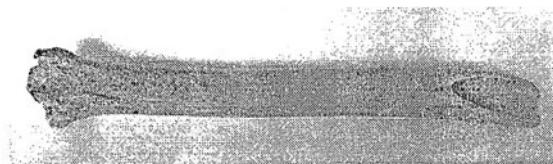
Инв.бр.: 148.Истражувања 1981. Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



164.Спатула
Тумба Маџари
Кп И 2/ Ј 2
Должина : 18 см

Цевчеста коска од овца, врвот измазнет, на задниот дел дел од зглобот.

Инв.бр.: 184.Истражувања 1984. Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



165.Спатула
Тумба Маџари
Кп Л 6
Должина : 17 см

Цевчеста коска од овца, врвот измазнет, на задниот дел дел од зглобот.

Инв.бр.: 427.Истражувања 1985. Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



166. Спатула

Тумба Маџари

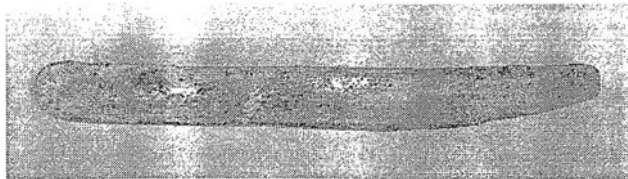
Кп J 3/ J4

Должина : 14 см

Цевчеста коска од овца, врвот

измазнет, на задниот дел дел од зглобот.

Инв.бр.: 428. Истражувања 1981. Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



167. Гладилка

Тумба Маџари

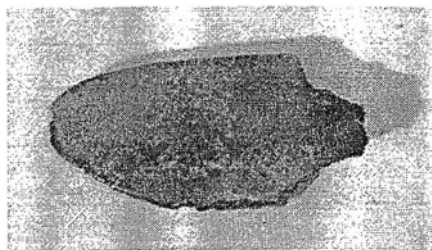
Кп И 2/ И 3

Должина : 13,2 см

Коска од ребро одлично

измазнета, на едната страна заоблена.

Инв.бр.: 183. Истражувања 1984. Анзабегово-Вршник III, Музеј на Македонија



168- Спатула

Тумба Маџари - Скопје

КП Л8-Л9

Должина 3,6 см

Фрагмент од спатула од долга коска, добро измазнета со траги од горење.

Истражување 2000

Инв.бр.649

Музеј на Македонија

III-Библиографија:

Andreou S., Fotiadis M. , Kotsakis K.2001 The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece, Aegean Prehistory-A Review V, Boston ,259-320

Apostolika-Kyparissi N, 2000 The Mesolithic/Neolithic Transition in Greece as evidenced by the Data at Theopetra Cave in Thesaly, Documenta Praehistorica XXVII, Ljubljana

Bogdanović M.2004 Grivac, Kragujevac (група автори)

Бочваров К. 2003, Неолитни погребални обреди, София

Budja M.1999 The transition to farming in Mediterranean Europe indigenous respond, Documenta Praehistorica XXVI, Ljubljana 119-141

Demoule P.J Itten-Lichardus M.1994 Fouilles Franco-Bulgares du site Neolithique ancien de Kovacevo (Bulgarie du sud-est), BCH 118, Paris , 561-618

Fewkes V. 1934 Archaeological Reconnaissance in Yugoslavia, American Expedition, Season of 1933, Preliminary Report, American School of Prehistoric Research, Bulletin 10, Washington

French H.D.1964 Prehistoric pottery from Macedonia and Trace, Praehistorische Zeitschrift 42, Bonn , 30-48

Galis K. 1987 Die stratigraphische Einordnung der Larisa-Kultur: eine Richtigstellung, Praehistorische Zeitschrift 62/ 2, Berlin, 147-163

Галовић Р.1971 Зелениково-неолитско населје код Скопља, Зборник Народног музеја V, Београд

Garašanin M.1973 Praistorija na tlu Srbije, Beograd

Гарашанин М.Санев В.Симоска Д. Китаноски Б.1975 Предисториски култури во Македонија, Штип ,(каталог)

Garašanin M.1979 Grupa Anzabegovo - Vršnik , PJZ II, Sarajevo, 84-106

Garašanin M.1979 Veluško-Porodinska Grupa , PJZ II, Sarajevo, 107-114

Гарашанин М. Билбија М.

1988 Кука 1 во Зелениково, Maced. acta archaeol. 9, Скопје , 31-41

Javela B.1956 Magna Mater kao pojam i likovni izraz, Živa antika VI-2, Skopje 255-265

- Jimbutas M. 1973 The Classification of old Europe- 7000-3500 B.C., Actes du VIII -e Congres international des sciences Prehistoriques et Protohistoriques, Beograd, 235-242
- Jimbutas M. 1976 Neolithic Macedonia, LA
- Jimbutas M. 2001 The Living Goddesses, London
- Јовцова П. 1954 На локалитетот "Вршник" пробно ископување, Весник МКД 1-2/II, Скопје, 19-21
- Jramenos D. 1984 Prahistorische siedlungen in Ostmazedonien, Dritter Internationaler Thrakologischer Kongres, Sofija, 75-87
- Јрбић М. 1954 Археолошки наоѓалишта во Македонија, Гласник МКД, Скопје
- Јрбић М, Маčkiћ Р, Simoska D, Stalio B. 1960, Porodin, Bitolj
- Jronenborn D. 2003 Migration, acculturation and culture change in western temperate Eurasia, 6500-5000 cal BC, Documenta Praehistorica XXX, Ljubljana, 79-91
- Jauptman H. 1967 Zum Neolithikum in Makedonien, Istanbuleler Mitteilungen 17, Istanbul, 1-21
- Jeurtly A.W. 1939, Prehistoric Macedonia
- Jrisostomu A. Georgiadu A. 2003 The Apsalos-Aridaia road: Rescue exavation at the Apsalos junction, АЕМКТН 15/2001, Thessaloniki, 523-535, sl. 6-7 пластични апликации од архитектура во вид на меандар
- Јовчевска Т. 1993 Куќата од хоризонт I во неолитската населба Арамор кај Чашка, Maced. acta archaeol. 13, Скопје, 31-41
- Kaczanowski J., Kozlowski K. 1988 Najdawniejsze dzieje ziem Polskich, Krakow, 103
- Караман С. 1931, Зоолошке прилики скопске котлине, ГСНД X/4, Скопје, 214-239
- Китаноски Б. 1978 Ранонеолитска населба Пештерица кај Прилеп, Materijali XIV, Beograd, 155
- Китаноски Б., Симоска Д., Тодоровиќ Ј. 1983 Населбата Пештерица и проблемот на раниот неолит во Пелагонија, Maced. acta archaeol. 6, Скопје 9-20

- Џитаноски Б. 1989 Врбјанска чука, АР 28, Ljubljana , 47-48 (со еден модел крвеник кука како од Стенче)
- Џитаноски В. Simoska D. Jovanović B. Die Kultplatz auf der fundstatte Vrbjanska Ćuka bei Prilep, Винча и њен свет, Београд 1990, 107-111
- Џорошец, П и Ј, 1973 Барутница, Прилеп
- Џоркути М. 2001 Епока neolitike dhe епока bronzit, The Balkans in prehistory, Athens , 28-115
- Џоркути М. 2003 Researches and studies of Prehistory in Albania, Recent Research in the Prehistory of the Balkans, Thessaloniki , 204-255
- Џаус Р. 2001 Die Prahistorische Siedlung beim Dorf Djakovo, Kr. Kjustendil (Bulgarien) Ein Beitrag zum Aneolithikum im Strumtal, Praehistorische Zeitschrift 76, Berlin, 129-78
- Џрук Ј., Milisauskas S. 1999 Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu, Krakow
- Џузман П. 1990 Зластана, неолитска населба во Охридско, Maced. acta archaeol. 11, Скопје, 35-50
- Џазаровиќи Ѓ. Lazarovici M. 2003 The Neo-Eneolithic Architecture in Banat, Transylvania and Moldova, Recent Research in the Prehistory of the Balkans, Thessaloniki , 367-86, Fig. 69, 70, 72, 74 svetiliste 1 i svetiliste 2, 72-76
- Џазаровиќи -Манту С. М. 2004 Sanktuarele Precucuteni-Cucuteni, Arheologia Moldovei XXV, Bucuresti 47-67
- Џилонас Ѓ. 1941 The site of Akropotamos and the Neolithic period of Macedonia, AJA 45, Washington , 557-576
- Џитревски Д. 2001 Prehistory in the Republic of Macedonia, The Balkans in prehistory, Athens, 87-100
- Џитревски Д. 2003 Prehistory in Republic of Macedonia-F.Y.R.O.M., Recent Research in the Prehistory of the Balkans, Thessaloniki , 13-72
- Џоскалевска А., Санев В. 1989 Preliminary analysis of bone remnants of animals from the Neolithic Archaeological site Tumba Madzari near Skopje, Maced. acta archaeol. 10, Скопје , 55-78
- Џиколов В. 1986, Врзки на долината на р. Места с Анатолија през раниот неолит, Археологија XXVIII/2 Софија 5-10

Николов В.2001Аспекти од късната праистория на българските земи, The Balkans in prehistory,Athens ,31-43

Николов В. 2003 Holger Schubert,Die bemalte Keramik des Fruneolitikums in Sudosteuropa,Italien und Westanatolien, International Archaeologie, Bd.47, Rahden,Verl.Marie Leidorf GmbH,1999,Археологија XLIV/1 Софија ,55-56

Ορφανιδη Α. 1995 Πρωιμη ειδολοπλαστικη και νεολιθικες λατρειες στην Ανατολικη μεσογειο και στα Βαλκανια, Αθηνα 1995 (ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΠΟΥΔΩΝ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ- ΚΕΝΤΡΟ ΣΠΟΥΔΩΝ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ)

Papanthimou-Papaeythymiou A. Pilali-Papasteriou A.1997 Mandalo-Archontiko, ΑΕΜΚΤΗ 10 Α, 1996,Thessaloniki ,143-158,Sh.crtez na

Pavuk J.Cohadziev M.1984 Neolithische teilsiedlung bei Galabnik in Westbulgarien,Slovenska archeologija XXXII 1,Bratislava ,195-228

Papanthimiou Papaefthymiou A. Papasteriou -PilaliA.1997 Prehistoric Macedonia: An Itinerary,Thessaloniki

Пейков А.1985 За основните проблеми на неолитната революция , Археология XV/2 София 1-7

Perles C. 2003 An alternate (and old-fashioned) view of Neolithisation in Greece, Dokumenta Praehistorica XXX, Ljublana, 99- 113

Perniceva L.1983 Prehistory of the Strumesnica valley,The Lower Strumesnica valley in prehistoric,ancient snd Early Medieval times, Krakow , 11-33

Петровић Б. 1999 Модел пећи из Прогара, Годишњак XLVII-XLVIII, Београд, 11-21

Pinhasi R. 2003 A New model for the spread of the first farmers in Europe, Documenta Praehistorica XXX,Ljubljana,1-47

Prendi F.-Andrea Zh. 1981/2 Te dhena te reja mbi neolitin ne Shqiperi, Iliria 12/1, Tirane,15-40

Радунчева А. и други 2002 Неолитно селище до град Ракитово, Раскопки и проучвания XXIX, София

Tchohadjivev St.,Bakamska A. 1990 Etude du site neolithique ancien de Krainitsi dans le departement de Kustendil,Studia praehistorica 10, Sofia, 51-76

Thiessen L, 2000 Thessaly, Franchthi and Western Turkey: Clues to the Neolithisation of Greece, Documenta Praehistorica XXVII, Ljublana, 141-154

Симоска Д., Санев В. 1975 Неолитска населба Велушка тумба кај Битола, *Maced. acta archaeol* 1, Прилеп, 25-88

Санев В. 1976 Неолитската населба Руг Баир кај с. Горобинци, Зборник IV-V, Штип, 203-247

Санев В. 1978 Младото камено доба на Македонија во досегашните археолошки истражувања, *Materijali XIV*, Beograd

Санев В. Симоска С. Саржоски С. Китаноски Б. 1976 Праисторија во Македонија, Скопје (каталог)

Санев В. 1980 Од археолошкото богатство на СР Македонија, Скопје

Санев В. 1988 Неолитско светилиште од Тумба во Маџари, Скопско, прелиминарно соопштение од ископувањата во 1981, *Maced. acta archaeol* 9, Скопје, 9-39

Санев В., Сатменова М. 1989, Неолитска населба "Стараната" во село Ангелци, Зборник на трудови I, Струмица,

Санев В. 1994 Младо камено време, АК на Република Македонија 1, Скопје, 26-34

Санев В. 1999 Теракотна глава на овен од археолошката збирка на Музејот на Македонија, *Maced. acta archaeol* 15, Скопје, 15-24

Сариа Б. 1923 Извештај о прехисториском, римском и нумизматичком оделењу, Годишњак СКА XXXII, Београд, 303

Саржоски С., Здравковски Д. 1991 Тумба во село Долно Палчиште-Тетово, *Maced. acta archaeol* 12, Скопје, 131-144

Симоска Д. Санев В. 1976 Праисторија во централна Пелагонија, Битола, каталог

Славска Гоцкова П. 1955 Остатоци од една праисториска култура на Скопската тврдина Кале, Скопје (посебни изданија на Музеј на град Скопје 1)

Tasić N.N. Tasić N. 2003 Serbian Prehistory Archaeology in the 1990s, Recent Research in the Prehistory of the Balkans, Thessaloniki, 73-128

Темелковски Д. Миткоски А. 2001 Неолитски антропоморфни статуетки во предисториската збирка на Завод и Музеј Прилеп, Македонско наследство VI/17, 52-57

Theoharis D. & com.1973 Neolithic Greece,Athens

Тодорова Х-Вайс, в И. 1995 Новокаменната епоха в България,София

Todorova H. 2003 Prehistory of Bulgaria, Recent Research in the Prehistory of the Balkans,Thessaloniki ,256-328

Trifunović J. 1976,Polog,Beograd, 8-33

Urem Urem-Kotsou D.Kotsakis K.Stern B.2002 Definig function in Neolithic cereamics:the example of Makriyalos,Greece,Documenta Praehistorica XXIX, Ljubljana ,109-118

Vasic R.2001 Praistorija Jugoslavije, The Balkans in prehistory,Athens ,59-70

Вељановска Ф. 2000, Антрополошки карактеристики на населението на Македонија од неолит до среден век, Скопје

Ветнић С.2001 Старчевачки жртвеници са насеља у басену Велике Мораве,Гласник САД 15-16,Београд,9-21

Vlachos D.2002 Changes in the production and use of pottery from the Early Neolithic to the "secondary products revolution": some evidence from LN Makriyalos, Northern Greece, Documenta Praehistorica XXIX, Ljubljana , 119-126

Vukanovic P.T.1972 Cult of the Goddess of gravidity in the Neolithic society of the Balkan Peninsula,Врањски гласник VIII, Врање , 1 -49

Weinberg S.1937 Remains from Prehistoric Corinth,Hesperia VI

Здравковски Д.1988 Истражување на локалитетот "На брег" , село Младо Нагоричане, Maced. acta archaeol.9, Скопје,43- 63

Здравковски Д. 1989 Археолошки истражувања на локалитетот "Атици" во село Црничани, Гевгелиско, Maced.cta archaeol. 10,Скопје 79-87

Здравковски Д.1993 Неолитска населба Чубук чешма с.Никуштак,Кумановско, Maced.acta archaeol. 13,Скопје,17-30

Zdravkovski D.1995 Middle Neolithic in The region od Skopje, Zbornik N.S. 1,Skopje , 11-16

Здравковски Д. 2004 Среден неолит во Горновардарскиот регион, Скопје (магистерски труд)

Кратенки:

AK - Археолошка карта на Република Македонија

AP - Arheoloski pregled

Maced.acta archaeol. - Macedoniae acta archaeologica

AEΣMKT-

TOAPHAIOLOGIKO EPΓO ΣTE MAKEDONIA KAI ΘPAKH (ΘEΣΣAΛONIKH)

TIR - Tabula Imperii Romani

AJA - American Journal of Archeology

BHC - Bulletin Hellenic Corespondans

ГСкНД - Гласник скопског Научног Друштва

КН - Културно Наследство